

PREZIMJELA DA ISTRIČA

Prvi izdanje: 1987.
Uzorkovanje: 1987.
120 str.

IZDANA U SUDBINA IZDAVAČA
BEOGRAD, 1987.

Preživjela da ispriča

Predgovor

Tijekom prošlih otprilike pedeset godina pročitao sam na tisuće knjiga. Knjiga koju držite u rukama je izvanredno značajna i daleko najdirljivija od svih u golemoj knjižnici mog cjeloživotnog čitateljskog opusa.

Uskoro ćete krenuti na putovanje koje će nesumnjivo promijeniti vaše mišljenje o moći vjere - zauvijek. Jedan jedini redak iz Svetog pisma podsjeća nas da je »uz Božju pomoć sve moguće«. Taj redak sam često citirao na svojim predavanjima, više puta dodajući mu retoričko pitanje: »Dakle, što u to sve' nije uključeno?« Odgovor je očit svima: »Sve znači sve«.

Čitali ste da čista vjera, lišena svih sumnji, može pomicati planine ili čak provući devu kroz ušicu igle. No, čak i s vašom nepokolebljivom vjerom, planina je najvjerojatnije ostala tamo gdje je uvijek bila, a ušica igle je premalena da primi čak i devinu trepavicu - a kamoli da čitava životinja prođe kroz sićušan otvor. Pa, zadovoljstvo mi je objaviti vam da ćete nakon što pročitate *Left to Tell* (Preživjela da ispriča) imati novu predodžbu o tome kako izgleda polje svih mogućnosti. Svjedočeći transcendentnom iskustvu Immaculee Ilibagiza usred holokausta prestrašnog da bi ga se zamislilo, otkrit ćete i kako bezgranična snaga čiste, odvažne ljubavi doista može stvarati čuda. Unatoč gnusnoj manifestaciji ljudske nečovječnosti jednih prema drugima koja se prije samo deset godina dogodila u državi Ruandi, ovo je prava ljubavna priča u najčišćem smislu riječi - priča o pobjedi ljudskog duha, priča o snažnoj vjeri jedne žene i njezinoj odlučnosti da preživi (protiv doslovno svih izgleda) kako bi ispričala svoju priču i bila posrednica u najavljivanju nove duhovne svijesti, te priča o ljubavi prema Bogu koja je bila toliko snažna da su mržnja i osveta u njezinoj prisutnosti bile prisiljene nestati.

Tijekom prošlih godina upoznao sam Immaculee vrlo, vrlo dobro - u stvari, svakodnevno smo u kontaktu. Putovala je sa mnom, govorila na istom podiju i prenosila svoj priču auditorijima koji broje na tisuće ljudi. Satima smo vodili privatne razgovore o njezinim doživljajima za vrijeme holokausta te njezinim današnjim ambicijama. Provodio sam vrijeme s njom i njezinom obitelji.

Razgovarao sam s njezinim suradnicima, čak i s ljudima koji su zajedno s njom preživjeli holokaust, a ona je mnogo vremena provela s mojom djecom.

Komunicirao sam s njom za dugih putovanja zrakoplovom i vlakom između gradova u kojima smo predavali i svjedočio njezinim nastupima pred velikim i malim brojem slušatelja. Tako sam upoznao tu dinamičnu, snažnu ženu toliko dobro da je ubrajam među svoje najbliže prijatelje. U stvari, toliko sam je zavolio i toliko joj se divim da sam joj posvetio svoju posljednju knjigu Inspiration (Nadahnuće). Otkrivam svoj osobni odnos s Immaculee tu, na uvodnim stranicama ovog izuzetnog djela, (a ja vjerujem da joj je predodređeno da promijeni i ovaj svijet nabolje) kako bi iz prve ruke čuli kakvo je Immaculee Ilibagiza fenomenalno biće u mojim očima. Tijekom nebrojenih sati koje sam proveo s njom, u tom mnoštvu privatnih i javnih situacija, ova transcendentalno duhovna žena uvijek - i naglašavam uvijek - širi oko sebe svjetlost što očarava sve koje obasja. Kada razgovara za stolom za objed svi prisutni ne samo da slušaju nego su joj magnetički privučeni, a pred velikim slušateljstvima možete čuti muhu kako leti u dvorani, kolika tišina vlada dok ona govori iz srca i s dubokim uvjerenjem. Tu je na djelu mnogo više od karizme - Immaculee ne samo da piše i govori o bezuvjetnoj ljubavi i opraštanju nego ih i širi na svakom svom koraku. Živi na povišenoj razini duhovne svijesti i pri tome podiže energetska razinu svih koje susretne, uključujući mene samog.

Od prvog trena kada smo se upoznali, u apsolutnom bljesku spoznaje znao sam da se nalazim u društvu jedinstveno božanstvene žene (nešto što će vam biti bjelodano kada čitanje ove knjige privedete kraju). Kratko smo razgovarali nakon predavanja koje sam održao u New Yorku za Omega Institute, i nakon samo sekundu ili dvije nestala je iz mog vidokruga - ali u tih nekoliko trenutaka, bio sam očaran.

Osjetio sam njezinu iznimno visoku energiju, slično onome što sam prije mnogo godina osjetio kada sam bio kod Mother Meere (žena iz Indije koju smatraju utjelovljenjem Božanske Majke). Immaculee me nije tražila za pomoć oko izdavanja ove knjige - ja sam bio taj koji je tražio. Taj unutarnji sjaj radosti i ljubavi koji sam osjetio u njezinom društvu nije me htio napustiti i tako sam zamolio svoju kćer Skye,

koja je s Immaculee razmijenila adrese e-pošte, da učini sve što je moguće ne bi li s njom stupila u kontakt. Dani su se pretvorili u tjedne, ali kontakta još uvijek nije bilo. Svakog bih dana pitao Skye: »Je li ti se javila žena iz Ruande?«

Napokon je Immaculee odgovorila na poruke e-pošte moje kćeri, nakon čega sam joj odmah telefonirao. Postavio sam joj jedno pitanje: »Jeste li voljni napisati svoju priču o preživljavanju? Osjećam se obaveznim pomoći vam u prenošenju vaše poruke svijetu.« Tada mi je Immaculee rekla da je već zapisala sve pojedinosti kalvarije koju je za vrijeme genocida 1994. godine prošla kao žena Tutsi u Ruandi, progonjena i obilježena za sigurnu smrt. Rekla mi je kako smatra da je to razlog zbog kojeg je pošteđena, međutim da su njezina nastojanja glede objavljivanja dotad bila neuspješna, najvećim dijelom zato što je engleski bio njezin treći jezik te je trebala pomoć oko prenošenja biti svoje priče u čitkiji format.

Tada sam je zamolio da mi pošalje sve što je napisala. Ispostavilo se da je to bilo oko 150.000 riječi u kojima je otprilike pet godina poslije odlaska iz Ruande pomno zapisala svaku pojedinost. Nazvao sam prijatelja Reida Tracyja, predsjednika izdavačke kuće Hay House, i sklopili smo dogovor da pisac Steve Erwin pomogne Immaculee da ispriča svoju priču, rezultat čega vidite na ovim stranicama. Rekao sam Reidu da ću poduprijeti taj projekt na svaki mogući način: ne samo da ću napisati Predgovor, nego i da ću u svojim javnim nastupima pomoći u predstavljanju Immaculee i njezine priče javnosti. Osim toga, s njom i njezinom obitelji otputovao sam u Ruandu te joj pomogao u prikupljanju novca za ostvarenje njezine misije pomaganja mnogobrojnoj siročadi koja su preostala nakon što je ubijanje napokon prestalo. Nadalje, Reidu sam rekao da želim uključiti Immaculee u svoju specijalnu emisiju o knjizi *Inspiration: Your Ultimate Calling* (Nadahnuće: Vaš ultimativni poziv) na javnoj televiziji te da ću učiniti sve što je u mojoj moći da dovedem sagu te duhovne žene pred oči javnosti. I sve je to ostvareno zbog tog osjećaja koji sam imao kada sam je prvi put sreo, na kraju prostorije pune ljudi, na svega nekoliko sekundi.

Rečeno je da zakoni materijalnog svijeta ne vrijede u prisutnosti živog Boga. Čitajući ovu knjigu izravno ćete shvatiti značenje tih riječi. Immaculeeino čisto, bogoostvoreno »unutarnje biće« često joj

je omogućavalo da podigne nevidljive barijere tako da su ubojice s mačetama udaljeni svega nekoliko centimetara bili slijepi za njezinu fizičku prisutnost. Kako se njezina vjera produbljivala, čuda su postajala još više zaprepašćujuća. Njezine vizualizacije postale su tako stvarne - a sve sumnje odagnate iz njezina uma - da je zaista bila jedno s Bogom. Znala je da je Bog s njom kada je vidjela da je križ od svjetlosti obranio nju i njezine sudrugove od sigurne smrti. Činilo se da se anđeli ljubavi i suosjećanja pojavljuju niotkuda dok je Immaculee jačala svoje jedinstvo s našim Stvoriteljem. Mogla je pogledom smesti odlučnog ubojicu i samopouzdanu promatrati kako ispušta svoje oružje i postaje imobiliziran dok se njegov prijezir pretvarao u prijaznost.

I napokon, kada je napustila sve osjećaje mržnje i osvete prema ubojicama

- usprkos onome što se nekad činilo potpuno nemogućim - utonula je u božansko sjedinjenje s Bogom pružajući svojim mučiteljima ne samo suosjećanje, nego i potpuni oprost i bezuvjetnu ljubav. Da, postala je jedno s Duhom, i živi u njemu i dandanas. Njezina priča će vas snažno dirnuti. Osjetit ćete njezin strah, plakat ćete i postavljat ćete si ista ona pitanja koja si ljudi oduvijek postavljaju: Kako se to moglo dogoditi? Otkuda dolazi takva mržnja?

Zašto ne možemo jednostavno biti poput Boga, koji je izvor svih nas? Ali, osjetit ćete i nešto drugo, još snažnije: osjetit ćete nadu, nadu pomoću koje se mi kao ljudi centimetar po centimetar približavamo novom skladu - to jest, napredujemo prema življenju bogoostvarenih života.

Za mene Immaculee nije preživjela samo da ispriča tu izvanrednu priču nego je, više od toga, ona živi primjer onoga što možemo ostvariti kada pođemo u svoju nutrinu i odlučimo istinski živjeti u savršenom skladu s Duhom iz kojeg izviremo. Počašćen sam što sam odigrao malu ulogu u predstavljanju ove zapanjujuće priče svijetu. Počašćen sam što sam udružio snage s Immaculee i pomogao joj u njezinoj viziji ljubavi i suosjećanja - ne samo u Ruandi, nego i na svim mjestima gdje je mržnja tako dugo prebivala. I duboko sam počašćen što pišem ovih nekoliko riječi u ovoj knjizi u koju ćete se vi, čitatelji, uskoro zadubiti. Uvjeravam vas da ćete se pri tome makar malo približiti življenju u jedinstvu s istom božanskom

biti iz koje smo svi stvoreni. Volim ovu knjigu i volim Immaculee Ilibagiza. Immaculee, hvala ti što si došla u moj život.

- Wayne Dyer, Havaji

Uvodna riječ

Ova knjiga nije smišljena da bude povijest Ruande ili povijest genocida; umjesto toga, ona je moja vlastita povijest. U zadnje vrijeme objavljeno je mnogo knjiga koje detaljno istražuju politiku i mehaniku genocida 1994. godine u kojem je, prema procjenama ruandske vlade, u otprilike sto dana ubijeno više od milijun ljudi. Ovo je moja priča, ispričana prema mojim sjećanjima... a svega se sjećam kao da se dogodilo jučer. Ovo je istinita priča; koristim vlastito ime i imena članova svoje obitelji. Međutim, izmijenila sam većinu imena drugih osoba koje se pojavljuju u knjizi kako bih zaštitila identitet preživjelih i kako bih izbjegla začarani krug mržnje. Vjerujem da su naši životi isprepleteni i da nam je suđeno da učimo iz iskustava jedni drugih. Napisala sam ovu knjigu u nadi da bi moja priča mogla pomoći drugima.

— Immaculee Ilibagiza, New York

Uvod

Zovem se Immaculee

Čula sam kako ubojice zazivaju moje ime.

Bili su s druge strane zida, odvajalo nas je manje od dva i pol centimetra gipsa i drveta. Glasovi su im bili hladni, kruti i odlučni. »Ona je tu... znamo da je tu negdje... Pronađi je — pronadi Immaculee.«

Mnogo glasova, mnogo ubojica. Mogla sam si ih predočiti: moji bivši prijatelji i susjedi koji su me uvijek srdačno i s ljubavlju pozdravljali, hodali su mojom kućom s kopljima i mačetama u rukama i zazivali moje ime.

»Ubio sam 399 žohara« - rekao je jedan od ubojica.« »Immaculee će biti četiristoti. To je lijep broj ubijenih.«

Šćućurila sam se u kutu naše malene tajne kupaonice ne pomičući ni mišić. Poput sedam drugih žena koje su se zajedno sa mnom sakrile ne bi li spasile život, suzdržavala sam dah kako ubojice ne bi čule moje disanje.

Njihovi glasovi poput pandži su se zabijali u moje tijelo. Osjećala sam se kao da ležim na sloju užarenog ugljena, kao da gorim.

Zatvorila sam oči i poželjela nestati, ali njihovi su glasovi bili sve glasniji. Znala sam da neće imati milosti, u glavi mi je odzvanjala samo jedna misao: Ako me uhvate, ubit će me.

Ako me uhvate, ubit će me. Ako me uhvate, ubit će me....

Ubojice su se našle tik ispred vrata i znala sam da će me pronaći svakog trena. Zamišljala sam kakav će biti osjećaj kada mačeta rasiječe moju kožu i prodre duboko u moje kosti. Mislila sam na svoju braću i moje drage roditelje, pitajući se jesu li živi ili mrtvi te hoćemo li uskoro biti zajedno na nebu.

Sklopila sam ruke, stisnula očevu krunicu i počela tiho moliti: O, molim te, Bože, molim te, pomози mi. Ne dopusti da umrem ovako, ne ovako. Ne dopusti da me ubojice pronađu. U Bibliji nam govoriš da će nam, zatražimo li, biti dano... dakle, Bože, ja tražim. Molim te, učini da ovi ubojice odu. Molim te, ne dopusti da umrem u kupaonici. Molim te Bože, molim te, molim te, molim te, spasi me! Spasi me! Ubojice su izašli iz kuće i svi smo počeli ponovno disati.

Otišli su, ali vratit će se još mnogo puta tijekom sljedeća tri mjeseca. Vjerujem da mi je Bog poštedio život, međutim u tih devedeset i jedan dan što sam ih provela drhteći u strahu u kupaonici veličine ormara zajedno sa sedmero drugih, naučila sam da je biti pošteđen nešto posve drugo od biti spašen... a ta me je pouka zauvijek promijenila. Pouka je to koja me je, usred masovnog pokolja, naučila kako da volim one koji su me mrzili i progonili i kako da oprostim onima koji su pobili moju obitelj.

Zovem se Immaculee Ilibagiza. Ovo je priča o tome kako sam tijekom jednog od najkrvavijih holokausta u povijesti otkrila Boga.

SPREMA SE OLUJA

Prvo poglavlje

Vječni izvor

Rodila sam se u raju.

Tako sam barem razmišljala o svojoj domovini dok sam odrastala. Ruanda je malena zemlja poput dragulja uklopljena u Središnju Afriku. Tako je neopisivo lijepa da je nemoguće ne prepoznati Božju ruku u njezinim bujnim, valovitim brežuljcima, maglom obavijenim planinama, zelenim dolinama i kristalno bistrim jezerima. Nježni povjetarci koji se spuštaju niz brda i prolaze kroz borove i cedrove šume prožeti su slatkim mirisom ljiljana i krizantema. A vrijeme je

tijekom čitave godine toliko ugodno da su je njemački naseljenici, koji su došli krajem 19. stoljeća, krstili imenom »zemlja vječnog izvora«. Sile zla koje će dovesti do holokausta što je preplavio moju zemlju morem krvi od mene su bile skrivene dok sam bila dijete. Sve što sam kao djevojčica znala o svijetu bio je dražestan krajolik koji me okruživao, srdačnost mojih susjeda i velika ljubav mojih roditelja i braće. U našoj kući rasizam i predrasude bili su potpuno nepoznati. Nisam znala da ljudi pripadaju različitim plemenima i rasama, čak nikada nisam čula za izraz Tutsi ili Hutu sve dok nisam krenula u školu. U mojem selu mala djeca hodala su dvanaest kilometara do škole i isto toliko natrag po pustim komadima puta, međutim roditelji se nikada nisu brinuli da će im djecu netko otetiti ili im nanijeti zlo na bilo koji način. Dok sam bila dijete, najviše sam se bojala da ne ostanem sama u mraku. Osim toga, bila sam doista sretna djevojčica iz sretne obitelji i živjela sam, kako sam mislila, u sretnom selu u kojem se ljudi međusobno poštuju i skrbe jedni za druge. Rođena sam u zapadnoj ruandskoj pokrajini Kihuyer, u selu Mataba. Naša je kuća bila smještena na vrhu brda što je nadvisivalo jezero Kivu, koje kao da se protezalo do unedogled ispod nas. Za vedrih jutara gledala sam planine na drugoj strani jezera u susjednoj državi Zair, koja se sada naziva Demokratska Republika Kongo. Neka od mojih najljepših sjećanja iz djetinjstva vezana su uz spuštanje niz opasno, strmo brdo između naše kuće i jezera. Išla bih na plivanje sa svojim ocem i braćom kada je ranojutarnje Sunce rastjerivalo posljednju jutarnju maglicu. Voda je bila topla, zrak na našoj koži hladan, a pogled na kuću visoko iznad obale uvijek pun uzbuđenja.

Put prema kući bio je avantura jer je brdo bilo jako strmo, a zemlja pod našim stopalima tako meka i varljiva. Često bih se poskliznula, u strahu da se ne otkotrljam sve do podnožja brda i u jezero. Moj bi otac uvijek primijetio kada sam bila preplašena i tada bi me uzeo u naručje i nosio me čitavim putem do kuće. Bio je velik, snažan muškarac pa sam se osjećala sigurno i voljeno obavijena njegovim snažnim rukama. Uživala sam kada bi me tako srdačno podigao, posebno zbog toga što je Tata bio vrlo rezerviran na jedan staromodan način, te bi rijetko pokazivao emocije ili izgovarao da voli moju braću i mene - no mi smo to ipak znali. Kada bismo se vratili kući s plivanja moja prekrasna majka bila bi zaposlena u

kuhinji pripremanjem jela od riže i graha kojim bi nas svakog dana nahranila prije nego što nas otpremi u školu. Uvijek sam se divila njezinoj silnoj energiji. Mama je uvijek prva ustajala i zadnja lijegala u krevet. Ustajala bi satima prije svih drugih kako bi provjerila da je u kući sve u redu, naša odjeća posložena, naše knjige i zadaće spremne, a papiri mog oca posloženi. Sama je izrađivala svu našu odjeću, šišala nas i uljepšavala kuću ručno izrađenim ukrasima.

Grah koji nam je pripremala za doručak uzgajan je na našim obiteljskim poljima koje je mama svakog jutra obrađivala dok smo mi ostali još spavali.

Provjeravala je usjeve, a zatim bi razdijelila oruđe radnicima te se pobrinula da naše krave i druge životinje dobiju hranu i pilo. A tada bi, po završetku jutarnjih poslova i otpremanja djece u školu, mama pješice cestom odlazila do lokalne osnovne škole gdje je radila kao učiteljica.

Oboje mojih roditelja bili su učitelji i nepokolebljivi pobornici mišljenja da je dobro obrazovanje jedina obrana od siromaštva i gladi. Unatoč tome što je jedna od najmanjih zemalja u Africi, Ruanda - koja je velika otprilike kao američka savezna država Maryland - jedna je od najgušće naseljenih država na kontinentu i među najsiromašnijima na svijetu. Mama i Tata bili su prvi u svojim obiteljima koji su završili srednju školu i bili odlučni u tome da njihova djeca odu sa svojim školovanjem i dalje od njih. Tata nas je pri tome vodio vlastitim primjerom, naporno radeći i učeći čitavog života. Tijekom svoje karijere primio je brojne počasti i unaprjeđenja, polako se uspinjući od učitelja u osnovnoj školi do ravnatelja srednje škole. Naposljetku je postavljen za glavnog upravitelja svih katoličkih škola u našem okrugu. U Ruandi svaki član obitelji ima različito prezime. Roditelji svakom djetetu pri rođenju nadjenu jedinstveno prezime koje odražava osjećaje majke ili oca u trenutku kada su prvi put ugledali svoju novu bebu. Na Kinyarwandi, službenom jeziku Ruande, moje ime (Illiba - kigiza) znači »blistava i prekrasna u tijelu i duši«. Ime mi je izabrao i moj otac, što će me uvijek podsjećati na to koliko me od samog rođenja volio.

Ime mog oca bilo je Leonard Ukulikiyinkindi, a moja majka se zvala Marie Rose Kankindi, no za prijatelje je bila Rose. Upoznali su se u

domu jednog od mojih bratića u ljeto 1963. godine, na putu na vjenčanje zajedničkog prijatelja.

Kada su se upoznali mama je pogledom odmjerila tatu uzduž i poprijeko, coktajući jezikom na njegovu razbarušenu kosu.

»Ideš na vjenčanje s takvom kosom?«

Moj otac je slegnuo ramenima, tvrdeći da nije mogao pronaći brijača.

Mama je pronašla škare, posjela ga i bacila se na posao - na licu mjesta. Mora da je napravila dobar posao jer nakon toga su postali nerazdvojni. Oženili su se za manje od godinu dana, a tata više nije dopuštao da ga šiša itko drugi osim mame.

Moji su roditelji uspjeli uštedjeti nešto novaca radeći poslove učitelja i obrađujući zemlju koju im je dao moj djed (uzgajali su i prodavali grah, banane i kavu). Tata je projektirao i izgradio kuću koja je, iako ekstremno skromna prema zapadnjačkim standardima, u našem selu smatrana jako luksuznom.

Imali smo kuhinju, blagovaonicu, dnevni boravak, vlastite spavaće sobe, gostinjsku sobu, a tata je imao čak i radnu sobu. Dvorište s kapijom vodilo je do malog aneksa gdje su boravili radnici nadničari i - hvala Bogu - imali smo odvojeni tor za životinje, tako da krave nisu spavale s nama u kući. Tata je na krov postavio spremnik u kojem se skupljala kišnica kako ne bismo trebali vući vodu iz jezera Kivu, a solarne ploče koje je instalirao za sunčanih su nam dana davale oko sat električne energije. Imali smo dva vozila što je bilo praktički nečuveno u našem dijelu Ruande. Imali smo žuti kros-motocikl, koji je tata koristio za posjećivanje škola u zabačenim planinskim selima, te mali automobil koji smo koristili vikendima za odlazak u Crkvu i posjet rođacima.

Neki su smatrali da smo bogati, što nismo bili, i nazvali mog tatu Muzun - gu, što znači »bijeli čovjek« odnosno »bogata osoba«, što je za većinu Ruandana značilo isto.

Nitko drugi u našem selu nije imao motocikl, pa se mama uvijek brinula da tatu u nekom pustom planinskom klancu ne presretnu razbojnici. Moja je majka bila toliko zaokupljena brigom za svoju obitelj da bi svaki puta kada je netko od nas izbivao iz doma više od jedne noći svake večeri slušala osmrtnice objavljivane na radiju. »Mama, misli na sve dobre stvari koje bi nam se mogle dogoditi

umjesto da razmišljaš o tome što bi moglo poći po zlu« - bezuspješno sam joj govorila.

»O, Immaculee, ne bih mogla podnijeti da na vrata pokuca netko s lošim vijestima o nekom od moje djece ili o vašem ocu. Samo se molim da ja umrem prije svih vas.« Neumorno je molila za naše zdravlje, sigurnost i blagostanje.

Moji su roditelji bili predani rimokatolici koji su svoja vjerovanja prenijeli na nas. Nedjeljama je misa bila obavezna, jednako kao i večernje molitve s obitelji kod kuće. Voljela sam moliti, ići u crkvu i sve drugo što je povezano s Bogom. Posebno sam voljela Djevicu Mariju, vjerujući da je ona moja druga mama koja pazi na mene s nebesa. Nisam znala razlog, no molitva mi je davala osjećaj topline i sreće. U stvari, činila me toliko sretnom da sam se jednog dana, kada mi je bilo deset godina, iskrala iz škole s prijateljicom Jeanette kako bih posjetila oca Clementa, mudrog, postarijeg svećenika koji je bio dobar prijatelj obitelji, a meni poput djeda.

Kako bismo došle do oca Clementa Jeanette i ja hodale smo jedanaest kilometara i pregazile rijeku. Srdačno nas je pozdravio, međutim bio je zabrinut jer smo u njegov župni dvor stigle iscrpljene, zadihane, mokre do gole kože i dobrano uprljane. Izgledao je poput sveca, stojeći nad nama u svojoj bijeloj halji, s rukama otvorenim u znak dobrodošlice i prekrasnom krunicom što mu je visjela oko vrata. »O čemu se radi, djevojčice? Kako vam mogu pomoći?«, upitao je. »Oče, želimo svoje živote posvetiti Bogu« - svečano je rekla Jeanette.

»Tako je, oče« - potvrdila sam. »Razmislile smo i želimo postati redovnice.«

»Redovnice? Shvaćam«, rekao je kimajući ozbiljno, iako sam sigurna da je skrivao veliki osmijeh. Položio je svoje ruke na naše glave i dao nam poseban blagoslov: »Bože, blagoslovi ovu djecu, čuvaj ih i pazi na njih zauvijek.« Tada nas je pogledao i rekao: »A sada pođite kući. Vratite se poslije osamnaestog rođendana, pa ako ćete još uvijek željeti biti redovnice, tada ćemo razgovarati.«

Moji su roditelji bili gorljivi katolici, međutim prvenstveno su bili kršćani, u najširem smislu te riječi. Vjerovali su u zlatno pravilo i poučavali nas da se odnosimo prema našim susjedima s dobrotom i poštovanjem. Osjećali su se snažno povezanim s našim selom i

posvetili se stvaranju napredne, skladne zajednice. Tata je mnoge vikende proveo u volonterskom radu kao što je, na primjer, bila izgradnja nekonzfesionalne kapelice, pri čemu je većinu troškova izgradnje platio iz vlastitog džepa. Pokrenuo je i stipendijski fond za siromašniju djecu. Utemeljio je jednu od nekoliko ruandskih zadruga za proizvodnju kave, dopuštajući dvanaestorici uzgajivača kave da sade na njegovoj zemlji bez najamnine ukoliko obećaju da će dio svoje zarade darovati fondu. Program je bio toliko uspješan da je ostalo novca za izgradnju društvenog centra, nogometnog igrališta za mladež i novog krova za školu.

Mama je također bila poznata po mnogim dobročinstvima. Nikad nije mogla odbiti nikoga u oskudici, pa je s nama često znala živjeti još jedna obitelj koja bi zapala u probleme i trebala mjesto za boravak dok ponovno ne stanu na svoje noge. Poslije posla moja je majka često volonterski poučavala učenike i vječito kupovala materijal za šivanje novih uniformi za mjesne školarke. Jednom sam načula kako je razgovarala sa susjedom koja je bila sva izvan sebe jer nije imala novca da kćeri kupi vjenčanicu.

»Rose, kakva sam ja majka kada svoju kćer šaljem u novi život u staroj odjeći?« - pitala je žena. »Kad bi barem imali kozu za prodati, mogla bih je za dan vjenčanja odjenuti kako priliči.« Moja joj je majka rekla da ne brine - neka samo ima vjere u Boga i da će se on pobrinuti. Sutradan sam vidjela Mamu kako broji novac koji je uštedjela od svoje mjesečne učiteljske plaće. Zatim je otišla u selo i vratila se s punim rukama živo obojenih tkanina. Sjedila je čitavu noć i šila haljine za susjedinu kćer i sve djeveruše.

Mama i Tata prema selu su se odnosili kao prema članovima šire obitelji, a seljani su se prema njima često odnosili kao prema zamjenskim roditeljima.

Tata je, primjerice, širom regije bio na glasu kao obrazovan, prosvijećen i pravedan čovjek. Stoga su ljudi znali proputovati kilometre kako bi ga pitali za savjet o obiteljskim problemima, novčanim nevoljama ili poslovnim pothvatima.

Često su ga zvali da riješi lokalne prepirke ili urazumi neposlušnu djecu.

Uz krizu u selu obično bi uslijedilo kucanje na naša vrata i sljedeća molba:

»Leonarde! Možeš li nam pomoći? Trebamo tvoj savjet. Što da učinimo, Leonarde?«

Tata bi ljude pozvao u kuću bez obzira na doba dana, i tamo su razgovarali o njihovim problemima sve dok nisu pronašli rješenje. Bio je dobar diplomat i uvijek bi postigao to da se ljudi osjećaju kao da su sami riješili svoje poteškoće.

I moju majku bi također tražili za savjet, posebno žene koje su imale problema sa svojim muževima. Tijekom godina toliko broj naših susjeda nekada su bili majčini učenici da ju je većina seljana jednostavno zvalo Učiteljica.

Premda izuzetno predani našem selu, moji su roditelji bili posvećeni svojoj djeci i provodili su vrijeme s nama kad god je to bilo moguće. S vremena na vrijeme, kada je radio dokasna i nakon posla otišao na nekoliko piva s prijateljima, Tata bi došao kući mnogo poslije nego što smo mi otišli u krevet.

»Gdje su moji maleni? Gdje su moja draga djeca?«, pitao bi, malko pripit, ali pun ljubavi. Majka bi ga prekorila: »Spavaju, Leonarde, kao što i priliči. Ako si ih želio vidjeti, trebao si kući doći ranije.«

»Pa, ne mogu večerati sam«, rekao bi i nježno nas sve uzeo iz kreveta.

Sjedili bismo za stolom u pidžamama dok je on večerao i pričao nam kako je proveo dan. Uživali smo u svakom trenutku. Nakon što je završio s jelom Tata bi nas pozvao da kleknemo u dnevnoj sobi i izgovorimo svoje večernje molitve.

»Već su izrekli svoje molitve, Leonarde. Sutra moraju u školu!« Pa, Rose, i ja moram raditi sutra. A nikad ne možeš izreći previše molitvi. Zar ne, Immaculee?«

»Da, Tatice« - odgovorila bih stidljivo. Idolizirala sam svog tatu i bila oduševljena kada bi mi postavio tako važno pitanje. To su bili magični trenuci: kada bi očeva fasada strogosti bila maknuta, njegovu ljubav prema nama bilo je milina gledati.

Bilo nas je četvero djece u obitelji: ja i trojica braće. Najstariji je bio Aimable Ntukanyagwe koji se rodio 1965. godine, godinu dana nakon što su se moji roditelji vjenčali. Čak i kao dijete Aimable je bio najozbiljniji član obitelji.

Bio je tako tih i introspektivan da smo ga u šali zvali obiteljskim svećenikom.

Dvije godine nakon što je rođen Aimable, na svijet je došao moj drugi stariji brat. Njegovo ime je bilo Damascene Jean Muhirwa i bio je inteligentan, vragolast, zabavan, velikodušan, nevjerojatno prijazan i neodoljivo simpatičan.

Svakog dana me nasmijavao i uvijek je znao kako da zaustavi moje suze.

Damascene... ni dandanas ne mogu izgovoriti njegovo ime a da se ne nasmijem... ili zaplačem. Bio je tri godine stariji od mene, premda sam ga ja doživljavala kao brata blizanca. Bio je moj najbliži prijatelj; bio je moja srodna duša. Kad god bih se osjećala potišteno pojavio bi se Damascene i oraspoložio me, kao onoga dana kada sam bila bijesna na majku jer me natjerala da čistim dvorište dok su dečki igrali nogomet. Damascene je odlučio propustiti utakmicu, ostaviti svoje prijatelje i pomoći mi - odjeven u suknju!

»Poslu žene nikad kraja« - pjevao je visokim, pištavim glasom, uzimajući grablje i nasmijavajući me do boli. Proveo je cijelo poslijepodne pomažući mi.

Čak i kada se ponašao loše, što se rijetko događalo, stvari bi nekako našle načina da izađu na dobro. Kada je imao dvanaest godina, »posudio« je tatin auto kako bi naučio voziti. Otac bi ga inače teško kaznio za takav prijestup, međutim kada je otkrio što se dogodilo samo je zagrlio Damascena. Dakle, tata je bio poslom izvan grada a mama je bila dobila težak napadaj astme. U polusvijesti se srušila na pod i jedva je disala. Damascene ju je odigao na rame, odnio do automobila, pažljivo položio na zadnje sjedište i odvezao je do petnaest kilometara udaljene najbliže bolnice. Pazite, putem se skoro sudario s dvije krave, tri koze i nekoliko naših susjeda, međutim stigao je taman na vrijeme.

Liječnik je rekao da bi mama umrla da nije stigla u bolnicu upravo u vrijeme kada je stigla.

Gotovo svi koji su upoznali Damascena su ga voljeli: njegov uvijek spremni osmijeh i vedar karakter bili su zarazni. Bio je razredni klaun ali i odličan učenik, uvijek među najboljima u školi - a kasnije je postao najmlađa osoba u čitavoj regiji koja je diplomirala. Stalno je učio, međutim nekako je uspijevao pronaći vremena da dobije smeđi pojas u karateu, postane kapetan košarkaških timova u svojoj srednjoj školi i na fakultetu te da služi kao glavni ministrant u našoj

crkvi. Kada je otišao u internat, plakala sam tjedan dana i osjećala se kao da se nikad više neću smijati. Bio je svjetlost mog života.

Najmlađi u obitelji bio je moj mlađi brat John Marie Vianney Kazeneza, rođen tri godine poslije mene. Vianney je bio bezazleno nevinašce; bio je drag, ali malo dosadan, kao i sva mlađa braća, pretpostavljam. Kasnije je izrastao u zgodnog, kršnog momka koji je bio viši od mene, no u mojim očima Vianney je uvijek bio moj mali brat - nikada nisam prestala osjećati kao da je moja odgovornost da se za njega brinem. Bio je mio dječak koji me posvuda slijedio poput psića. Toliko sam se naviknula na njegovo stalno društvo da mi je nedostajalo kada nije bio uz mene i dosađivao mi. Ja sam bila treće dijete i jedina djevojčica što je, u društvu u kojem dominiraju muškarci, na mene stavilo dodatni pritisak. U ruandskoj kulturi posjedovanje »dobrog glasa« je sve, i moji roditelji su bili revni u tome da njihova jedina kćer zadrži besprijekoran ugled. Sa mnom su bili stroži nego s mojom braćom, određujući mi više kućanskih poslova i kraće izlaske, birajući moju odjeću te odobravajući ili ne odobravajući moje prijatelje. Roditelji su me poticali da uspijem u školi i razvijem vlastite stavove, međutim budući da sam bila mlada žena u vrlo konzervativnom društvu, od mene se ipak prvenstveno očekivalo da me se vidi, a ne da me se čuje. Kako je ironično što sam ostala samo ja da ispričam našu obiteljsku priču.

Drugo poglavlje

Ustajanje

»Tutsiji, ustanite!«

Pola tuceta stolica zastrugalo je prema natrag po podu i šestero djece iz mojeg četvrtog razreda skočilo je na noge. Nisam imala pojma što se zbiva budući da sam dotada pohađala maminu školu. Sada sam imala deset godina, to je bio moj prvi dan u školi za stariju djecu i bila sam zbunjena metežom.

Nikada prije nisam vidjela da učitelj proziva po etničkoj pripadnosti. »Svi Tutsiji odmah ustanite!« - zaderao se Bohoro, naš učitelj. Označavao je kvačicama imena s popisa debelom olovkom, a tada se zaustavio i zapiljio ravno u mene.

»Immaculee Ilibagiza, nisi ustala kada sam rekao Hutu, nisi ustala kada sam rekao Twa i ne stojiš sada kada sam rekao Tutsi.

Zašto?« Buhoro se smiješio, ali njegov glas je bio krut i zloban.

»Ne znam, učitelju.«

»Kojem plemenu pripadaš?«

»Ne znam, učitelju.«

»Jesi li Hutu ili Tutsi?«

»N-ne znam.«

»Van! Van iz ovog razreda i ne vraćaj se sve dok ne budeš znala što si!«

Oborivši glavu u stidu, pokupila sam svoje knjige i napustila učionicu.

Tada to još nisam znala, međutim upravo sam bila dobila svoju prvu pouku o ruandskom etničkom razdoru. Za mene je to bio šok. Utrčala sam u školsko dvorište i skrila se iza nekog grmlja kako bih pričekala da mom bratu Damascenu završi nastava. Bila sam suzdržavala suze, međutim sada sam plakala sve dok moja plava uniforma nije promočila. Nisam razumjela što se upravo dogodilo i silno sam se željela vratiti u razred i pitati svoju najbolju prijateljicu Janet da mi objasni. Ona se ustala kada je učitelj prozvao ime Hutu

— možda ona zna zašto je naš učitelj bio tako zao prema meni. No, ostala sam čučati u grmlju sve dok me Damascene nije tamo pronašao, još uvijek uplakanu.

»Tko te je ozlijedio, Immaculee?«, pitao je moj veliki brat sa svim autoritetom svojih trinaest godina. Damascene je uvijek bio moj

najveći zaštitnik, spreman da zarati ako bi me itko ikada ponizio, i tako sam mu ispričala što je Buhoro rekao.

»Buhoro nije dobar čovjek« - rekao je moj brat - »ali ne brini se zbog toga.

Sljedeći put kada bude prozivao, samo učini što i ja: ustani se zajedno sa svojim prijateljima. Ustani kada i tvoja prijateljica Janet.«
»Janet se ustala kada je prozvao Hutue.«

»Tada se ustani kada prozovu Hutue. Ako je to ono što su naši prijatelji, tada smo zacijelo to i mi. Svi smo mi isti ljudi, zar ne?« Tada to nikako nisam mogla znati, međutim Damascene je o tribalizmu u Ruandi imao pojma koliko i ja — nimalo... što je bilo čudno, s obzirom na to da smo bili među najobrazovanijom djecom na tom području. Svakog dana nakon škole mojoj braći i meni bilo je dodijeljeno samo devedeset minuta slobodnog vremena prije nego što bismo se okupili u dnevnom boravku da pod maminim nadzorom pišemo svoje zadaće. Tata bi preuzeo sat vremena prije večere, postavljajući veliku školsku ploču nasred sobe. Razdijelio bi nam komade krede i rešetao nas matematiku, gramatiku i geografiju. Roditelji nas, međutim, nisu poučili našoj vlastitoj povijesti. Nismo znali da je Ruanda sastavljena od triju plemena: većinskih Hutua, manjinskih Tutsija i vrlo malobrojnog plemena Twa, čiji pripadnici su nalik Pigmejcima i žive u šumama. Nisu nas učili da su njemački kolonijalisti, te belgijski koji su im slijedili, promijenili tadašnji društveni sustav Ruande — monarhiju na čijem je čelu bio kralj Tutsi i koja je Ruandi donijela stoljeća mira i sklada - u diskriminacijski, rasno utemeljeni sustav. Belgijanci su favorizirali manjinsku Tutsi aristokraciju i promicali njezin položaj kao vladajuće klase. Tutsijima je zbog toga bilo zajamčeno bolje obrazovanje kako bi bolje upravljali zemljom i stvarali veću zaradu za belgijske vladare. Belgijanci su uveli etničku osobnu iskaznicu kako bi dva plemena lakše razlikovali. produbljujući rascjep između Hutua i Tutsija koji su stvorili. Takve grube nepromišljenosti proizvele su među Hutuima dugotrajnu ogorčenost koja je bila jedan od ključnih faktora koji su doprinijeli kasnijem genocidu.

Kada su Tutsiji zatražili veću nezavisnost, Belgijanci su se okrenuli protiv njih i 1959. godine potaknuli krvavu pobunu Hutua koja je srušila monarhiju.

Tijekom sljedećih nekoliko godina u osvetničkim je pokoljima ubijeno više od 100.000 Tutsija. Do trenutka belgijskog povlačenja iz Ruande 1962. godine na vlasti se bila učvrstila Hutu vlada, a Tutsiji su postali drugorazredni građani, suočeni s proganjanjima, nasiljem i smrću od ruku Hutu ekstremista. U sljedećim desetljećima, kada su pokolji bili česte pojave, poginulo je na desetine tisuća ljudi. Dok je do nasilja dolazilo ciklički, diskriminacija je bila uvijek prisutna. Etničke osobne iskaznice koje je Hutu vlada usvojila iz vremena belgijske vladavine diskriminaciju su učinile mnogo eklatantnijom i — mnogo lakšom.

Međutim, to su bile povijesne lekcije, lekcije koje naši roditelji nisu željeli da ih moja braća i ja naučimo, barem ne dok smo bili mladi. Nikada nam nisu govorili o diskriminaciji i ubilačkim pohodima, etničkom čišćenju i rasnim osobnim iskaznicama - te stvari nisu bile dio moje mladosti.

U našu kuću svatko je bio dobrodošao, bez obzira na rasu, vjeru ili pleme.

Za moje roditelje pripadnost plemenu Hutu ili Tutsi nije imalo nikakve veze s tim kakva ste osoba. Ako ste bili dobar čovjek dobrog karaktera, dočekali bi vas otvorenih ruku. Pa ipak, i moji su roditelji imali nekih strašnih iskustava s Hutu ekstremistima... gledajući unatrag, čak se nejasno sjećam jednog od njih.

Imala sam samo tri godine i nisam shvaćala što se zbiva, međutim sjećam se kako je vatra osvjetljavala noćno nebo kada me je majka čvrsto stisnula u svoje naručje i istrčala sa mnom iz naše kuće. To se dogodio tijekom državnog udara 1973. godine kada su mnogi Tutsiji bili progonjeni, izbacivani iz svojih domova i ubijani na ulicama. U našoj regiji Hutu ekstremisti palili su kuće Tutsija jednu za drugom.

Cijela moja obitelj stajala je na okupu gledajući dolje prema jezeru Kivu dok su se plameni jezičci dizali prema nama. Pobjegli smo našem susjedu, Hutuu i dobrom prijatelju po imenu Rutakamize. On nas je skrivao sve dok ubijanja i paljenja nisu prestala. Kada smo se vratili kući, pronašli smo tek zgarište iz kojeg se dimilo. Moja majka i otac nanovo su izgradili kuću, nikad ne spominjući što se dogodilo, barem ne pred nama djecom. I premda su bili metom sličnog nasilja protiv Tutsija i 1959. godine, od svojih roditelja nikad nisam čula ni

jednu lošu riječ o Hutuima. Nisu imali predrasuda; nasuprot, vjerovali su da zlo tjera ljude da čine zle stvari, bez obzira na pleme ili rasu.

Mama i tata ignorirali su društvenu i političku stvarnost u kojoj su živjeli i umjesto toga poučavali da je svatko rođen jednak. Nisu željeli da njihova djeca odrastaju u strahu ili s osjećajem manje vrijednosti jer su rođena kao Tutsiji.

Stoga nije teško shvatiti zašto sam bila toliko zbunjena kada me je moj učitelj Buhoro istjerao iz razreda jer nisam znala koje je moje pleme.

Damascene je tog dana prebacio ruku oko mojih ramena i otpratio me kući. Oboje smo osjetili da nas se dotaklo nešto loše, međutim nismo znali što.

Tog dana za večerom ispričala sam tati što se dogodilo. On je najprije postao tih, a zatim me upitao koliko sam dugo sjedila i plakala u grmlju nakon što mi je naređeno da napustim učionicu.

»Skoro čitav dan, tata.«

Otac je spustio svoju viljušku i prestao jesti; bio je to siguran znak da je ljutit. »Razgovarat ću s Buhorom sutra«, umirio me. »Ali, tatice, kojem plemenu ja pripadam?«

»O, ne brini sada o tome. Možemo o tome razgovarati sutra, nakon što razgovaram s tvojim učiteljem.«

Željela sam ga pitati zašto mi odmah ne kaže kojem plemenu pripadam, međutim od djece se nije očekivalo da sumnjaju u starije. On je bio moj otac, i ako je izbjegavao odgovor, mislila sam da vjerojatno ima dobar razlog. No, bila sam frustrirana - nisam mogla shvatiti zašto bi se svi tako uznemirili kada se govorilo o plemenima!

Tata je sljedećeg dana razgovarao s mojim učiteljem, međutim nije mi rekao o čemu su razgovarali ni koje je moje pleme, što je ranije obećao. Nisam to saznala sve do sljedećeg tjedna, kada je Buhoro ponovno održao plemensku prozivku. Moj otac ga je vjerojatno posramio, jer ovaj put mi se obratio mnogo ljubaznijim tonom kada me prije prozivke pozvao do svog stola. »Immaculee, ustani kada prozovem 'Tutsi'.«

Smiješila sam se dok sam se vraćala na svoje mjesto. Dakle ja sam Tutsi.

Odlično! Nisam imala pojma što je Tutsi, no svejedno sam bila ponosna. Bilo nas je jako malo u razredu, pa sam zaključila da smo

zacijelo posebni - osim toga, ime je zvučalo slatko i bilo ga je zabavno izgovarati. No, i dalje nisam uspijevala vidjeti nikakve prave razlike između plemena Tutsi i Hutu. Twa su bili nalik Pigmejcima, tako da ih je zbog njihovog nižeg rasta bilo lako prepoznati. Međutim, budući da gotovo nijedan Twa nije išao u školu, vidjela sam ih vrlo malo.

Razlike između Hutua i Tutsija bilo je teže uočiti: Tutsiji bi trebali biti viši, svjetlije puti i imati uže nosove, dok su Hutui malo niži, tamniji i širokih nosova. Međutim, to nije bilo potpuno točno jer su se Hutui i Tutsiji stoljećima međusobno ženili, pa su njihove zalihe gena bile izmiješane. Hutui i Tutsiji govorili su istim jezikom — Kinyarwanda — i imali su zajedničku povijest.

Pjevali smo iste pjesme, obrađivali istu zemlju, išli u iste crkve i štovali istog Boga. Živjeli smo u istim selima, na istim ulicama i često u istim kućama. Kroz dječje oči (ili barem kroz moje oči) činilo se da se svi dobro slažemo. Ne mogu ni približno pobrojati koliko sam puta bila na objedu u kući moje prijateljice Janet kao i u mojoj. Na to da u Ruandi postoje različita plemena podsjećala bi me isključivo etnička prozivka jedanput tjedno tijekom koje bismo ustajali u razredu. To mi je bila gnjavaža, međutim nije mi previše smetalo jer sam tek trebala otkriti pravo značenje diskriminacije.

Otkrila sam ga kada sam željela krenuti u srednju školu... Kada mi je bilo petnaest godina završila sam osmi razred, s drugim najboljim uspjehom u svom razredu od šezdeset učenika. Imala sam ukupni prosjek od 94 posto, samo dva posto manje od najboljeg učenika - dječaka Tutsija - daleko ispred svih drugih učenika. To je bilo više nego dovoljno da dobijem stipendiju i mjesto u jednoj od najboljih javnih srednjih škola u regiji. Otišla sam kući na kraju polugodišta sanjajući o svojoj novoj školskoj uniformi i pitajući se kakav će mi život biti izvan roditeljskog doma, u dobroj školi gdje se cjelokupna nastava odvija na francuskom jeziku.

Nakon srednje škole planirala sam ići na fakultet, a nakon toga - tko zna?

Možda ću postati pilotkinja, profesorica ili čak psihologinja (do tog trenutka sam već uvelike odustala od zamisli iz djetinjstva da postanem časna sestra).

Roditelji su me poučili da bi uz naporan rad i odlučnost čak i djevojka iz malog sela poput Matabe mogla postati netko važan.

Kako sam mogla znati da su moje ambicije bile samo budalasti san jedne djevojčice? Nisam znala da su te tjedne prozivke služile zlokobnoj svrsi - segregaciji djece Tutsija u sklopu šireg plana diskriminacije poznatog kao

»etnička ravnoteža«.

Taj je plan progurao Juvenal Habyarimana, Hutu predsjednik koji je vlast preuzeo pučem 1973. godine. On je proglasio da vlada mora »uravnotežiti« broj školskih mjesta i dobrih poslova u javnim službama tako da odražavaju etnički sastav zemlje. Budući da se stanovništvo Ruande sastojalo od oko 85 posto Hutua, 14 posto Tutsija i jedan posto Twa, većina poslova i mjesta u školama išli su Hutuima. Ono što je taj plan u stvar učinio bilo je to da je zadržao Tutsije izvan srednjih škola, fakulteta i dobro plaćenih poslova te od njih napravio građane drugog reda.

Pravo značenje etničke ravnoteže shvatila sam nekoliko tjedana prije nego što sam trebala krenuti u srednju školu. Susjed je navratio dok je moja obitelj večerala i rekao nam da moje ime nije na popisu stipendiranih studenata koji je upravo postavljen u seoskoj vijećnici. Usprkos mojim vrhunskim ocjenama nisam prošla jer sam bila Tutsi — sva slobodna mjesta otišla su Hutuima koji su imali mnogo niže ocjene. Tutsi dječak koji je imao najbolje ocjene također nije prošao zbog svoje plemenske pripadnosti.

Otac je odgurnuo stolicu od stola i dugo vremena sjedio s čvrsto zatvorenim očima. Znala sam da si moji roditelji ne mogu priuštiti da me pošalju u privatnu školu koja bi koštala desetak puta više od javne srednje škole. Oba moja starija brata bila su na školovanju izvan našeg sela i loše smo stajali s novcem. Osim toga, privatne srednje škole u Ruandi bile su grozne u usporedbi s obilno financiranim javnim školama pod upravom vlade. Učitelji nisu bili jednako dobro kvalificirani, nastavni plan je bio slabiji, a zgrade su bile ružne i odbojne. »Ne brini, Immaculee. Pronaći ćemo drugi način da se školuješ«, napokon je uspio prozboriti moj otac. Ispričao se od stola i otišao u svoju sobu a da nije dovršio svoje jelo.

»Ne gubi nadu« - rekla je majka grleći me. »Svi ćemo moliti za to. Pojedi sada svoju večeru.«

Nakon večere zaključala sam se u očevu radnu sobu i plakala. Ispustila sam dušu u školi, a sada su moji snovi o višem obrazovanju bili uništeni.

Tresla sam se na pomisao što me čeka. Vidjela sam kako se u mojem društvu odnose prema samim neudanim ženama bez obrazovanja: nisu imale praktički nikakva prava, nikakve izgleda i nikakav ugled. Mogla sam jedino čekati kod kuće da dođe neki muškarac i učini me svojom ženom. Moja budućnost izgledala je tmurno, a bilo mi je samo petnaest godina! Sljedećeg jutra moj otac nije došao na doručak. »Pokušava izvesti pravo malo čudo«, objasnila je moja majka. »Otišao je potražiti neke privatne škole da vidi može li te upisati.« »Ali, mama, to je preskupo, ne možemo...« »Š-š-š « - prekinula me. »Rekla sam ti da ne gubiš nadu, nisam li?« Ispostavilo se da je otac prije zore otišao prodati dvije naše krave kako bi me mogao poslati u privatnu srednju školu. U ruandskoj kulturi krave su statusni simbol i izuzetno su vrijedne: prodaja jedne je ekstravagancija, a prodaja dviju je poigravanje s financijskom propašću. No, tata je bio odlučan u tome da se obrazujem. Uzeo je novac od krava, vozio se tri sata do novoizgrađene privatne škole i platio prvu godinu moje školarine u gotovini. Mom je ocu bilo teško izražavati emocije, međutim svoju ljubav prema meni bilo mu je nemoguće sakriti.

Nekoliko tjedana kasnije bila sam spakirana i spremna za polazak. Janet me je zagrlila, a zatim smo zaplakale i obećale jedna drugoj da ćemo si pisati mnogo pisama. Majka me je ljubila bez prestanka, suzdržavajući suze. Vianney, sada posljednje dijete u obitelji koje će ostati kod kuće, otrčao je u svoju sobu i odbio se pozdraviti. Mnogo susjeda je izašlo na ulicu i mahalo zbogom dok smo se tata i ja udaljavali automobilom. Osjećala sam bol napuštajući Matabu, no bila sam željna započeti svoj novi život.

Moja nova škola nije ni izdaleka zadovoljavala. Zajednička spavaonica je bila sićušna, imala je samo betonski pod i grube zidove od građevnih blokova koji su vapili da budu premazani nekom vedrom bojom. Spavala sam s deset drugih djevojaka na madracima koji su bili zbijeni toliko blizu jedni drugih da su zauzimali gotovo svaki kvadratni centimetar poda. Nije bilo tekuće vode, pa smo svakog jutra uzimale vedra i pješačile više od tri kilometra do

najbližeg potoka po vodu koja nam je trebala za pranje i kuhanje. I nedostajao mi je moj krevet i mamina riža i grah.

Ipak, bez obzira na to koliko mi je bilo teško živjeti bez udobnosti, nisam kanila napustiti školu i moliti roditelje da me vrate kući. U stvari, kada je došlo vrijeme da izaberem predmete za sljedeću godinu, izabrala sam one najizazovnije: matematiku i fiziku. Ne samo da sam željela da mama i tata budu ponosni na mene, nego sam željela i dokazati se pred svojom braćom. Poput tipičnih ruandskih muškaraca, zadirkivali su me da je ženi mjesto u kuhinji, a ne u učionici. E pa, pokazat ću im! Prošle su dvije godine, a ja sam bila jedan od najboljih učenika u školi. Kada je vlada objavila da će se održati poseban ispit za najbolje učenike koji žele ući u javnu školu, odlučila sam mu pristupiti.

Duboko u sebi mislila sam da neće biti važno ni ako na testu postignem najbolje rezultate u državi — svejedno ne bih prošla jer sam bila Tutsi. Bilo kako bilo, naporno sam učila i bila sam sigurna da sam odlično riješila test, međutim protjecali su tjedan za tjednom bez bilo kakvih vijesti, pa sam to izbacila iz glave. Nekoliko mjeseci kasnije bila sam kod kuće na ljetnim praznicima kada je Damascene uletio u kuću urlajući iz sveg glasa:

»Immaculee! Immaculee Ilibagiza! Upravo sam vidio popis. Prošla si na ispitu!

Primljena si na Lycee Notre Dame d'Afrique. To je jedna do najboljih škola u Ruandi i nalazi se nedaleko od moje škole!« Obitelj je sjedila u dnevnom boravku, svi su poludjeli od sreće. Skočila sam sa svog mjesta vičući: »Hvala Bogu, hvala Bogu!«, praveći znak križa dok sam plesala mali pobjednički ples po sobi. Majci su se oči ispunile suzama, a otac je uzviknuo: »Ovo je najsretniji trenutak u mom životu! Spuštao sam se na koljena svakog dana protekle dvije godine i molio se da uđeš u tu školu. Bog je odgovorio na moje molitve!«

»Pretpostavljam da si ipak pametna, iako si djevojčica« - smijao se Aimable, no mogla sam vidjeti koliko je sretan zbog mene. Damasceneu je na licu bio njegov prekrasan osmijeh; bio je toliko ponosan da sam mislila da će eksplodirati.

Te smo večeri priredili obiteljsku zabavu, jednu od naših najsretnijih proslava u vrlo dugom razdoblju. Lycee je bila odlična ženska škola

koju su pohađale kćeri brojnih najviših političara u državi. Ne samo da ću imati najbolje obrazovanje dostupno bilo kojem mladom Ruandancu, nego se moji roditelji više neće mučiti s plaćanjem školarine privatne škole. Jedini je nedostatak bio taj što je škola bila daleko od pokrajine Gisenyi. Budući da je bila udaljena četiri sata vožnje po opasnim cestama, to je značilo da me roditelji neće moći često posjećivati. Osim toga, bila je smještena u pretežno Hutu području poznatom po otvorenom neprijateljstvu prema Tutsijima.

»Ne brini se, to je ženska škola« - rekao je Damascene. »Imaju veliku ogradu i mnogo čuvara da te štite. A moja škola je toliko blizu da ću te moći posjećivati barem jednom mjesečno.«

Odmah sam zavoljela Lycee. Zgrade su bile prostrane, lijepe i besprijekorno čiste. Učionice su bile obojene živim bojama, a širom kampusa bilo je zasađeno šareno cvijeće. Oko čitavog kompleksa protezala se visoka sigurnosna ograda zbog koje sam se osjećala sigurno i zaštićeno. Bila sam sretna, a znala sam da će i moj otac to biti, posebno kada su nam časne sestre rekle da ćemo se morati zajedno moliti prije i poslije obroka.

Jedna od prvih prijateljica s kojom sam se sprijateljila bila je Hutu djevojka po imenu Sarah. Postale smo bliske kao sestre i pozvala me da upoznam njezinu obitelj u Kigaliju, glavnom gradu Ruande. Za jednostavnu djevojku sa sela poput mene to putovanje u veliki grad bilo je pravo otkrivenje, posebno kada sam po prvi put izbliza vidjela zrakoplove. Sarah i ja otišle smo do zračne luke po noći, kada je pista svjetlucala u fluorescentnoj boji, a na golemim zrakoplovima koji su se spuštali s neba bljeskala su crvena, žuta i zelena svjetla za slijetanje. Ostala sam otvorenih usta kada sam čula grmljavinu tih divovskih motora.

»Oh, pogledaj ih samo!« - uzviknula sam, a Sarah je prasnula u smijeh.

»Sada mislim da sam vidjela sve.«

Druga prijateljica koju sam upoznala prvog dana u novoj školi bila je Clementine, prekrasna djevojka kojoj su glatka koža i prelijepo oči davali izgled manekenke iz američkih časopisa. Došetala je do mene kad me uočila u mnoštvu novih učenica. Bila sam viša od ostalih, no ona je imala najmanje sto i osamdeset centimetara. Prepoznale smo jedna drugu kao Tutsi po visini.

»Kako će se lijepa Tutsi djevojka kao što si ti snaći tako daleko na sjeveru, okružena svim tim neprijateljskim Hutu licima s druge strane ograde?«

Clementine se nasmiješila. »Morat ćemo se držati zajedno i paziti jedna na drugu.« Odmah smo se sprijateljile. Clementine je bila u pravu što se tiče neprijateljskih lica. Bilo je teško kretati se izvan zidova kampusa: svaki put kad bih to činila, osjećala sam oči mjesnog stanovništva na sebi i čula ih kako prijetećim tonom mrmrljaju »Tutsi«. Svećenici i časne sestre koji su vodili školu pazili su da učenice i mjesno stanovništvo nikad ne idu na istu misu u mjesnoj crkvi. Dobile smo stroge naredbe kojima nam je zabranjeno da napuštamo područje škole bez pratnje školskog osoblja. Vani je bilo zastrašujuće, ali unutar školskih zidova nikad nisam osjetila nikakvu etničku diskriminaciju.

Učitelji nikada nisu prozivali po etničkoj pripadnosti, a iako su većina djevojaka bile Hutu, voljele smo se kao da smo obitelji.

Držala sam se kampusa, naporno učila i nastojala ne osjećati nostalgiju za domom. Nedostajali su mi roditelji i braća, čak sam čeznula za Vianneyjevim dosađivanjem. Kada govorimo o mom mlađem bratu, nekoliko mjeseci nakon što sam napustila dom poslao mi je dirljivo i uznemirujuće pismo. Napisao mi je da mu užasno nedostajem, da ne može spavati otkako sam otišla, te da noću ponekad vidi duhove kako hodaju od sobe do sobe. Kada bi ih vidio, u strahu bi istrčao iz kuće. Srce mi je pucalo dok sam čitala to pismo: da, Vianney i ja kod kuće smo se znali prepirati, no sada sam shvatila koliko sam mu značila.

Osjećala sam se krivom što sam ga ostavila samog i obećala sam si da ću mu ubuduće biti bolja sestra.

Damascene je održao riječ i jednom mjesečno me posjećivao. Sjedili bismo zajedno na travi i satima razgovarali. Uvijek je imao dobar savjet za mene, posebno u pogledu učenja.

»Moli se, Immaculee. Moli se prije pisanja zadaće i kadgod se pripremaš za test ili usmeni ispit. Zatim se potrudi u učenju što više možeš.« Radila sam kako mi je savjetovao, posebno jako sam se molila prije testova iz matematike.

Nastavila sam briljirati u školi. Kada bi me Damascene posjetio, sve moje prijateljice tražile su da im kažem tko je zgodan mladić koji je

tako pozorno razgovarao sa mnom. »To je moj veliki brat Damascene«, ponosno bih odgovorila. »Ma nije. Nitko se ne slaže s bratom tako dobro. Izgledala si kao da stvarno uživaš u njegovom društvu.«

Bila sam tako sretna što sam imala svog dragog Damascena u svom životu.

Treće poglavlje

Više obrazovanje

Život u školi Lycee bio je dobar, a onda je za vrijeme moje treće i završne godine izbio rat.

Bilo je lijepo i sunčano poslijepodne prvog dana listopada 1990. godine.

Moje razredne prijateljice i ja čekale smo početak sata »Građanskog obrazovanja« i pitale se zašto nastavnik kasni. G. Gahigi je bio ležeran, ljubazan čovjek, možda najsmirenija osoba koju sam ikada upoznala. Stoga smo, kada se napokon pojavio kršeći ruke i koračajući amo tamo po učionici, znali da nešto nije u redu. Jedan ga je učenik upitao što ne valja, no on je nastavio koračati, ni ne pogledavši nas.

Pitala sam se kakve loše vijesti učitelj skriva od nas, misleći da će nam vjerojatno reći da su časne sestre ukinule filmsku večer. Međutim, radilo se o nečemu mnogo većem. U školi nam nije bilo dopušteno slušati vijesti na radiju pa smo, kao i kod kuće, bili izolirani od zbivanja u vanjskom svijetu.

»Upravo sam saznao da se dogodio napad na državu« - sumorno nas je obavijestio g. Gahigi. »Bojim se da je stanje vrlo ozbiljno i da bi moglo dugotrajno utjecati na sve nas.«

Razred je zašutio; a zatim su svi počeli govoriti u jedan glas, izvikujući pitanja, želeći znati tko napada Ruandu i zašto. »Skupina tutsijskih pobunjeničkih vojnika prešla je granicu« - odgovorio je. »To su uglavnom djeca ruandskih izbjeglica. Udružili su se u borbi da se vrate u državu. U ovom trenutku jake borbe između pobunjenika i snaga ruandske vlade odvijaju se sjeverno od nas.«

G. Gahigi je bio bombardiran lavinom prestrašenih i ozlojeđenih pitanja:

»Što Tutsiji žele? Zašto nas napadaju? Što će nam učiniti ako dođu do škole?«

Osjetila sam vrućinu srama na stražnjoj strani vrata i poželjela sam se zavući pod stol. U razredu je bilo pedeset učenica, a četrdeset i sedam njih bile su Hutui. Bila sam toliko nervozna i smetena da nisam mogla pogledati druge dvije Tutsi djevojke. Bio je to prvi put da sam se osjećala neugodno zato što sam Tutsi i prvi put u školi Lycee da sam se osjetila izdvojeno.

»Pobunjenici su vojnici koji se bore s Ruandskom patriotskom frontom. To je politički pokret Tutsija koji su napustili zemlju prije mnogo godina, a vlada im je zabranila povratak. Oni su, u stvari, stranci, a pokrenuli su rat kako bi se vratili u Ruandu i preuzeli vlast.«

Znala sam za Ruandsku patriotsku frontu, odnosno RPF, i znala sam da se ti ljudi ne bore jednostavno da bi srušili Hutu vladu. Željeli su živjeti u zemlji u kojoj vladaju sloboda i jednakost. Većina vojnika RPF-a — pobunjenika — bili su tutsijski prognanici ili djeca tutsijskih prognanika.

Stotine tisuća Tutsija pobjeglo je iz Ruande tijekom nevolja 1959. i 1973. godine, kao i u mnogim drugim prilikama kada su hutuski ekstremisti u ubilačkim pohodima krenuli na Tutsije. Otišli su u izgnanstvo kako bi spasili svoje i živote svojih obitelji. G. Gahigi pobunjenike je nazvao »strancima« jer ih je većina odrasla u susjednim zemljama kao što su Uganda i Zair, međutim to je bilo samo zato što je predsjednik Habyarimana provodio politiku zabranjivanja prognanicima da se ikada vrate u Ruandu. On je stvorio tutsijsku dijasporu, i čitave generacije ruandskih Tutsija odrasle su a da nikada nisu nogom kročile u svoju domovinu. G. Gahigi nije spomenuo ništa od toga, međutim znao je što se događalo uvijek kad bi Tutsiji pružili otpor hutuskim ekstremistima. Bio je zabrinut za nas, rekavši: »Ovo bi moglo biti vrlo teško za Tutsije. Ovakve stvari mogu dovesti do velikih ubijanja, stoga se pomolimo da vlada i pobunjenici riješe svoje nesuglasice miroljubivo i da izbjegnemo mnogo prolijevanja krvi.«

Naš je sat u biti bio gotov. Djevojke nisu razgovarale ni o čemu drugom osim o napadu i o tome što će učiniti ako tutsijski vojnici dođu u školu. U tišini sam sjedila s druge dvije tutsijske suučenice pokušavajući biti neupadljiva. Moj sram polako se pretvorio u ljutnju dok sam razmišljala o tome kako se s Tutsijima nepravedno postupa.

Potajice sam navijala za RPF, nadajući se da će pobunjenici pobijediti vladine vojnike i okončati diskriminaciju. No, do kraja dana moju je ljutnju zamijenio strah jer sam se zabrinula za svoje selo i obitelj.

Zatvorila sam oči i izgovorila molitvu, tražeći od Boga da zaštiti moju obitelj jer nisam znala kako bih bez njih preživjela. Mnoge učenice imale su rodbinu na sjeveru gdje su borbe bila najžešće, pa nam je ravnatelj škole dopustio da slušamo radijske izvještaje i budemo u toku s događajima. Međutim, državni radio uglavnom nije emitirao ništa osim propagande mržnje. Spikeri su govorili da pobunjenički vojnici žive u šumi poput životinja, da jedu ljudsko meso i družu se s majmunima. Govorili su da su pobunjenici postali tako zli da su im na glavama izrasli rogovi. Ruandane se upozoravalo da budu na oprezu jer su

»pobunjenički žohari« lukavi i mogu napasti bilo kada i bilo gdje. Ta su izvješća raspirila hiperaktivnu maštu već preplašenih učenica. Jedna od njih bila je toliko živčana da sam zbog nje zamalo poginula. Danida, jedna od djevojaka iz moje spavaonice, vjerovala je svakom groznom opisu pobunjeničkih vojnika.

Jedne noći zacijelo sam je probudila kada sam ustala iz kreveta i otišla u vanjski zahod. Bilo je hladno, pa sam oko glave imala omotan veliki rubac i bila sam odjevena u preveliku pidžamu kako se ne bih prehladila. Zacijelo sam izgledala malo zastrašujuće jer kada sam pokušala otvoriti vrata spavaonice kako bih se vratila unutra, Danida mi ih je zalupila pred nosom. Čitav kampus uskoro je odjekivao njezinim užasnutim vriscima.

»Pomozite! U pomoć! O moj Bože, pomozite! Tu je RPF-ov vojnik; došao nas je ubiti, pojesti... ima rogove na glavi!« Prepoznala sam Danidin vrišteći glas i mirno rekla: »Danida, to sam ja, Immaculee. Ja nisam vojnik. Nemam rogove, nosim rubac!«

Začula sam zvuk teških koraka na šljunku i okrenula se. Najkrupniji čuvar u školi jurio je prema meni u mraku s kopljem uperenim ravno u moje srce.

Koljena su mi popustila i pala sam na tlo. Zaustavio se svega nekoliko centimetara od mene.

»Isuse Kriste, Immaculee, umalo te nisam ubio! Tko do vruga tako vrišti?«, rekao je.

Do tog trenutka vrištale su sve djevojke u spavaonici, pa sam mu morala vikati da bi me mogao čuti od te silne galame. Nekoliko čuvara najmanje je pola sata uvjeravalo djevojke da smiju otvoriti vrata, no one su to odbijale. Morali su pozvati ravnateljicu škole koja je imala rezervni ključ; kada je ušla unutra, održala nam je dugo predavanje o opasnosti od puštanja da nas nadvlada mašta. Međutim, nisu sve tenzije u školi pripadale našoj mašti. Jednog poslijepodneva svi smo izašli van na piknik, prolazeći kraj skupine mjesnih Hutua. Jedan od njih držao je u ruci veliki nož i ispred mene njime zamahnuo.

»Vidi kako je ova visoka« - zarežao je. »Tebe ćemo ubiti prvu. Platit ćeš za ono što rade tvoja pobunjenička braća!« Želudac mi se okrenuo i mislila sam da ću povratiti. Prvi mi je put netko zaprijetio nasiljem i nisam znala kako da reagiram. Otrčala sam natrag u svoju spavaonicu, kunući se da nikad više neću ići na školski izlet. Proklela sam svoju visinu i pitala se zašto je u mojoj zemlji biti visok takav zločin. Što sam trebala učiniti? Nisam mogla prestati biti visoka, i nisam mogla prestati biti Tutsi! Sutradan za vrijeme pauze između nastave do mene je došla Clementine i šapnula mi na uho: »Dođi sa mnom, Immaculee. Želim ti pokazati što trebamo učiniti kada nas ljudi poput onog čovjeka s nožem dođu tražiti.«

Odvela me u jednu prostoriju u pomoćnoj zgradi u koju je pristup zabranjen i otvorila visokonaponsku razvodnu kutiju. »Ovdje je više od 150.000 volti struje« - objasnila je. »Ako hutuski ekstremisti napadnu školu i ne budemo li imale drugog izlaza, možemo doći ovamo, povući ovu polugu i gurnuti ruke unutra. Umrijet ćemo istog trena — bolje da umremo od strujnog udara nego da budemo mučene, silovane i ubijene. Ne mislim dopustiti divljacima da se igraju s mojim tijelom prije nego što me ubiju. Ne budi tako iznenađena; čula sam previše priča o tutsijskim ženama koje su bile silovane i zlostavljane tijekom loših vremena a da ne bih imala plan za bijeg.« Kimnula sam joj u znak slaganja. Bilo je neobično govoriti o okončavanju naših života kada smo imale svega devetnaest godina, ali to nam je izgledalo bolje od alternative. Clementine i ja sklopile smo pakt i zaklele se da o njemu nećemo nikom drugom govoriti kako školska uprava ne bi saznala za njega i zaključala razvodnu kutiju.

Nastavili smo slušati radijske vijesti, no vladina radijska postaja bila je zloglasna po dezinformacijama. Čuli smo da se RPF probio sve do Kigalija i napao predsjedničku palaču. Predsjednik je preko državnog radija ljude upozorio da ostanu u kućama dok vojska ne pobije »žohare« koji su nas napali.

Kasnije smo preko BBC-a saznali da RPF-ovih vojnika nije bilo kilometrima od glavnog grada — predsjednik Habyarimana izmislio je napad i lagao na radiju kako bi imao izliku za uhićenje tisuća Tutsija, samo zato što su imali rođake koji su živjeli izvan zemlje. Predsjednik se činio paranoičan, bio je uvjeren da svaki Tutsi s rođakom u Ugandi sigurno surađuje s pobunjenicima.

BBC je izvijestio da je uhićen toliki broj nedužnih Tutsija da su zatvori u Ruandi bili do te mjere pretrpani da više nije bilo mjesta za kriminalce.

Izvijestili su da mnoge tutsijske zatvorenike izgladnjuju i muče te da ih je dio ubijen.

Vrativši se kući za Božić, saznala sam da je moj otac bio jedan od uhićenih.

Kada sam u Matabi sišla s autobusa naletjela sam na gospođu Sirake, jednu od naših starih susjeda i legendarnu tračericu. »Dođi i zagrlj me, dijete moje!« - vrisnula je. »Tako mi drago što te vidim! Pa ti izgledaš kao kost i koža! Zar vas časne sestre ne hrane?« »O, dobro nas hrane. Ali veselim se dobroj obiteljskoj večeri.« »Sigurna sam da će tvoj otac biti posebno sretan da te vidi nakon svega što mu se dogodilo.« »Kako to mislite?« »Zar nisi čula, dijete?«

Srce mi je počelo lupati. Nisam vidjela roditelje otkako je rat počeo i tjednima sam slabo dobivala vijesti od kuće.

»Bila sam sigurna da znaš« - rekla je gospoda Sirake. »Tvoj tata je bio u zatvoru.«

Potišteno sam sjela na deblo drveta. Nisam mogla zamisliti što je to moj otac mogao učiniti da je završio u zatvoru, osim što je Tutsi. Zabrinula sam se za majčino zdravlje jer je stres zbog tatinog uhićenja lako mogao kod nje prouzročiti još jedan težak napad astme. Polusatni put do kuće prepješačila sam u rekordnom vremenu i ugledala majku kako me čeka na vratima.

»Kako si, zlato?« - upitala me objumivši me u golemi zagrljaj. Nije spomenula očevo uhićenje. Uvijek nas je štitila od neugodnosti i

shvatila sam da se nikad neće promijeniti.

»Sigurno si gladna, Immaculee. Zašto se ne istuširaš, a ja ću ti dotle pripremiti nešto za jelo? Damascene i Vianney zajedno su nekuda otišli, a i Aimable se još nije vratio s fakulteta. Otac je na poslu, ali znam da te želi vidjeti.«

»Jesu li svi dobro? Je li se nekome nešto dogodilo?« »Svi su odlično.«

»Zaboga, mama! Već znam da je tata bio u zatvoru, zato se prestani pretvarati i reci mi što se dogodilo.«

Majci je toliko odlanulo što mi nije ona morala priopćiti lošu vijest da je odmah sjela i ispričala mi cijelu priču.

Nedugo nakon početka rata četiri vladina vojnika nahrupila su na očevo radno mjesto, svezali mu ruke na leđa i odvukli ga u gradski zatvor u Kibuye, zatvorivši ga s šestoro njegovih prijatelja Tutsija. Čuvari su imali naredbu da ih ne hrane i ne daju im vode nekoliko dana. Naposljetku je tata uspio podmititi hutuskog čuvara da odnese poruku mojoj tetki Cecile koja je živjela u blizini.

Cecile je u zatvor donijela hranu i platila čuvaru da je doturi mom ocu i njegovim prijateljima.

Dva tjedna kasnije moj je otac saznao da je njegovo uhićenje naredio njegov stari prijatelj Kabayi, Hutu koji je postao regionalni načelnik (neka vrsta regionalnog »nadgradonačelnika« i vrlo moćan političar). Kabayi i moj tata zajedno su pohađali školu, kao djeca su bili najbolji prijatelji. Tek nakon što je predsjednik Habyarimana popustio pred međunarodnim pritiskom i pristao osloboditi tisuće nepravедno zatvorenih tutsijskih zatvorenika, Kabayi je došao u zatvor i naložio čuvarima da oslobode mog oca i njegove prijatelje. Kabayi je bio rekao stražarima da ne hrane mog tatu, pa je bio šokiran kad je vidio da je tata još živ. No, pretvarao se da je uznemiren i duboko se ispričavao, tvrdeći da je to bio grozan nesporazum. Kasnije te večeri, dok smo svi bili okupljeni poslije večere, pokušala sam razgovarati o tome što se dogodilo ocu, ali on je rekao:

»Bila je to zabuna. Kabayi je samo slijedio zapovijedi; nije to bilo ništa osobno.

To su stvari političke prirode i najbolje da se vi, djeca, ne miješate u to.

Zaboravimo čitavu stvar.«

Moja braća nisu mogla vjerovati da je naš otac spreman toliko oprostiti.

Poznavali su Kabayjia od malih nogu i bili su ogorčeni što je napao našeg tatu.

»Kabayi je bio tvoj prijatelj, tata. Zamisli što se moglo dogoditi da ti je bio neprijatelj! Zašto se zauzimaš za njega? Ti ljudi koje braniš žele te ubiti! Trebali bismo napustiti zemlju dok rat ne završi. U najmanju ruku, moramo skloniti mamu i Immaculee odavde; zabrinut sam za njih« - rekao je Aimable.

»Ne, ne, pretjeruješ. Svi su sigurni. Stvari stoje bolje nego prije, to je samo politika. Vi se, djeco, ne trebate brinuti. Sve će biti u redu, vidjet ćete« - umirivao nas je tata.

Majka je preklinjala braću da ne pobjegnu i ne pridruže se pobunjenicima RPF-a kao što je to činilo mnogo drugih mladih Tutsija »Ako se ijedan od vas momaka ode boriti s pobunjenicima, želim da znate da bi me to ubilo, ubilo bi me! Ako vas nije briga što ćete ubiti svoju majku, onda samo naprijed, pridružite se pobunjenicima. Ali ako me volite, svatko od vas neka mi odmah obeća da nećete nestati i ostaviti me u agoniji. Obećajte mi!«

Mama se dovela u takvo stanje da su joj moja braća stalno iznova obećavali da se neće pridružiti pobunjenicima. Ja sam se vratila u Lycee, završila posljednjih nekoliko mjeseci srednje škole i bila na prijemnom ispitu za fakultet. I ovoga sam puta imala odlične ocjene i briljirala na ispitu, međutim nisam se mnogo nadala da će me primiti. Etnička ravnoteža bila je jedna od stvari za čije se dokidanje RPF borio, međutim u tom trenutku se činilo da će ona okončati moju akademsku karijeru.

Pozdravila sam se sa svojim divnim prijateljicama u Lyceeu i zaputila se kući preko ljeta da čekam i vidim kamo će me sudbina odvesti. Rat se sve više rasplamsavao; pobunjenici su dobivali sve više bitaka i vršili su pritisak na vladu da dopusti prognanim Ruandanima da se vrate u zemlju i dijele vlast s Hutuima.

Moja je majka postala toliko traumatizirana onime što se događalo da se počela savjetovati s vidovnjacima. Sjećam se jedne koja je došla u kuću i sjedila s mamom u kuhinji. Majka ju je upitala hoće li rat završiti i hoćemo li opet imati mir.

»Vidim oluje oko nas sada, no to su samo male oluje«, rekla joj je vidovnjakinja. »Dolazi velika oluja, njezine munje će spržiti zemlju, od njezine grmljavine ćemo oglušiti, a njezina jaka kiša sve će nas potopiti. Oluja će trajati tri mjeseca i mnogi će umrijeti. Oni koji pobjegnu neće pronaći nikoga kome bi se vratili. Sva prijateljska lica će nestati.« v

Četvrto poglavlje

Na sveučilištu

Krajem ljeta 1991. godine dogodilo se nemoguće: dodijeljena mi je stipendija za Državno sveučilište u Butareu. Cijeli sam život sanjala o odlasku na fakultet i odjednom je, usprkos svim zaprekama postavljenim pred mene, san postao stvarnost.

Kada su moji roditelji čuli novosti bili su toliko uzbuđeni da nisu mogli sjediti na miru. Jurcali su amo-tamo pripremajući hranu i piće tako da možemo to proslaviti u pravom ruandskom stilu - gozbom! »Ti si prva djevojka iz naše obitelji koja ide na fakultet i stoga moramo odmah sve obavijestiti o tome!« - uzviknuo je tata, pucajući od ponosa. Za sutradan mi je organizirao dugi put tako da novosti mogu podijeliti sa svojom bakom, tetama i stričevima te svim rođacima koji žive u okolnim selima.

Ostali smo na nogama čitavu večer, smijući se, gosteći i razgovarajući o svim lijepim stvarima koje su pred nama. Te noći roditelji su mi se učinili vrlo mladima, kao da im je s pleća podignut teret.

Majka je sjala. »Pred tobom je sjajna budućnost, Immaculee« - rekla je.

»Sada ćeš se uvijek moći snaći u životu, moći ćeš ponosno držati glavu i nikada nećeš biti prisiljena oslanjati se na nekog drugog da ti donosi hranu na stol.«

Tata mi je nazdravljao i davao obilje očinskih savjeta: »Na sveučilištu su većinom muškarci koji neće očekivati da ćeš biti jednako pametna kao oni. No ja znam da se ti možeš iskazati jednako dobro kao i svaki muškarac, ako ne i bolje. Budući da si Tutsi, dolazak na sveučilište je bio borba, no sada je teži dio gotov. Sada je sve na tebi: naporno uči i moli se; i budi ista disciplinirana, draga i prekrasna kćerka kakvu smo imali užitak gledati kako odrasta.«

Srce mi se nadimalo od tih toplih i nježnih riječi. »Ne brini, tata« - odvratila sam. »Neću razočarati tebe i mamu. Ponosit ćete se sa mnom.«

Željela sam studirati psihologiju i filozofiju kako bih mogla učiti o unutarnjim mehanizmima ljudskog srca i uma, međutim stipendije su bile ograničene na slobodna mjesta u određenim studijima, tako da mi nije bilo dopušteno odabrati svoj glavni predmet. Vlada me je dodijelila za studij primijenjene znanosti, što je bilo u redu. U srednjoj školi Lycee natjerala sam samu sebe da budem izvrsna u matematici i fizici kako bih se iskazala pred svojom braćom, a sada će mi to dobro doći. Spakirala sam svoje torbe i ubrzo sam bila na putu za Butare, četiri sata jugoistočno od mog sela, krećući u potpuno nov život preda mnom.

Kada sam stigla u kampus saznala sam da je šestero mojih kolegica iz Lyceea, uključujući Clementine, također dobilo stipendije. Moja prijateljica Sarah studirala je tamo već godinu dana i čekala me tako da možemo biti cimerice. Nakon svih tih godina spavanja u prepunim spavaonicama bio je pravi užitek dijeliti sobu sa samo jednom djevojkom. Clementine je često posjećivala našu sobu i šalile bismo se kako smo sretne što za trajanja prvih dana rata nismo morale ostvariti naš plan da se ubijemo električnom strujom; inače bismo propustile sva uzbuđenja fakulteta.

Voljela sam svoj studij i naporno učila, ali i uživala u zabavi i slobodi koje mi je pružalo studiranje na sveučilištu. Moja stipendija uključivala je mjesečni džeparac koji je bio jednak protuvrijednosti od trideset američkih dolara, što je za mene bilo bogatstvo. Po prvi put u životu osjećala sam se nezavisno, poput odrasle osobe. Više nisam morala nositi školsku uniformu i mogla sam si priuštiti odlazak u grad i kupovinu lijepo odjeće s prijateljicama. Fantastično!

Moj društveni život bio je vrlo aktivan, uključujući okupljanja u kafićima, filmove vikendima i plesove u kampusu svake druge subotnje večeri. Učlanila sam se u dramski klub te sam pjevala i plesala u svim produkcijama kojima je često prisustvovao gradonačelnik Butarea. Omiljene su mi uloge bile one religiozne, a jedanput sam čak glumila svoju omiljenu sveticu, Djevicu Mariju. I uvijek sam nalazila vremena za molitvu. Sve sam više otkrivala da me vjera i meditacija uravnotežuju i pomažu mi da se usredotočim. U

crkvu sam odlazila nekoliko puta tjedno, a sa svojim prijateljicama osnovala sam molitvenu skupinu.

Bila sam prezaposlena da bih osjećala nostalgiju za domom, međutim očeva pisma što su odisala usamljenošću pomogla su mi shvatiti da moram češće posjećivati obitelj. Ni Vianney više nije bio kod kuće, otišao je u internat, pa se mojim roditeljima bilo dosta teško prilagoditi. »Jednostavno više nije isto kada nijednog od moje djece u kući nema« - pisao je tata. »Kuća je tako prazna.

Ponekad se tvoja majka i ja promatramo u čudu: 'Kamo je nestao sav onaj smijeh?' Kada budeš imala vlastitu djecu, Immaculee, pobrini se da uživaš u svakoj minuti s njima, jer će otići prerano... «

Upoznala sam i studenta po imenu John koji je poznavao neke od mojih prijatelja u Matabi. Bio je tri godine stariji od mene i imao neobičnu naviku da svakog dana »slučajno« naiđe na mene. Počeo je nositi moje knjige, pokazivati mi kampus i upoznavati sa svojim prijateljima. Bio je zgodan mladić, te vrlo pristojan i pažljiv. Odlazili bismo na duge šetnje šumom i razgovarali o stvarima koje su nam bile važne: Bogu, obitelji i dobrom obrazovanju. Počeli smo zajedno izlaziti, a tijekom sljedećih nekoliko godina naša je veza postala prilično ozbiljna. John je bio Hutu, međutim to nikada nije predstavljalo problem. Moj je otac više bio zabrinut zbog činjenice da je John protestant i sin svećenika.

»Ne zaboravi da si katolkinja«, podsjećao me je otac. »Čini se da je John dobar momak i imaš moj blagoslov da izlaziš s njim, dok god te ne pokušava preobratiti.« Tata je bio vrlo tolerantan čovjek, no bio je i gorljivi katolik.

Prve dvije godine na sveučilištu su proletjele i sve je bilo u najboljem redu.

Ocjene su mi bile dobre, obitelj zdrava, a život zabavan i uzbudljiv. U stvari, život je bio tako dobar da je ponekad bilo lako zaboraviti da traje rat, dok ga je u drugim prilikama bilo nemoguće zaboraviti.

Unatoč povremenim mirovnim govorima i prekidima vatre, na sjeveru su se žestoke borbe između tutsijskih pobunjenika i vladinih snaga nastavile.

Radikalne političke stranke nicali su u mnogim gradovima i mjestima, svaka žestoko suprotstavljena onoj drugoj. Nezaposleni mladi ljudi masovno su ulazili u ogranke različitih stranaka jer nisu

imali pametnijeg posla. Mnogi od njih su bili obični članovi uličnih bandi koji su se strankama pridruživali radi besplatne droge i alkohola.

Politička stranka predsjednika Habyarimane organizirala je pokret mladih zvan Interahamwe što znači »oni koji napadaju zajedno.« Interahamwe je privukao na tisuće djece beskućnika, a njegovo članstvo se proširilo zemljom poput virusa. Pretvorio se u hutusku ekstremističku miliciju: brojne njegove članove vojnici vladine vojske obučili su da se bore i ubijaju. Putovali su u skupinama i odijevali se u neslužbene uniforme: široke košulje obojene u jarko crvenu, žutu i zelenu boju, što je odgovaralo zastavi njihove političke stranke.

No, bez obzira na to koliko su bili organizirani, uvijek sam ih promatrala kao razuzdane ulične nasilnike.

Članove Interahamwea prvi sam put vidjela za vrijeme Uskršnjih blagdana 1993. godine. Bila sam u Kigaliju s Johnom, u posjetu Sarah i njezinim roditeljima, kada je autobus u kojem smo putovali zapeo u prometu. Dok smo čekali pogledala sam kroz prozor i ugledala skupinu mladića koja je okružila sredovječnu ženu Tutsi koja je izgledala kao da se vraća kući iz kupnje. Momci su ležerno uzeli torbicu jadne žene, skinuli joj nakit, ukrali njezine pakete i srušili je na tlo. Zatim su joj na silu uzeli cipele i strgnuli haljinu. Bila je to prometna ulica, sve se dogodilo usred dana, međutim nitko joj se nije usudio priskočiti u pomoć. Svi su samo okretali glavu na drugu stranu. Skočila sam sa svog sjedala i počela im vikati kroz prozor da prestanu, no John me povukao dolje. »Ništa ne govori!«, naredio mi je. »Nemaš pojma što se zbiva u ovom gradu, Immaculee. Ne želiš imati posla s tim tipovima, ubit će te.« »Johne, moramo nešto učiniti. Barem pozvati policiju.« »Policija neće ništa poduzeti. Ti Interahamwe su dio vlade. Ne obraćaj im se, nemoj ih čak ni gledati, posebno zato što si Tutsi.«

Osjećala sam se ogorčeno i bespomoćno. Momci su odšetali, a ja sam promatrala sirotu ženu kako se pokušava pridići s tla. Udaljila se šepajući na bosim nogama, odjevena tek u hulahopke i maramu. Dopustimo li tim vragovima da vladaju našim ulicama, u velikoj smo nevolji, mislila sam promatrajući ženu kako nestaje niz cestu. Nekoliko mjeseci kasnije imala sam jedan još više uznemiravajući susret. Damascene i ja putovali smo iz Matabe u Kigali na vjenčanje.

Bio je to dug, vruć i prašnjav put autobusom i bili smo gotovo stigli na naše odredište kada se autobus naglo zaustavio.

Najmanje tri stotine pripadnika pokreta Interahamwe stajalo je na cesti zaprečujući nam put. Izgledali su smiješno u svojoj klaunovskoj odjeći, ali i opasno ekstremistički. Činilo se da su mnogi od njih pijani ili na drogama dok su plesali uokolo u krugovima i psovali slučajne prolaznike. Naš je vozač bio previše prestrašen da krene naprijed, pa je objavio da će zaokrenuti autobus.

Rekao je da možemo ostati s njim i ići dvosatnim obilaznim putem ili izaći iz autobusa i krenuti pješice. »Ostanimo u autobusu«, rekao je Damascene. »Ovi ljudi izgledaju potpuno ludo.« Međutim ja nisam željela ostati zbog mnogo razloga, uglavnom zato što se nisam željela dati zastrašiti gomili huligana.

»Moramo sići jer ćemo inače propustiti vjenčanje« - rekla sam mu. »Pješice ćemo za tren oka stići do crkve.«

Iskricali smo se, zajedno s još polovicom putnika. Kada smo izašli van, vidjela sam da mnogi iz Interahamwea imaju mačete i provjeravaju osobne iskaznice ljudi koji su htjeli kraj njih proći. Osjetila sam navalu gnjeva i rekla:

»Odakle im pravo?«

Damascene je bio zabrinut. »Mislim da se trebamo vratiti, Immaculee. Čuo sam loše stvari o ovim tipovima. Hajdemo pješice kući.« »Pješice kući? Trebalo nam je četiri sata autobusom da dođemo dovdje, a za pješičenje kući trebalo bi nam tri dana. Osim toga, ovi ljudi ne mogu samo tako glumiti policiju i tiranizirati nas jer smo Tutsiji.« Bila sam više zabrinuta zbog preplašenog izraza na Damascenovom licu nego zbog Interahamwea. Gotovo uvijek je bio vedar, a bio je vjerojatno i najhrabrija osoba koju sam poznavala. No, tada sam vidjela da je doista uplašen. Obično bih ja pitala njega što da radim, međutim nešto me je potaknulo da preuzmem inicijativu.

»Hajdemo samo proći«, rekla sam. »Bit će sve u redu.« »Kako to možeš reći?

Zbog čega misliš da nas neće jednostavno ubiti? Vlada im dopušta da rade što žele. Policija ih ne dira.« »Učinimo ono što uvijek predlažeš kada naiđemo na problem, Damascene. Pomolimo se i vjerujmo da će nas Bog zaštititi.« Stajali smo na rubu ceste i molili se, deset metara od bande bijesnih ekstremista.

Zamolila sam Boga da nam oprostí zbog kratkog roka, no da trebamo njegovu pomoć da sigurno stignemo do Crkve. Krenula sam prema cestovnoj blokadi, a nekoliko mladića me opazilo i lupnulo mačetama o svoja bedra. »O, ne, Immaculee... jesi li sigurna?«

»Da, da, samo se ponašaj prirodno; i možda je bolje da izvadiš svoju krunicu iz džepa.«

Ja sam svoju krunicu držala u ruci dok smo išli prema Interahamweu.

Desetak mladića nas je okružilo, odmjerili su me od glave do pete i zatražili da vide naše osobne iskaznice. Gledala sam ih ravno u oči i, smiješeći se, predala dokumente. Vidjela sam da sam ih zbunila tolikom hrabrošću: nisu mogli shvatiti kako to da se Tutsi žena ne boji ni njih ni njihovih mačeta. Vratili su nam naše iskaznice i pustili nas da prođemo, no nikada neću zaboraviti strah koji sam vidjela u Damascenovim očima. Prvi sam ga put vidjela da je pokleknuo i nisam se mogla otresti osjećaja da je nešto zlo došlo u Ruandu.

Mjesec dana nakon našeg doživljaja s cestovnom blokadom predsjednik Habyarimana otputovao je u Tanzaniju i potpisao mirovni sporazum s tutsijskim pobunjenicima. Sporazum je trebao okončati građanski rat i dati Tutsijima ulogu u upravljanju državom. Zvučalo je divno. Mislila sam da bi Ruanda mogla pronaći mir, te da bi Tutsiji i Hutui konačno mogli živjeti u skladu, ravnopravni jedni drugima. No, obećanje mira potaknulo je još više prosvjeda i prijetnji većim nasiljem. Čim je sporazum potpisan, jedan od ruandskih najviših vojnih časnika, pukovnik zastrašujućeg izgleda po imenu Theoneste Bagosora — koji je ujedno bio glavni vođa Interahamwea — bijesno je napustio mirovne pregovore. Bagosori se zgdilo kada je vidio predsjednika Habyarimanu kako se rukuje s vođom RPF-a Paulom Kagameom, kojeg je nazvao »tutsijskom zmijom«. Zakleo se da nikada neće sklopiti mir s Tutsijima i obećao da će se vratiti u Ruandu »kako bi pripremio apokalipsu.« I točno to je i učinio.

Peto poglavlje

Povratak kući

Sve češće budio me zvuk mržnje. Mirno bih spavala sve dok odvratni zvukovi RTLM-a ne bi ušli kroz prozor moje sobe i u moje snove. Dakle, dok sam bila na trećoj godini studija, RTLM je postao nova, ultrapopularna radio postaja među ekstremističkim Hutuima.

To je praktički bio radikalni stroj za širenje mržnje koji je posvuda oko sebe rigao svoj antitutsijski otrov. Redovito bi neki bestjelesni, zlonamjerni glas pozivao na »Hutu moć«, popularni slogan Hutua da ustanu protiv svojih tutsijskih prijatelja i susjeda: »Tutsijski žohari žele nas ubiti. Ne vjerujte im... mi, Hutui moramo ih preduhitriti! Planiraju srušiti našu vladu i progoniti nas. Ukoliko se nešto dogodi našem predsjedniku, moramo smjesta istrijebiti sve Tutsije! Svi Hutui se moraju udružiti kako bi oslobodili Ruandu od tih tutsijskih žohara! Hutu moć! Hutu moć!«

Grozan način da se čovjek probudi, ali emisije su bile tako smiješno djetinjaste da su bile gotovo zabavne. Bilo je teško vjerovati da bi itko te djetinjaste uvrede i primitivne prijetnje mogao shvatiti ozbiljno; ipak, bilo je uznemiravajuće znati da je vlada dopuštala da se Tutsijima otvoreno prijeti preko javnog etera. U to su me vrijeme, međutim, više uznemirivale glasine da u nekim dijelovima zemlje ekstremisti ubijaju Tutsije.

Poput mojih prijatelja u kampusu pokušavala sam se ne zamarati medijskim izvješćima. Približavao se Uskrs, a to je za moju obitelj uvijek bilo posebno vrijeme. Vrijeme bismo provodili zajedno kod kuće, ugošćivali susjede te posjećivali prijatelje i rođake. Nikada prije nisam bila propustila uskršnje okupljanje, međutim ovaj put željela sam ostati na fakultetu i pripremiti se za dolazeće ispite. Bila sam odlučna u namjeri da ih položim s dobrim ocjenama.

Budući da moji roditelji nisu imali telefon, napisala sam tati pismo i objasnila zašto neću dolaziti kući. Moji su roditelji uvijek inzistirali da njihova djeca uče posebno naporno kako bi mogli napredovati, pa sam bila sigurna da neće imati ništa protiv. Bila sam posve u krivu.

Tata mi je otpisao, preklinjući me da dođem kući. U stvari, zamolio me je da dođem odmah te da čak ne čekam ni početak školskih praznika. Napisao je da želi da budem s njim i obećao mi da ću moći bez smetnji učiti kod kuće. Dok sam čitala njegov iskreni apel suze su mi počele navirati na oči.

Moja draga kćeri,

Osjećam se kao da nam te je fakultet oduzeo. Mama i ja s tolikim nestrpljenjem čekamo početak tvojih praznika zato što to znači da ćeš opet biti kod kuće i da ćemo ponovno živjeti kao obitelj. Trebamo

tvoju prisutnost; mi smo tvoji roditelji i volimo te i užasno nam nedostaješ — nikada to ne zaboravi!

Čak i ako to bude samo na dva dana, moraš nas doći posjetiti. Nemoj trošiti vrijeme na bilo što drugo. Trebamo te ovdje...

Odlučila sam otići kući i prije nego što sam pismo pročitala do kraja.

Planirala sam provesti šest dana s roditeljima i vratiti se na ispite krajem tjedna. Dok sam pripremala stvari oko puta, mlađi brat moje prijateljice Sarah, Augustine pitao me je može li poći sa mnom i provesti praznike s mojom obitelji. Augustine je bio dobar prijatelj mog brata Vianneyja i stanovao je u našoj studentskoj sobi od završetka polugodišta u njegovoj srednjoj školi u Kigaliju. Bio je visok, zgodan i vrlo drag osamnaestogodišnjak, sramežljiv pred svima osim pred Vianneyjem. Rekla sam mu da će nam biti iznimno drago da ga imamo kao gosta.

Augustine i ja stigli smo u Matabu u subotu poslijepodne. Moji su roditelji bili presretni što sam došla kući. Tamo je bila čitava obitelj osim Aimablea koji je dobio međunarodnu stipendiju za poslijediplomski znanstveni studij.

Aimable je u stvari bio izvan zemlje, studirao je u Senegalu, gotovo 5.000 kilometara daleko. Damascene je doputovao iz Kigalija gdje je, otkako je diplomirao povijest, poučavao u srednjoj školi, a Vianney je došao kući na odmor iz internata. Prvi dan provela sam s Damascenom nadoknađujući propuštene mjesne tračeve, posjećujući prijatelje i zaigrano se prepirući s Vianneyjem. Sljedećeg dana bila je Uskrsnja nedjelja kada smo imali divan zajednički ručak. Zahvalili smo Bogu na svemu čime nas je blagoslovio i molili se za blagostanje svih u našoj obitelji i našem selu. Izmolili smo posebnu molitvu za Aimablea, jedinog odsutnog člana obitelji. Usprkos političkim napetostima u zraku izvrsno smo se provodili. Sa svojim roditeljima osjećala sam se sigurno i zaštićeno, znajući da će, što god da se dogodi, moja majka biti tu da nas utješi, a otac da nas zaštiti. Tako sam barem mislila.

Bila je to tako tipična večer da je bilo teško povjerovati da će se naš svijet uskoro zauvijek promijeniti. Sjedili smo u dnevnoj sobi razgovarajući o školovanju, poslu i onome što se dogodilo u selu. Mama nas je upoznala s novostima o usjevima, tata nam je pričao o djeci čije školovanje stipendira njegova zadruga za proizvodnju kave.

Augustine i Vianney zafrkavali su se i međusobno zbijali šale, a ja sam se opustila i upijala sve to, jednostavno sretna što sam kod kuće. Jedina osoba koja se nije zabavljala bio je Damascene. On je obično bio pokretač društva, no sada je čitavu večer bio zamišljen i tjeskoban.

»Damascene, što nije u redu s tobom večeras?« - upitala sam ga. Moj brat me pogledao, a kada su nam se pogledi sreli, više nije mogao šutjeti. U provali riječi i emocija povjerio mi se: »Immaculee, vidio sam ih, vidio sam ubojice. Bio sam na putu prema Bonnovoj i vidio sam ih u daljini. Bili su odjeveni u jarke boje Interahamwea, nosili su ručne bombe. Imali su bombe, Immaculee!« Glas mu je bio promukao. Načuvši što je rekao, svi u prostoriji su zašutjeli. Moji roditelji su pogledali jedno drugo, a zatim ponovno Damascena. »Možda si dopustio da ti se mašta razigra« - rekao je otac, pokušavajući umiriti sina. »Kruže svakakve opasne glasine, pa ljudi vide opasnost tamo gdje je nema.«

»Ne, ne pričinjaju mi se stvari«, odgovorio je Damascene ustajući i nastavio užurbanim tonom. »I to nije sve. Imaju popis imena svih tutsijskih obitelji na ovom području, a na njemu su i naša imena! To je lista smrti! Još večeras planiraju početi ubijati sve koji su na toj listi!

Damascene je koračao amo-tamo po sobi i počeo moliti oca. »Tata, moramo otići, molim te. Moramo izaći odavde dok još možemo. Možemo se jednostavno spustiti niz brdo, pronaći čamac, prijeći jezero Kivu i biti u Zairu, na sigurnom, do ponoći. Ali moramo poći odmah, prije nego bude prekasno.«

Damascenov ispad bio je toliko iznenađan i protivan njegovom karakteru da nas je sve preplašio. Poznavajući svog brata, mora da je čitavu večer mozgao o onome što je vidio toga poslijepodneva, ali nije želio ništa reći sve dok nije smislio rješenje. »Stani malo, Damascene. Smiri se na trenutak« - rekao je moj otac. »Uznemiruješ svoju majku i sestru. Analizirajmo što si to točno danas vidio i čuo. Donosiš li odluke u panici ili strahu, radit ćeš pogreške.

Razmotrimo sve pažljivo, i jesi li doista vidio listu?« Damascene je bio ojađen očevim sumnjama, međutim priznao je da nije vidio listu vlastitim očima; čuo je za nju od prijatelja. Ah bio je siguran da su ljudi koje je vidio bili pripadnici Interahamwea. »Vidiš, baš kao što

sam i mislio«, rekao je moj otac. »Svi su na rubu, i od previše napetih živaca stvari su ti se učinile gore nego što jesu.

Susretao sam se s ovakvim situacijama i prije. Čuješ glasine o eskadronima smrti i listama smrti, a nakon nekoliko dana shvatiš da je sve bilo jako preuveličano. Ne kanim spakirati svoju obitelj i bježati od glasina. Nećemo napustiti svoj dom i sve za što smo radili zato što plašljivi ljudi imaju bujnu maštu.«

»Ali, tata« - nadovezala sam se - »Damascene nije plašljiv tip. Pametan je i ne da se lako prevariti. Možda bismo ga trebali poslušati.« Moja je zabrinutost sve više rasla. Ako je točno da Interaharmve ima popis smrti i da će ove noći početi ubijati ljude, tada bi svakog trenutka mogli doći po nas.

»Možda trebamo učiniti kao što Damascene kaže «, nagovarala sam oca.

»Sjeti se što smo sve slušali na radiju. Nisam ih shvaćala ozbiljno, ali možda sam pogriješila. Govore da sve Tutsije treba ubiti. Možda je Damascene u pravu, možda trebamo smjesta otići!« »Ne, Immaculee, ne trebamo otići. Stvari s vladom idu na bolje i uskoro ćemo imati mir. Ti ljudi na radiju su ludi; nitko ih ne shvaća ozbiljno! Ne brini. Ostanimo mirni i uživajmo u blagdanima. Nema liste smrti i nitko nas ne dolazi ubiti. Ja sam stariji i znam bolje od vas«, rekao je otac sa slabašnim osmijehom.

Umirivanje mog oca privremeno me uvjerilo da će sve biti dobro, pa smo se svi okupili oko jedaćeg stola za večerom. Osjetila sam da očevi argumenti nisu dopreli do Damascena, iako je navukao hrabru fasadu i pokušao se ponašati kao Damascene kojeg smo poznavali: pjevao je smiješne pjesme, zbijao šale na račun ljudi iz našeg sela i zadirkivao Vianneyja zbog njegovih djevojaka. No, što nas je više nasmijavao, to sam bila sigurnija da je sve to gluma. Iza prekrasnog, srdačnog osmijeha moj brat je bio duboko zabrinut. Da sam barem znala da će to biti naša posljednja obiteljska noć na okupu. Ustala bih se i zahvalila Bogu na svima njima. I rekla bih svima koji su sjedili za stolom koliko ih volim i zahvalila im na njihovoj ljubavi za me. Ali - nisam znala.

Prije odlaska na počinak zajednički smo kao obitelj izgovorili večernje molitve, baš kao što smo to uvijek činili. Majka nas je

poljubila za laku noć, a otac je obećao da se ništa loše neće dogoditi i poželio nam miran san.

Čim smo čuli da su se zatvorila vrata spavaće sobe naših roditelja, nas četvero — Damascene, Vianney, Augustine i ja — okupili smo se u dnevnoj sobi. Razgovarali smo najmanje sat vremena o glasinama koje je Damascene čuo i stvarima koje je vidio tog dana. Bili smo zabrinuti zbog očeve nevoljkosti da ozbiljno shvati Damascenove strahove.

Ne želim podcjenjivati vašeg oca«, šaptao je Augustine, »i znam da nije u redu da proturječim starijima, ali mislim da je vaš tata u krivu. Slažem se s Damascenom, mislim da je opasno ostati ovdje. Ako je ime vaše obitelji doista na listi smrti, oni će doći po vas i ne možemo učiniti ništa da ih zaustavimo!

Sumnjam da će se vaš otac predomisлити po pitanju odlaska, pa bismo možda mi trebali otići, odmah, bez vaših roditelja.«

Svi su šutjeli. Sigurna sam da smo svi željeli otrčati do jezera Kivu i uskočiti u čamac, ali moja braća i ja nismo mogli ostaviti roditelje bez pozdrava.

Osim toga, bili smo toliko naviknuti na to da naš otac donosi odluke u kućanstvu da nam je bilo prirodno da slijedimo njegov primjer. K tomu, razmišljali smo, bilo je već tako kasno da su Augustine i Vianney padali u san u svojim stolicama. Tako smo Damascene i ja odlučili da pričekamo do jutra i tada ponovno razgovaramo s tatom, a zatim smo svi pošli na počinak. Moja spavaća soba bila je poput moje male privatne kapelice. S Biblijom i kipićima Isusa i Djevice Marije na noćnom stoliću, to je bilo mjesto gdje sam se povezivala s Bogom i vlastitim duhovnim energijama. Kleknula sam kraj kreveta i gledajući kipove izgovorila molitvu Bogu da zaštiti moju obitelj od opasnosti.

Preda mnom se nalazila i rođendanska čestitka koju sam kupila za Damascena.

Bližio se njegov dvadeset i sedmi rođendan i danima sam pokušavala napisati pjesmu kojom bih mu izrazila koliko ga volim i koliko mu se divim. Naši nas roditelji nisu naučili jedni drugima otvoreno izražavati svoju ljubav, no kanila sam to promijeniti. A s kim bi mi bilo bolje započeti nego s Damascenom, koji mi je toliko prirastao srcu i koji me je nadahnjivao više od ikoga na svijetu?

Kada smo bili mlađi Damascene bi me prekorio kada bih se ponašala nerazborito ili razmaženo. Njegove riječi bi me zaboljele i nervirale, međutim kada bih kasnije promislila o onome što je rekao, shvatila bih da je bio u pravu.

Čak i kao dijete posjedovao je dar poučavanja i mudrost koja je premašivala njegovu dob. Kao tinejdžerica običavala sam se moliti Bogu da mi pomogne da budem više kao on, s njegovom prekrasnom dušom i velikodušnim srcem.

Promatrala sam ga kako daruje svoju odjeću siromašnima i provodi sate tješeći ljude koji su bili odbačeni zbog siromaštva, bolesti ili ludila. Damascene je bio superzvijezda u našem selu. I dok sam lijegala u krevet te noći, razmišljala sam o tome koliko mi mnogo moj brat znači. Uzela sam olovku i dodala nekoliko redaka pjesmi na njegovoj rođendanskoj čestitci. Smješkala sam se zamišljajući kako će se osjećati polaskano i biti sretan kada bude čitao pjesmu. I dalje s osmijehom na licu, isključila sam svjetlo i pokušala zaspati.

Činilo mi se da sam bila tek zaspala kada su se naglo otvorila vrata moje sobe.

Prenuto sam se uspravila u krevetu i primijetila da je svanulo. U polumraku svoje sobe ugledala sam užasno Damascenovo lice i pomislila na najgore. »Što je, Damascene? Jesu li ubojice ovdje?«, šaptala sam. Jedva sam mogla čuti svoj prestrašeni glas. Moj brat nije rekao ništa. Čula sam kako pokušava doći do daha dok je stajao na pragu. Kada je napokon progovorio, njegov je glas zvučao kao da dolazi s dna dubokog bunara: »Ustani se, Immaculee. Za Boga miloga, ustani. Predsjednik je mrtav!«

»Što? Kako to misliš predsjednik je mrtav?« - zavikala sam. Nisam mogla vjerovati u ono što čujem. Predsjednik je obećao u Ruandi ponovno uspostaviti mir i jednakost. Kako je moguće da je mrtav?. »Kažem da je predsjednik Habyarimana mrtav! Sinoć je ubijen. Srušen je njegov avion.«

Pomislila sam na ono što sam prije nekoliko dana čula na radiju: »Dogodi li se nešto našem predsjedniku, moramo smjesta istrijebiti sve Tutsije!«

Iskočila sam iz kreveta i mahnito počela tražiti nešto za odjenuti. Navukla sam traperice ispod svoje duge zelene spavaćice, i bila sam

toliko uzbuđena da sam se u stvari odjenula pred svojim bratom, što nisam učinila nikad prije.

»Predsjednik je ubijen; netko je ubio predsjednika« - u smetenoj sam nevjerici neprestano mrmlijala sama sebi u bradu. Razmaknula sam zavjese na prozoru svoje spavaće sobe i pogledala van. Ne znam da li mi se to priviđalo, no vidjela sam kako se na selo spušta bolesno žuta maglica.

»Čak se i nebo mijenja«, rekla sam padajući na krevet i primajući se rukama za glavu. »O, Damascene, svi ćemo umrijeti. Sada će doći po nas i sigurno će nas ubiti.«

Moj brat je sjeo i zagrlio me. Slušaj me, Immaculee, nećemo umrijeti«, rekao je odlučno. Predsjednik se vraćao s mirovnih pregovora u Tanzaniji i putovao je zajedno s predsjednikom Burundija. Zrakoplov je srušen kada je slijetao u Kigali... u Kigali! Nitko neće kriviti nas ovdje!«

Damascene je zbog mene pokušavao biti hrabar, no bio je loš glumac.

Znala sam da sebe pokušava uvjeriti koliko i mene. »Možda će se stvari popraviti sada kada je mrtav«, nastavio je. »Toliko se ljudi protivilo tim mirovnim pregovorima i planovima predsjednika Habyarimane za umjereniju vladu da bi njegova smrt u stvari mogla smanjiti tenzije. Nemoj biti toliko uplašena, Immaculee. Izađimo. Vani svi slušaju radio.«

Uzeo me za ruku i odveo u dvorište gdje su se moji roditelji, Vianney i Augustine okupili da slušaju radio. Spiker je izvijestio da su nekoliko minuta nakon što je srušen predsjednikov zrakoplov po cijelom glavnom gradu postavljene cestovne zapreke i vojne kontrolne točke. Rekao je također da je najmanje dvadeset tutsijskih obitelji u Kigaliju ubijeno te noći.

Oklijevam upotrijebiti riječ izvijestio jer je čovjek na radiju zvučao više kao navijač koji navija za ubojice nego kao novinar. Kada je objavio da su vojnici predsjedničke garde preuzeli na sebe da ubiju Tutsije kako bi osvetili predsjednikovu smrt, rekao je to na način kao da su ta ubojstva opravdana.

Rekao je to kao da je izvlačenje čitavih obitelji na ulicu i njihovo ubijanje savršeno logično. Zatim je pročitao neka od imena ljudi koje su vojnici dotada ubili u Kigaliju. Peto ime pripadalo je mom ujaku

Twazi. »Ubili su Twazu?« - viknula je moja majka, brzo prekrivši oči rukama i tresući glavom u nevjerici.

»Zašto bi ubili Twazu? On nikada nikome nije naudio.«

Bolna tišina nadvila je moju obitelj kada smo napokon shvatili da smo večer prije propustili svoju priliku za bijeg. Otac je pokušao ublažiti naše strahove. »U glavnom gradu emocije su jako uzavrele. Ondje se događaju ubojstva jer se tamo nalazi najviše vojnika« - rekao je prozaično. »Sve će se smiriti za dan- dva, vidjet ćete.« »Pošao bih sada kući« - rekao je Augustine čija je obitelj živjela u Kigaliju. Pogledali smo ga, svjesni da je preopasno da bilo kamo ide. Nekoliko minuta kasnije niz radijskih objava potvrdio je naše sumnje: »Ostanite u svojim kućama. Zabranjeno je putovati. Samo vojno osoblje smije biti na ulicama. Ne izlazite. Javni prijevoz je obustavljen. Ne napuštajte svoje domove!«

»Žele da ostanemo kako bi znali gdje nas mogu pronaći. Žele da budemo lake mete!« - uzviknuo je Damascene raskolačenih očiju. »Ako su naša imena na listi smrti, tada će znati gdje živimo i znaju gdje će nas pronaći.«

Bilo je jutro 7. travnja 1994. godine. Tada to još nismo znali, no genocid je bio započeo.

Šesto poglavlje

Nema vraćanja

Mama, tata, Damascene, Augustine i ja proveli smo čitav dan okupljeni u dvorištu, slušajući radio. Radijske postaje iz inozemstva izvještavale su da se vladinim vojnicima i pripadnicima milicije Interahamwe u ubijanju nevinih tutsijskih civila pridružuju i obični Hutu građani. U međuvremenu, lokalne postaje poticale su Hutue da uzmu mačete i napadnu svoje susjede Tutsije.

Osjećala sam se kao izgubljena, mala djevojčica koja čeka da joj roditelji daju upute. Smatrala sam da, budući da su preživjeli mnoga politička previranja i masakre Tutsija od 1959. godine naovamo, sigurno znaju što treba učiniti.

Državna radijska postaja nastavila je upozoravati ljude da ostanu u svojim kućama i mi smo, kao dobra djeca, poslušali. Bilo smo previše uplašeni da otvorimo dvorišna vrata i pogledamo što se zbiva s druge strane ograde. Stavili smo se u samonametnuti kućni

pritor, zabrinuti da bi se prelazak granice našeg posjeda mogao pokazati fatalnim.

Moja obitelj nije posjedovala telefon, a čak i da smo ga imali, većina telefonskih linija u zemlji bila je izvan funkcije. Bili smo potpuno odsječeni od svijeta, izuzev onoga što bismo čuli na radiju. Sjedili smo i satima slušali strašne vijesti, sve dok nisam mislila da ću poludjeti. Kasno poslijepodne izvadila sam svoje knjige i počela učiti za ispite.

»Kako to uspijevaš, Immaculee?«, upitao me Damascene. »Odakle ti snaga za učenje? Zašto vjeruješ da će uopće postojati sveučilište na koje bi se vratila?«

Moj brat mi je samo nekoliko sati ranije pomogao da se oslobodim vlastitog očaja, no sada je i on bio bez nade. Na meni je bio red da budem jaka. »Prestani se brinuti«, rekla sam mu. »Prebrodit ćemo ovo. Postanu li stvari doista loše, pobjeći ćemo preko granice. Mama i tata kroz to su već prošli. Imaj vjere.«

Istina je da sam i sama imala malo vjere: nisam učila da se pripremam za ispite, nego da ne mislim na obiteljske brige. Jedina ohrabrujuća vijest koju smo čuli toga dana bila je poruka RPF-ovog Paula Kagamea, zapovjednika tutsijskih pobunjenika. Ukoliko ubijanje Tutsija ne prestane, obećao je, napast će Ruandu i boriti se do smrti kako bi zaštitili svoje sunarodnjake. Bilo je utješno čuti Kagamea kako to govori, ali rastužilo me što je jedina »dobra« vijest bila prijetnja totalnim ratom.

Te noći nitko od nas nije spavao više od nekoliko minuta. Sutradan smo na BBC-u slušali telefonski intervju s ruandskom premijerkom Agathe Uwilingiyimana, umjerenom Hutu iz Kigalija. Iako su je čuvali mirovnjaci Ujedinjenih naroda, pucalo se posvuda oko njezine kuće. Rekla je da ona, njezin muž i njihovih petero djece leže na podu i nemaju kamo pobjeći. Za trajanja intervju telefonska se linija prekinula. Kasnije smo doznali da su vojnici provalili u njezin dom te ubili nju i njezina muža. Srećom, njezina su se djeca spasila. Riječi premijerke duboko su nas pogodile i sada je bilo nemoguće pretvarati se da stvari idu na bolje. Ako ubojice mogu pogubiti hutusku premijerku, što će ih spriječiti da ubiju nas? Trajna napetost tijekom tih dvadeset i četiri sata ostavila je traga na mojoj obitelji. Majka je pala u neku vrstu transa i počela hodati od sobe do sobe,

puneći svaku putnu torbu koju smo posjedovali svime što joj se našlo pod rukama. »Neću ostaviti stvari za koje smo tako naporno radili da ih ljudi mogu ukrasti«, govorila nam je. »Sakrit ću ih. Jednog dana vratit ćemo se po njih.«

Nisam znala kamo namjerava poći; na radiju smo upravo čuli da je naš jedini mogući put bijega (preko jezera Kivu) presjekla milicija Interahamwe.

Ubijali su svakog Tutsija ili umjerenog Hutua koji se približio jezeru.

Moj otac je ostao u smetenom poricanju. »Ako se ubijanja nastave«, rezonirao je, »RPF će se umiješati da ih zaustavi. Mogli bi za nekoliko dana biti ovdje u Matabi da nas zaštite.« »Tatice, kako to misliš?« - upitala sam ga nepovjerljivo. »RPF-ovi vojnici su gore na sjeveru, blizu granice s Ugandom.

Nemaju vozila; kreću se pješice i na svakom koraku puta morat će se boriti s vojskom i Interahamweom. Trebat će im tjedni da dođu ovamo ...ako uopće dođu ovamo!«

Prilike kada sam se suprotstavila ocu mogla bih nabrojati na prste jedne ruke, no sve se mijenjalo. Moji roditelji nisu jasno razmišljali, a Augustine i Vianney bili su previše mladi i prestrašeni da bi se na njih moglo osloniti. Cijeli sam život slijedila Damascenov primjer, ali on se sada povukao u svoju sobu i zurio u zid. »Zar doista misliš da se možemo izvući?« - upitao me kada sam ga došla potražiti. »Ležim ovdje i pokušavam zamisliti što ću raditi sljedeće godine, ali ne mogu. Ne vjerujem da ću biti živ. Nemam budućnosti.«

»Damascene, moraš se trgnuti!« - viknula sam. »Ne možeš se predati prije nego što si se uopće počeo boriti! Ako ti ne možeš zamisliti što ćeš raditi sljedeće godine, ja mogu! Bit ćeš sa mnom u Butareu kada diplomiram. Sjedit ćeš u prvom redu i pljeskati i klicati kada primim diplomu. Zato, molim te, ustani se i pomogni mami i tati!«

»Da bar imam tvoju vjeru i hrabrost«, promrmljao je, a zatim nastavio zuriti u zid.

Nisam se osjećala hrabro, ali netko je mojoj obitelji morao pomoći da se sabere. Nastojala sam biti jaka, barem glumiti hrabrost, kako obitelj ne bi potonula u potpuni očaj.

Do sumraka smo čuli da su vladini vojnici ubili deset belgijskih pripadnika mirovnih snaga UN-a koji su čuvali premijerku, te da su

ugroženi životi svih drugih Belgijanaca u Ruandi. Znali smo da ukoliko Belgijanci i drugi stranci napuste zemlju nitko neće moći zaustaviti totalno krvoproliće. Drugu noć zaredom nitko od nas nije oka sklopio.

U zoru je počelo vrištanje. Dvadesetak pripadnika milicije Interahamwe napalo je naše selo, bacajući ručne granate u kuće. Kada bi članovi obitelji pokušali pobjeći iz kuća, izudarani su mačetama do smrti.

Čuvši vriske, moja je obitelj otvorila naša dvorišna vrata i istrčali smo na put. Iz našeg doma smještenog na vrhu brda mogli smo vidjeti prilično daleko, pa smo tražili izvor meteža. Ispod nas, na daljoj strani obližnje rijeke, vidjeli smo skupinu Interahamweovaca kako okružuju jednog od susjeda. Kretali su se poput čopora šakala, držeći svoje mačete iznad glava i polako kružeći oko njega. Bespomoćno smo promatrali dok su ga počeli napadati i naposljetku ga nemilosrdno rasjekli na komade. Užasnuti smo se okrenuli od pogleda na ubojstvo. Prema nama se s druge strane brda brzo primicalo nekoliko desetaka naših susjeda Tutsija. Muškarci su nosili štapove i kamenje kako bi zaštitili svoje obitelji, dok su žene na rukama nosile djecu i vikale na stariju djecu da ne zaostaju.

»Leonarde! Leonarde!«, počeli su zazivati kada su vidjeli mog oca. »Molim te, pomози nam. Ubijaju nas! Što da radimo? Kamo da idemo?«

Budući da je moj otac bio jedan od najpoštovanijih ljudi u selu, unutar nekoliko sati približno dvije tisuće muškaraca, žena i djece logorovalo je ispred naše kuće, tražeći od njega savjet. Nisam mogla vjerovati koliko je ljudi bilo istjerano iz svojih domova. Stotine obitelji sjedile su uokolo oko vatri za kuhanje, raspravljajući o tome što da učine dok su se njihova djeca igrala i lovila po poljima. Da nije bilo povremene pucnjave i eksplozija bombi u daljini, čovjek bi okupljanje lako mogao zamijeniti za veliki obiteljski piknik.

Čini se da je broj ljudi koji su ga došli tražiti za pomoć i savjet mog oca vratio u stvarnost. Postao je sličniji sebi, počeo je djelovati. »Svi se smirite«, rekao je. »Zajedno ćemo pronaći način da se izvučemo iz ovoga.«

Te večeri otac mi je rekao da je zabrinut za moje zdravlje. »Uopće nisi spavala, Immaculee. Mi ostali večeras ćemo ostati vani s

drugima. Zato želim da odeš u svoju sobu i malo odspavaš.«

»Ali tata, ja... « Nije mi se svidjela ideja da ostanem u kući sama. Bojala sam se da će nas noću napasti.

Vidio je da oklijevam i nasmijao se. »Zlato, ne brini se. Ja sam ovdje i zaštitit ću te. Vani je hladno i moraš se malo odmoriti. Idi sada unutra i prilegni.«

Znala sam da me ne može zaštititi od Interahamwea, no ne bih mogla podnijeti da povrijedim njegov ponos, pa sam ga poslušala. Majka je obećala da će čuvati stražu nad kućom kako bi se pobrinula da budem sigurna.

Usprkos ljubavi i brizi svojih roditelja, ni te noći nisam mogla zaspati.

Držala sam mali radio na prsima, okretala tjuner do jutra i slušala izvještaj za izvještajem o onome što se oko nas događalo. Kako je noć odmicala, vijesti su postajale sve gore: veliki brojevi Tutsija bili su ubijani u svim dijelovima Ruande, mirovni govori između vlade i tutsijskih pobunjenika bili su prekinuti, a RPF se zakleo kako će se probiti do glavnog grada da zaustavi pokolj.

U sred noći izišla sam i pronašla svoju majku kako spava u dvorištu.

Zadrijemala je stražareći pred ulaznim vratima kuće. Kada sam joj se približila da je probudim, presjeklo me je u grudima. Bila je umotana u bijelu plahtu i na hladnoj mjesečini je izgledala poput leša. Shrvana prizorom pobjegla sam natrag u sobu. Srušila sam se na krevet i, po prvi put otkako je naša noćna mora započela, briznula u plač. »Zašto se ovo događa?« - vikala sam u jastuk.

»Što smo učinili da nam se to događa? Zašto je biti Tutsi toliko pogrešno? Bože, zašto dopuštaš da nam se Ovo događa?«

Osjetila sam se sebično plaćući pa sam obrisala suze. Bedasta djevojko, pomislila sam, plači kasnije. Ova tragedija tek počinje i bit će još mnogo vremena za suze.

Ponovno sam izišla baš kada se Sunce počelo dizati nad jezerom Kivu i stala kraj svoje usnule majke. Nježno sam je pogladila po nogama i pažljivo joj razmrsila kosu. Majka je uvijek bila tako lijepa i ponosna na svoj izgled: bila bi postićena da je drugi vide u takvom stanju. Poljubila sam je u obraz i blago protresla da se probudi. »Mama, probudi se« - rekla sam tiho. »Ovdje je hladno.

Hajde u krevet.«

Čim je otvorila oči, one su se ispunile strahom i pomutnjom. »Gdje je Damascene? Gdje je Vianney? Immaculee... ti trebaš biti u kući i odmarati se.

Što radiš vani, sama u mraku?« Ispitivala je pokušavajući se ustati.

»Mama, što ti radiš ovdje vani?«

»Nisam te željela ostaviti samu u kući, ali nisam željela biti ni predaleko od tvog oca i mojih momaka. Moram se pobrinuti da su svi sigurni.«

»Svi su sigurni, mama. Momci i tata logoruju vani s ostalima. Možda će se danas situacija popraviti«, rekla sam joj, dok mi se srce paralo od boli urezane na njezinom licu. Radila je i žrtvovala se za nas čitav život, provela nebrojene sate brinući se za našu sigurnost. Sada je znala da ne može učiniti ništa da nas zaštiti, a to ju je ubijalo. Kao da se u posljednjih nekoliko dana postarala godinama. Pošle smo potražiti mog oca i braću koji su bili s izbjeglicama, međutim nismo bile spremne na ono što smo vidjele kada smo izašle. Najmanje deset tisuća Tutsija logorovalo je ispred našeg doma. Moj je otac hodao kroz golemo mnoštvo, pozdravljajući ljude riječima ohrabrenja. Bio je budan cijelu noć i odbio je ući u kuću da se odmori. Oprao se, odjenuo čistu odjeću i odmah se vratio natrag među izbjeglice. Deseci ljudi pokušavali su doći do njega, međutim bilo ih je tako mnogo da je bilo nemoguće da razgovara sa svima.

Naposljetku se popeo na veliku stijenu u podnožju grebena i obratio se uplašenoj gomili. »Prijatelji, prijatelji!« - zavikao je. Glas mu se razlijevao iznad mnoštva.

»Znam da ste uplašeni; nemojte biti. Tih ljudi — tih ubojica — je malo, a nas je mnogo. Oni nisu jači od nas, ne ako imamo Božju ljubav u srcima. Ako djeluju iz zlih pobuda, ako su nam došli nauditi bez ikakvog razloga osim njihove mržnje prema nama, tada ćemo ih pobijediti. Ljubav uvijek pobjeđuje mržnju. Vjerujte u sebe, vjerujte jedni u druge i vjerujte u Boga!«

Srce mi se nadimalo od ponosa. Bilo je teško vjerovati da je to isti onaj čovjek koji se svega nekoliko sati prije doimao toliko smeten i nerazborit. A ipak, bio je, i prenosio je svoju snagu na tako velik broj izgubljenih i prestrašenih duša.

»Suprotstaviti ćemo im se«, tata je nastavio. Gomila, dirnuta njegovim riječima, počela je skandirati njegovo ime i bodriti ga da nastavi, no on je podigao ruku u znak da se umire.

»Kao što sam rekao, ako ubojice pokreće samo mržnja, otjerat ćemo ih. Ali ako ih šalje vlada, ako su ti napadi dio organiziranog plana za istrebljenje Tutsija, u ozbiljnoj smo nevolji. Vlada ima puške i bombe — ima vojsku i miliciju — a mi nemamo nikakvog oružja. Ako nas vlada planira ubiti, sve što možemo je moliti se. Iskoristimo vrijeme koje imamo da se pokajemo. Pomolimo se Bogu da nam oprostí naše grijehé. Ako nas odista čeka smrt, umrimo čistih srca.« Klicanje je prestalo i mnoštvo je utihnulo. Najprije sam pomislila da ih je moj otac demoralizirao, no vidjela sam da je tisuće njih poslušalo njegov savjet i tiho se molilo.

»Nije važno hoćemo li umrijeti ili živjeti, važno je da se borimo protiv tog zla koje je došlo u naše domove«, uzviknuo je tata. Dok su u njega bile uperene tisuće očiju podigao je desnu ruku visoko iznad svoje glave. Mogla sam vidjeti da u njoj drži svoju crveno-bijelu krunicu.

»Zamoliti ćemo Boga da nas obrani od zla«, viknuo je, mašući krunicom po zraku. Zatim je svojom lijevom rukom posegnuo do tla i uzeo dugu koplje s metalnim vrškom. Koplje je također podignuo do visine glave i nastavio: Zamoliti ćemo Boga za pomoć, ali ćemo se i braniti. Pronađite koplje, naoružajte se, ali nemojte nikoga ubiti! Nećemo biti poput njih — nećemo ubijati — ali nećemo ni sjediti na mjestu i pustiti da nas pokolju kao ovce. Budimo snažni... i pomolimo se.«

Nekoliko sati nakon oćevog govora pedeset Interahamweovaca naoružanih noževima i kopljima napalo je Tutsije ispred našeg doma. Moj otac okupio je više od stotine tutsijskih muškaraca i jurnuo prema ubojicama. Kada su došli na domet bacanja, gađali su ih kamenjem i naposljetku ih otjerali. Ali, to je bila kratkotrajna pobjeda: preko radija su nastavili izvještavati o široko rasprostranjenim ubijanjima, a pred naša vrata slijevala se neprekinuta rijeka izbjeglica. Svaki novi pridošlica imao je novu priču strave. Na temelju onoga što su nam rekli shvatili smo da smo potpuno okruženi Interahamweom. Nakon napada otišla sam u svoju sobu po škapular, jednu vrstu platnene ogrlice koju nose katolici. Škapular mi

je vrlo drag jer je blagoslovljen obećanjem Djevice Marije da »tko god umre imajući ga na sebi neće ispaštati u vječnom ognju. On će biti znak spasenja, zaštita u opasnosti i zalog mira.« Kupila sam ga kada sam se preselila na sveučilište, vjerujući da će mi, ako mi se što dogodi, škapular ubrzati put u nebesa.

Krenula sam u očevu sobu kamo je on otišao nakon što je potjerao Interahamwe. Prevrtao je po stolu i gurao obiteljske fotografije u džepove.

»Tata, imam nešto za tebe«, rekla sam pružajući mu škapular. Znao je što je i čemu služi. »A da ga ostavimo u kući? Tako je nitko neće spaliti«, rekao je.

Oči su mi se ispunile suzama. »Ne, tata, ti ga moraš nositi. Tko se u ovoj obitelji izlaže opasnosti? Komu prijeti najveća vjerojatnost da će ga ubiti, tata?

Prestani se brinuti za kuću. Sada je važan tvoj duh, a ne materijalne stvari.«

»U redu, Immaculee, shvaćam«, rekao je, uzimajući škapular iz moje ruke i stavljajući ga oko vrata. »A, što ja imam za tebe? Što mogu dati svojoj jedinjoj kćeri?«, pitao se na glas, preturajući po svom stolu. »Ah, naravno! Znam točno što ću ti dati.«

Posegnuo je u džep od košulje i izvadio crveno-bijelu krunicu koju je bio pokazao mnoštvu. Pritisnuo ju je u moj dlan i prekrpio moju ruku svojom.

»Uvijek ju imaj uz sebe, Immaculee.« »Hoću, obećavam.«

Tek što smo razmijenili darove naša su se ulazna vrata otvorila uz tresak i jedna žena iz susjedstva počela je očajnički dozivati oca. »Leonarde! Leonarde!

Molim te, dođi brzo! Vratili su se! Ubojice su se vratile! Ali ima ih mnogo, sada ih je mnogo više!«

Otac je otrčao u svoju spavaću sobu, zgrabio koplje koje je bio skrio pod krevetom i izjurio kroz vrata. Slijedila sam ga što sam bolje mogla, ali moje noge bile su kao od gume. Mislila sam da nas čeka smrt.... posebno kada sam vidjela da ubojice stoje na oko četiri stotine metara od naše kuće.

»Borimo se s tim pokvarenjacima! Zaustavimo to suludo ubijanje! Mogu nas ubiti, ali umrijet ćemo čista srca!« - izvikivao je moj otac

pokušavajući okupiti uza se tutsijske muškarce. Nitko mu se nije pridružio.

Tata se znojio, oči su mu bile raskolačene i divlje. Počeo je sam trčati prema ubojicama, s kopljem visoko u zraku. Moja majka je poletjela za njim, njezina duga plava haljina lepršala je iza nje. Zgrabila je kraj njegove košulje i ukopala pete u zemlju. On je nastavio trčati, vukući je za sobom dok je ona urlala njegovo ime: »Leonarde, stani! Stani! Ne možeš se sam boriti protiv njih.

Molim te, molim te, molim te pusti nekoga drugog da ide. Toliko je mnogo mladih muškaraca ovdje. Pusti njih da se bore.« - preklinjala je. Svi su zurili u nju, ali ona nije marila. Gledala je muškarca s kojim je u braku dvadeset i osam godina, čovjeka kojeg je voljela najviše na svijetu, kako trči prema sigurnoj smrti i kanila je učiniti sve što je u njezinoj moći da ga zaustavi.

Tata je ostao bez daha, više nije uspijevaao vući mamu za sobom. Zaustavio se i pokušao doći do daha dok se njegova žena držala za njegovu košulju. »Što je vama?« - graknula je na mlade Tutsije u mnoštvu. »Kako možete pustiti starije da vode vaše bitke? Kako možete dopustiti da moj muž pogine za vas?

Budite muškarci i borite se!«

Ljudi su je gledali, ali nisu napravili ništa da pomognu jer su svi bili prestrašeni. Moja majka se okrenula ocu, ovila ruke oko njega i preklinjala: »Ne idi, Leonarde, molim te!«

»Rose, slušaj me«, tata ju je primio za ramena. »Sada je moja dužnost da budem uz ove ljude. Ako to znači da se moram boriti, onda ću se boriti. Moram učiniti ono što smatram ispravnim. Prestani sada paničariti i pomози mladim majkama s djecom. Vratit ću se.« Do trenutka kada su se moji roditelji prestali prepirati, ubojice su otišli. Pretpostavljam da su približavajući se stekli bolji uvid u to koliko je Tutsija u stvari pred kućom. Čak i s puškama i granatama, stotinu protiv deset tisuća nisu bili dobri izgledi. Ali izgledi neće još zadugo ostati na našoj strani.

Nakon sukoba mojih roditelja ispred kuće, Damascene me je došao vidjeti.

Oči su mu bile podlivene krvlju, a glas napet. »Immaculee, ubojice su ovaj put pobjegle, ali vratit će se. A kada se vrate, bit će ih previše da ih otjeramo štapovima i kamenjem. Uhvate li te, najprije

će te silovati, a zatim ubiti. Moraš otići. Otiđi kod pastora Murinzija... siguran sam da će te sakriti dok ovo ne završi.« »Ne, Damascene, ne želim ići ako to znači da moram ostaviti obitelj. Ići ću jedino ako idemo zajedno. Ne bih mogla živjeti sama sa sobom znajući da ste vi mogli poginuti dok sam se ja negdje skrivala.« Damascene me pogledao sa suzama u očima. Otišao je i pozvao našeg oca, te su obojica došli sa mnom razgovarati. »Tvoj brat je u pravu, Immaculee«, rekao je Tata. »Ti si djevojka; za tebe je ovdje preopasno. Idi u kuću pastora Murinzija i za nekoliko dana, kada nevolje prođu, sam ću doći po tebe.«

Nisam vjerovala da će doći po mene jer, u dubini duše, nisam vjerovala da će preživjeti. Zato sam odgovorila: »Ali radije bih ostala ovdje, s tobom.«

»Ne. Ideš na sigurno mjesto i to je moja zadnja.« - moj tata je okončao daljnju raspravu.

»A što će biti s mamom? Trebala bi poći sa mnom.« »Već sam je pitao, ali ne želi ostaviti tvoju braću. Bolje je da povedeš i Augustina sa sobom; ne znam što bih njegovim roditeljima rekao da mu se nešto dogodi za njegova boravka kod nas.« U roku od jednog sata Augustine i ja bili smo na putu prema kući pastora Murinzija. Sve što sam ponijela sa sobom bila je odjeća koju sam nosila na sebi, krunica koju mi je dao otac i od vlade izdana osobna iskaznica na kojoj je pisalo da sam Tutsi. Otac nas je pratio kraći dio puta. Kada se okrenuo da se vrati, viknuo je: »Immaculee, upamti, sam ću doći po tebe!« To su bile posljednje riječi koje mi je uputio.

Da bismo stigli do pastorove kuće trebali smo propješačiti osam kilometara niz uski zemljani put, pa smo hodali brzo. Augustine je bio Hutu, međutim izgledao je više kao Tutsi. Bili smo zabrinuti da putem ne naiđemo na ubojice.

No, oko kilometar i pol od pastorove kuće naišli smo. Prema nama je išla skupina od najmanje stotinu Hutua naoružanih kopljima, noževima i mačetama. »Da sam barem ptica i da mogu smjesta odletjeti kući u Kigali«, šapnuo mi je Augustine dok smo se približavali. Srce mi je udaralo o grudi.

Dio muškaraca u skupini udarao je mačetama jednom o drugu stvarajući sablasni zveket. Drugi su vukli svoje oštrice po putu i svaki put kad bi čelik naišao na kamen frcale su narančaste iskre.

Prikovala sam pogled na put, no mogla sam vidjeti sjene koje je bacalo njihovo oružje.

Pitala sam se da li će netko zabiti koplje u moja leđa i kakvu bi to rupu napravilo u mom mesu,... ali Bog je pazio na nas. »Immaculee, što radiš tu?«

Otvorila sam oči i ugledala Kageyja, Hutua, ali i dobrog prijatelja mog oca.

Nosio je vrlo veliko koplje, no u njegovim očima bila je srdačnost.

Hutui su nas okružili sa svih strana, i tada je Kageyo viknuo prema njima:

»Nemojte nauditi ovoj djeci! Oni su moji prijatelji, da ih niste taknuli!«

Hutui su izgledali vrlo gnjevno, ali su prošli kraj nas.

»Ne brinite se, djeco, mi ćemo ponovno uspostaviti mir«, rekao je Kageyo i otišao za drugima.

Augustine i ja trčali smo brzo koliko su nas noge nosile i nismo se zaustavljali sve do nismo stajali ispred pastrove kuće. »Sada smo na sigurnom«, rekla sam. O, da sam barem bila u pravu.

Sedmo poglavlje

Pastorova kuća

Stigavši pred kuću pastora Murinzija, Augustine i ja borili smo se da dođemo do daha. Bila sam iscrpljena od posljednjih nekoliko tjeskobnih dana, a nakon bijega od ubojica u punom trku vrtjelo mi se u glavi. Kada sam vidjela pastora kako nas gleda s vrata, jedva da sam mogla govoriti: »Bili su ljudi... s kopljima... htjeli su nas...«, dahtala sam. Pastor Murinzi stajao je na trijemu, uokviren golemim ulaznim vratima njegove zidane kuće. Ta mi se kuća europskog stila uvijek činila kao da ne pripada u selo puno kućeraka od dasaka i limenih kolibi; imala je mnogo soba, veliki dnevni boravak i blagovaonicu te kupaonice s pravim vodovodnim instalacijama. A dvorište pred kućom bilo je prepuno cvijeća koje je od ljetnog sunca štitilo golemo krošnjasto stablo.

Pastor nas je srdačno pozdravio. Rukovala sam se s njim još uvijek pokušavajući doći do daha.

»Drago mi je što te ponovno vidim, Immaculee«, rekao je sa smiješkom.

»Prošlo je previše vremena.«

Bila sam dobra prijateljica s najmlađim od pastorovih desetero djece od djetinjstva i posjetila sam njegovu kuću mnogo puta. On je pak imao različite poslove s mojim ocem, pa sam ga viđala i u našem domu. Povrh svega, bio je ujak mog momka Johna, tako da mi nipošto nije bio stranac. Iznenada sam se sjetila kako mi je tetka jednom rekla da pastor, koji je bio protestant, zamjera mom ocu na mnogim dobrim djelima koje je napravio, kao i na njegovom istaknutom položaju u zajednici. No, prema meni je uvijek bio uljudan, a ja sam prema njemu uvijek bila ljubazna i puna poštovanja, te sam se odlučila na to usredotočiti.

»Pastore Murinzi, otac mi je rekao da dođem k vama«, napokon sam izgovorila, još uvijek stišćući njegovu ruku. »Rekao je da će doći po mene čim se stvari poboljšaju. Obećao je da će osobno doći po mene.«

Pastor nije ništa odgovorio, ali su njegove oči kazivale mnogo. Tvoj otac nikad neće doći po tebe. Nikad ga više nećeš vidjeti. Istisnula sam pastorov pogled iz svog uma, jer da sam počela razmišljati o zlu koje očekuje moju obitelj, potpuno bih se slomila. Upoznala sam ga s Augustinom, a nakon toga nas je uveo u svoj dnevni boravak gdje se vodio razgovor između nekoliko gostiju. Ne znam jesam li to umislila, ali činilo mi se da su prestali razgovarati kada smo ušli u prostoriju.

Prva osoba koju sam vidjela bio je Buhoro, moj učitelj iz osnovne škole.

Iako me je ponizio tijekom etničke prozivke, nisam mu to zamjerila. Bila sam toliko sretna i osjetila toliko olakšanje što sam vidjela nekog poznatog da sam otišla ravno k njemu. Široko sam mu se nasmiješila i ispružila ruku da se rukujemo.

On je pogledao dolje na moju ruku, a zatim u moje oči te zacoktao u znak gnušanja i okrenuo mi leđa. Bila sam potresena do srži. Nitko se nikad prema meni nije ponio tako grubo i s takvim neprijateljskim prijezirom, a ovo je još bio učitelj kojeg sam znala od osnovne škole! Svi u sobi vidjeli su što se dogodilo.

Njegov govor tijela bio je nedvosmislen i vrištao je: Ne diraj me, ti tutsijsko smeće! Pogledala sam uokolo, očekujući da će netko od starijih stati u moju obranu i prekoriti Buhora zbog njegovog ponašanja. No, nitko nije obraćao pažnju na to, čak ni pastor koji je stajao neposredno ispred nas. Augustine je bio jedini koji je nešto

učinio: došao je do Buhora i odbio se s njim rukovati; umjesto toga, samo je stao kraj mene. Već dugo sam znala da je Buhoro Hutu, ali tek sam tada shvatila da je bio hutuski ekstremist koji oduvijek mrzi Tutsije.

Ekstremist... kako sam mrzila tu riječ. Bilo mi je toliko neugodno i osjećala sam toliko poniženje da sam se morala prisiliti da pozdravim ostale goste prije nego što sam se, posramljena, povukla iz sobe. Kada sam vidjela Janet, svoju najbolju prijateljicu iz osnovne škole, kako sjedi u blagovaonici i ćaska s jednom drugom djevojkom, osjetila sam golemo olakšanje. Pohitala sam k njoj i povikala: »Janet! O, tako sam sretna što te vidim. Ovih nekoliko posljednjih dana bili su mi tako strašni; svijet je poludio. Ljude ubijaju po čitavom selu, a prema nama se odnose kao prema psima... Hvala Bogu da si ovdje! Tako je dobro vidjeti prijateljsko lice.«

Zagrlila sam je i privila uza sebe što sam jače mogla, ali njezino se tijelo ukočilo. Kada sam se odmakla i pogledala je u lice, ono uopće nije bilo prijateljsko. U stvari, njezine oči odbijale su se susresti s mojima.

U šoku je, pomislila sam, iznenada zabrinuta za nju. Što je meni? Nisam je ni upitala kako je!

»Janet, zar se ne osjećaš dobro? Ni ja nisam spavala, ali sada smo našle jedna drugu. Otac mi je rekao da ostanem kod pastora Murinzija, ali ne osjećam se ugodno ovdje. Baš sreća što si u posjetu! Idemo zajedno tvojoj kući, pa ćemo jedna drugoj praviti društvo dok se stvari ne vrate u normalu.«

Janet se sagnula, uzela svoju torbicu i ustala. »Ne znam gdje ti je pamet, Immaculee«, rekla je, i dalje me ne gledajući. »Ja te zasigurno neću skrivati, a neće ni moj otac. Ne skrivamo Tutsije u našem domu.« »Ali... Janet?«

Okrenula se drugoj djevojci i rekla: »Ja odlazim«, i zatim išetala iz kuće a da se nije ni osvrnula.

Teturajući sam došla do hodnika i naslonila se na zid. Kako se moja najbolja prijateljica mogla okrenuti protiv mene? Nekoć smo se voljele kao sestre: kako sada može biti tako okrutna? Kako je moguće da joj je srce otvrdnulo u tako kratkom vremenu? Augustine je došao do mene s Lechimom, najmlađim sinom pastora Murinzija i najbližim muškim prijateljem što sam ga ikad imala. Poznavali smo

se još od osnovne škole, a budući da je bio veliki prijatelj s Damascenom, bio se stalno vrzmao oko naše kuće. Tijekom godina pridružio se našoj skupini prijatelja na izlascima i piknicima, i tako smo se jedno u drugo zaljubili. Čak mi je, netom prije mog dvadesetog rođendana, dao moj prvi poljubac, poljubac koji je bio početak i kraj naše romanse jer smo se dogovorili da ne ugrožavamo naše divno prijateljstvo. I sada sam, zbog tog prijateljstva, bila u velikoj kući s blagonaklonom rukom na ramenu umjesto da po poljima bježim od ubojica s mačetama.

»Hajde, Immaculee, nemoj biti uzrujana. Svi se danas čudno ponašaju« - rekao je Lechim prijazno, nježno me tapšajući. »Dođi, odvest ću te u sestrinu sobu, a Augustine može ostati u sobi moje braće. Djevojke će ti goditi, Immaculee.«

Bila sam tako sretna što me Lechim pronašao, a i njegovu sestru Dusenge sam vrlo dobro poznavala. Poput njega, bila je draga, dobra duša. Mislim da smo se možda tako dobro slagali zato što je njihova majka, Elena, koja je umrla nekoliko godina ranije, bila Tutsi. Lechima i Dusenge smatrali su Hutuima jer je to bio njihov otac, međutim zbog svoje majke razumjeli su što znači biti Tutsi u Ruandi.

Dok smo razgovarali u sobi, Augustine je počeo plakati. »Želim ići kući.

Želim vidjeti svoju majku, oca i sestru. Želim otići odavde i ići u Kigali.«

»Hajde«, rekla sam, uhvativši ga za ruku. »Nemoj biti takav. Budi jak.

Trenutno ne možeš ići nikamo, vani je preopasno. Budimo zahvalni što smo na sigurnom. Osim toga, iako izgledaš kao Tutsi, ti si ipak Hutu i imaš osobnu iskaznicu koja to dokazuje. Nitko ti neće nauditi.«

»Ne, Immaculee, griješiš. Čuo sam ljude u dnevnoj sobi kako šapću da sam pripadnik tutsijske pobunjeničke vojske. Misle da ih špijuniram za RPF! Moja osobna iskaznica ne znači išta; reći će da je lažna. Nitko u ovom kraju me ne poznaje. Ubit će me... znam da će me ubiti!« Moj mladi prijatelj bio je toliko potresen da su mu suze tekle niz obraze, a ruke su mu se tresle.

»Augustine, ne paničari. Dok god smo zajedno možemo paziti jedno na drugo i bit ćemo sigurni.«

Ne znam odakle sam smogla snage da govorim takve stvari jer sam i sama bila prestrašena i nipošto sigurna u to hoćemo li preživjeti. No, morala sam imati vjere da će nam Bog pomoći. Tko bi inače izdržao svu tu patnju, tjeskobu i izdaju?

Dusenge nije bila u svojoj sobi, pa sam ležala u tišini zatvorenih očiju.

Danima gotovo da nisam oka sklopila, no ipak nisam mogla zadrijemati. Umom su mi prolazili događaji koji su me doveli do pastorove kuće. Vidjela sam svoju obitelj kako sjedi oko radija, ne znajući što napraviti. Predočila sam si majčino blijedo lice dok je spavala pred kućom da me zaštiti. Prisjetila sam se oca kako stoji pred tisućama preplašenih ljudi i pokušava ih ohrabriti. I prisjetila sam se mačeta u rukama ubojica na putu do pastorove kuće. Uronjenu u vrtlog vlastitih misli, prenuo me uzbuđeni Damascenov glas. Prestrašeno sam se ustala. Mislila sam da sanjam, ali to nije bio san. Bila sam sigurna da sam čula svog brata kao s nekim razgovara na hodniku, odmah ispred spavaće sobe.

Nekoliko sekundi kasnije bio je sa mnom u sobi.

»Damascene, što se dogodilo? Gdje su mama i tata?«

»Ne znam, Immaculee. Odvojili smo se i oni su morali pobjeći.«

»Zašto? Što se dogodilo?«

»Spalili su je.«

»Što? Tko je spalio što?«

»Ubojice... spalili su našu kuću. Nema je više.«

Klonula sam natrag na krevet. Moj otac je bio upravo dovršio našu kuću koju je vlastiti rukama izgradio za našu majku. To je trebao biti njihov dvorac za umirovljeničke dane. Da ga je vidio uništenog, to bi mu slomilo srce.

»Zna li tata za kuću?«

»Naravno da zna. Spalili su je pred njim«, rekao je Damascene. Zatim me nastavio informirati o svemu što se kod kuće dogodilo u nekoliko sati otkako sam otišla. Otac je očito odbio vjerovati da iza ubojstava stoji vlada, pa se odvezao do regionalnog načelnika, g. Kabayjia, kako bi ga zamolio za zaštitu.

»Ali Kabayi je tatu u zatvoru pokušao izgladniti do smrti«, prekinula sam ga. »Gdje mu je bila pamet?«

»Rekao je da nema izbora« - nastavio je Damascene. »Ubojice su bile posvuda oko kuće, i dolazilo ih je sve više. Tata se osjećao odgovornim za ljude koji su mu se došli obratiti za pomoć, pa je otišao kod Kabayjia preklinjati za zaštitu. Rekao je načelniku regije da je kod naše kuće na tisuće Tutsija i zamolio ga da pošalje što je više moguće vojnika.«

Damascene je nastavio da je g. Kabayi rekao mom ocu da se ne brine, te da je poslao dva vojnika da ga otprate kući. Ali, stvari su krenule po zlu kada su stigli.

»Vojnici su se počeli tati izrugivati. Smijali su mu se i pitali: 'Kakav si ti idiot? Kakav glupan moraš biti da misliš da će nas načelnik regije poslati da zaštitimo tebe i ostale žohare? Te žohare mora se istrijebiti!'«

U tom trenutku u sobu je ušao Vianney. Oba moja brata bila su traumatizirana: Damascene je bio blijed, a Vianney je imao izmučen, prazan izraz lica. Dok mi je pripovijedao što se zatim dogodilo, Damascenov glas bio je napregnut.

»Vojnici su zapucali u zrak kako bi okupili ubojice... i ubojice su počeli trkom pristizati, kričeći poput životinja i mašući svojim mačetama. Tutsiji koji su logorovali pokraj kuće počeli su vrištati tako glasno da su zvučali kao golemo krdo krava pred klanje. Bježali su u svim smjerovima, tisuće ljudi u potpunoj panici. »Tata, mama i Vianney svi su se udaljili od kuće. Slijedio sam ih, osiguravajući da nas ubojice ne napadnu. Vojnici su se okrenuli prema ubojicama i povikali: 'Ova je kuća puna žohara, napravite dezinfekciju! Što čekate? Imate posla! Vrijeme je da zgazimo te žohare!' »Tada su ubojice podivljali. Provalili su u našu kuću, sve porazbijali i zapalili auto. Što nisu razbili, to su opljačkali... i zatim zapalili kuću. Plamen ju je progutao u manje od pet minuta. Tata se srušio na zemlju, jednostavno se onesvijestio, nije mogao vjerovati u ono što vidi. Govorio je ljudima da će se stvari poboljšati, no tad je shvatio da je bio u krivu te da je prekasno da bilo što po tom pitanju učini. Cijeli njegov život izgarao mu je pred očima.

»Pomogli smo mu niz put do mjesta gdje je sakrio svoj motocikl. Popeo se i natjerao majku da se popne na sjedalo iza njega. Budući da su ubojice poludjeli, nismo imali vremena za razgovor, razmišljanje, čak ni za pozdrav.

Tata je viknuo: 'Trči! Idi pastoru Murinziju i pronađi sestru. Moram izbaviti tvoju majku odavde. Sakrij se, kasnije ćemo se naći!'

»Mama je plakala u njegovu košulju. Pogledala nas je i rekla: 'Moji dječaci... što će biti s mojim dječacima. To je bilo sve što sam razumio zbog motora motocikla. I zatim su otišli.« »Ali kamo su otišli?« - upitala sam ga slomljena srca. »Ne znam; možda su otišli u kuću tete Cecile ili skloniti se u neku od crkava. Bilo je tako kaotično... bili smo u stampedu. Tisuće Tutsija trčale su spašavajući goli život — prema planinama, šumi, močvari i prema stadionu. Ali Immaculee, mislim da će kamo god da odu, tamo naići na ubojice.

Posvuda su, a sada čak nemamo ni dom u kojem bismo se sakrili.«

Ostala sam bez riječi, ali osjećala sam da moram svojoj braći pružiti nešto čemu će se nadati. »Gledajte, ostali smo bez naše kuće, ali naš dom će biti ondje gdje budemo zajedno«, rekla sam s najviše samopouzdanja što sam mogla skupiti. Svi ćemo se preseliti u grad — otići ćemo u Kigali i započeti iznova.«

Oba moja brata gledala su me kao da sam luda. »Immaculee, gdje ti je pamet?«, pitao je Damascene iritirano, kao da mu je preko glave mog optimizma. »Ubijanja se događaju posvuda oko nas. Dolazeći ovamo prolazili smo kraj mrtvih tijela na cesti, a većina su bili ljudi koje poznajemo! U zamci smo.«

Pogledao me je s izrazom koji nikad prije kod njega nisam vidjela. Nisam znala što znači: optuživanje, razočaranje, gnjev? A njegove sljedeće riječi ošinule su me poput biča: »Zašto si nam čitavo vrijeme govorila da će sve biti u redu?«

Preplavio me osjećaj krivnje. Je li moj optimizam moju braću i roditelje doveo do noćne more u kojoj se sada nalazimo? Jesam li ja odgovorna za njihovu sudbinu? Što smo drugo mogli učiniti, budući da tata nije htio otići, a sve se dogodilo tako brzo? Jesam li trebala biti očajna, utonuti u depresiju ili postati histerična zbog našeg nezavidnog položaja? To bi samo pogoršalo stvari.

Ljudima je potrebna nada da bi preživjeli.

Odbijala sam povjerovati da je Bog stvorio Tutsije samo da budu poubijani.

No, ovdje je bio Damascene, kojeg sam toliko mnogo voljela, gledajući me s ljutnjom i očajem. »Žao mi je«, rekla sam kroz suze. »Ali nada je sve što nam je preostalo, zato je se trebamo držati. Ne

možemo se još predati. Sjeti se, obećao si da ćeš doći na moju promociju sljedeće godine. Možemo prebroditi ovo.«

»Doista to misliš?«, pitao je moj brat ponovno pokazujući svoj blistavi osmijeh, ali s nepovjerljivim tonom.

Nisam znala čak ni hoćemo li progurati noć, međutim skupila sam svu uvjerenost koju sam mogla. »Naravno, Damascene, prebrodit ćemo.«

»»U redu, neću odustati od nade ako ni ti nećeš« - rekao je i okrenuo se Vianneyju.

»Ti bolje ostani s Augustinom jer je vrlo uplašen. I štogod da se dogodi, nemoj napustiti kuću i nemoj dopustiti Immaculee da je napusti. Ubojice i silovatelji su posvuda. Obećaj mi da ćeš tako učiniti.« »Obećavam«, rekao je naš mlađi brat.

Zatim je Damascene objavio: »Ja neću ostati ovdje. Znam da pastor ne voli tatu, a vidim da ne voli ni mene. Osim toga, previše ljudi me je vidjelo kao dolazim ovamo, a to bi ih moglo dovesti do vas.« Preklinjala sam ga da ostane s nama, ali nije se htio predomisлити. Njegov dobar prijatelj Bonn živio je u blizini, pa je Damascene rekao da će biti kod njega. Bonn je bio Hutu, pa će ga možda moći skriti na duže vrijeme.

Došla sam do Damascena na trijemu, ali bilo mi je previše bolno razgovarati s njim. Nikad ne bismo napuštali društvo a da ne kažemo »vidimo se uskoro« ili »vidimo se za nekoliko tjedana«. A sada se nisam mogla natjerati da kažem 'do viđenja', znajući da bi ovo mogao biti posljednji put da vidim njegovo divno lice. Moj brat, moja srodna duša, stavio je svoje ruke u moje, i one su mi se činile meke i lake poput pera. Bez obzira na to koliko snažno sam ih stiskala, nisam mogla osjetiti težinu njegovih dlanova na svojim, kao da sam držala ruke iščezavajuće duše. Činilo mi se da će mi se srce raspuknuti.

Stajali smo tiho promatrajući jedno drugo sve dok Damascene nije nježno povukao svoje ruke, tužno se nasmijao i zakoračio kroz vrata.

Osmo poglavlje

Oproštaj s dečkima

Nedugo nakon što je Damascene otišao na pastorovim ulaznim vratima začulo se kucanje. Čula sam glas Nzime, jednog od Vianneyjovih učitelja iz srednje škole, kako traži pastora Murinzija.

Razgovor je bio prigušen, a zatim su se vrata zatvorila. Izašla sam i pronašla Nzimu kako sjedi sam u debeloj sjeni pastorovog velikog stabla. Čak i pri lošem svjetlu bol na njegovu licu bila je očigledna.

Zvučao je poput prestrašenog djeteta: »Što će učiniti? Misliš li da će nas ubiti?«

Kada sam ga čula na vratima sebično sam se ponadala da će mi pružiti nekoliko riječi utjehe i uliti mi snagu, međutim on sam je očajno trebao oboje.

Nzima mi je rekao da su njegova žena i djeca u posjetu njegovoj punici u jednom udaljenom selu. Nije znao jesu li na sigurnom i ta neizvjesnost ga je izjedala. »Imam vizije kojih se ne mogu osloboditi«, rekao je. »Vidim kako moju ženu i djecu ubijaju, kako ih preda mnom komadaju. A ja ne mogu učiniti ništa da to zaustavim. Po meni, možda upravo sada leže negdje na cesti mrtvi.«

Pokušala sam ga utješiti što sam bolje mogla, ali što sam mogla reći? Koliko sam puta mogla nekome reći da će sve biti u redu kada nisam znala ni što će biti sa mnom?

Duboko je uzdahnuo. »Kamo da idem? Tamo vani svi imaju mačete, a vidio sam i druge, s puškama.«

»Ostanite ovdje dok ubijanje ne prestane, a onda ćete pronaći svoju obitelj«

- rekla sam nadajući se da ću ga obodriti.

Zatresao je glavom i ustao. »Neću ostati ovdje, a nemam ni kamo otići, dijete moje.« »Molit ću se za vas.« »Hvala ti, Immaculee.«

Pozdravio se i otišao u prednje dvorište, gdje je čekao pastor Murinzi.

Pastor je zacijelo rekao Nzimi da neće moći ostati jer je pokazao na dvorišna vrata i Nzima je bez riječi izašao. Kasnije sam čula da je nesretni čovjek zatučen do smrti na cesti, nekoliko stotina metara od pastorove kuće.

Nekoliko sati kasnije bila sam u maloj spavaćoj sobi kada je pastor Murinzi u nju uveo još pet tutsijskih žena. Prepoznala sam da su sve iz našeg kraja, ali nijednu nisam dobro poznavala. Pastor je bio uzrujan kada ih je uveo u sobu.

»Požurite, požurite! Morate požuriti! I budite tiho!« Mrmljao je to toliko brzo i tiho da smo ga jedva razumjele.

»Čekajte ovdje i budite tiho« - rekao je i zatvorio vrata za sobom na izlasku.

I tako smo se našle tamo, šest tutsijskih žena koje su praktički jedna drugoj bile strankinje, osim u jednoj stvari: bile smo progonjene i nismo se imale nigdje drugdje sakriti. Stajale smo gledajući jedna drugu, previše uplašene za razgovor, čak i da se predstavimo. Nismo znale što se vani događa, no sudeći prema pastorovoj nervozni, situacija je bila loša.

Iznenada su se izvana začuli vrisci, jezivi vrisci od kojih se ledi krv. Zatim su se javili grozni, gnjevni glasovi: »Ubijte ih! Ubijte ih! Sve ih pobijte!«

Čulo se još vrisaka i vapaja u pomoć, koje je slijedilo: »Ubij ga! Ubij ga! Ubij ga!«

Uхватиła nas je panika. Nekoliko žena bacilo se na pod i sakrilo pod krevetom. Ja sam tako jako drhtala da sam mislila da se pod trese. Očima sam pretraživala po sobi ne bih li pronašla kakvo skrovište. Pogled mi se zaustavio na maloj šupljini u stropu. »Možemo se sakriti ovdje gore« - šapnula sam te dovukla stolicu ispod rupe i popela se. Povukla sam gore još jednu ženu i onda smo zajedno kroz otvor podigle ostale. Potom smo čekale da se pastor vrati.

Čučale smo u tom skučenom, zagušljivom prostoru sve dok naša odjeća nije bila mokra, a mi hvatale zrak. Dva sata kasnije pastor Murinzi se vratio. Stao je nasred sobe i počeo se po glavi, zapanjenog izraza lica.

»Gdje su? Bože moj, ostavio sam ih upravo ovdje!«

Da nisam bila toliko preplašena, bila bih se nasmijala. Promolila sam glavu iz otvora i šapnula: »Tu smo, gore!«

Pastor je zatresao glavom i zatim nam rekao da odmah siđemo jer mora razgovarati s nama. Lice mu je i dalje bilo zabrinuto. »Znam da ste sve uplašene i trebate biti« - rekao je. »Vani su stvari izmakle kontroli. Ubojice ulaze u sve kuće. U moju još nisu stigli, ali mogli bi svakoga časa. Iskreno, ne znam što da radim s vama... moram razmisliti.«

Zacijelo je uočio našu paniku jer se vrlo brzo vratio s rješenjem. »Ne brinite, neću vas predati«, ohrabrio nas je. »Ali morate me vrlo pažljivo slušati. Sutra rano ujutro, prije nego što se itko probudi,

odvest ću vas u drugu sobu gdje ćete ostati dok pokolj ne prestane. Svima u kući reći ću da sam vas otjerao.

Jedino ću ja znati da ste tu. Tračanje bi nas sve moglo stajati glave. Vidio sam već slične ubilačke hajke: jednom kada se žed za krvi pojavi u zraku, više ne možete vjerovati nikome, čak ni vlastitoj djeci. Ako vas netko otkrije, gotove ste!

A tako mi Boga, ne želim vašu krv u svojoj kući ili na svojim rukama.« Tada se pastor okrenuo meni i izgovorio riječi koje su me ošinule poput groma: »Tvoj brat i njegov prijatelj ne mogu ovdje ostati. Moraju otići i sami se pobrinuti za sebe. Za mene je preopasno da štitim muškarce, a i vas žena mi je previše za skrivanje.« Nije me mogao pogledati u oči; oboje smo znali da bi odlazak Augustina i Vianneyja iz kuće gotovo sigurno značio njihovu smrt. »O, ne, pastore Murinzi, molim vas! Ne možete...« Pastor je stavio prst na usta, završivši razgovor. »Oni moraju otići, Immaculee. Kada za koji sat dođem po vas, odvest ćeš ih do vrata i pustiti van. Pazi da te nitko ne vidi.«

Kada je pastor izašao iz sobe, opsovala sam ga ispod glasa. Kako se može ponašati kao svetac i štiti nas, a zatim se okrenuti i predati mog brata i Augustina u ruke ubojica?

Nisam željela prezirati čovjeka koji nas spašava, ali nisam si mogla pomoći

- sumnjala sam na najgore. U vrijeme prijašnjih krvoprolića neki su hutuski muškarci skrivali žene Tutsi i istovremeno odbijali tutsijske muškarce. Govorilo se da su skrivali tutsijske žene zbog njihove ljepote, planirajući ih uzeti za žene nakon što njihovi muškarci budu ubijeni. Počela sam misliti da pastor ima skrivene pobude u primanju šest žena u svoju kuću.

Pokušale smo zaspati te noći, ali bilo je teško odmarati se kada nismo imale pojma što nas čeka. Svaki put kada bih zatvorila oči, zamislila sam Vianneyja i Augustina kako izlaze iz kuće među mahnite luđake koji urlajući vitlaju mačetama. Dečki su bili tako mladi - jednom je bilo 20, a drugom 18 godina - kako ih mogu pustiti da se sami snalaze? Činilo mi se da bi bila izdaja da ih pustim da odu. Odlučila sam poći s njima, a zatim sam se predomislila... nakon čega sam se predomišljala još mnogo puta. Kako bih ih mogla zaštititi ako nas napadnu? Možda bih ih čak usporila. Privlačili bi više pozornosti

ako bi bili s mladom ženom, a to bi nas sve koštalo života. A zatim su mi u ušima zazvonile riječi koje mi je Damascene uputio na rastanku: »Nipošto ne izlazi iz kuće.«

Tiho sam stenjala, no bilo je dovoljno glasno da uznemirim druge. »Ne brini se, tvoj brat je zreo muškarac, a ne dječak«, rekla je Therese, jedna od gospođa što se sa mnom skrivala, koja me promatrala kako se sat vremena vrpeljim.

»Snažni su to mladići, mogu se brinuti za sebe. Ako pođeš s njima, navest ćeš silovatelje na sebe. Pusti ih, to je najbolje. Vjeruj mi; ja sam majka. Za tebe je bolje da ostaneš s nama.«

Mislila sam kako je vjerojatno u pravu, ali to nije nimalo olakšalo stvari.

Ode li Vianney, brinula sam se, možda više nikad neću vidjeti nikoga od svoje obitelji.

Dva sata prije zore pastor se ušuljao u sobu i probudio nas oštrim šaptom.

»Ustajte, idemo! Hajde, požurite se!« Pogledao me je i rekao: »Pozdravi se s bratom, a onda se odmah vrati.« Ući u tu sobu i probuditi Vianneyja i Augustina bila mi je najteža stvar koju sam ikada morala učiniti. Suze su mi se slijevale niz lice poput kiše. Hvala Bogu da je tama sakrivala sram, tugu i očigledan strah u mojim očima.

Stavila sam ruku na Vianneyjova leđa i nježno ga probudila, govoreći tiho i polagano kako bih kontrolirala svoje jecanje. »Probudi se ... jutro je. Pastor kaže... ne možemo svi ostati... ljudi... morate ići... ne brini... naći ćeš se s tatom... on će ti reći što dalje.«

Osjećala sam se bijedno, kao da mi netko žmiče srce.

Vianney i Augustine iskočili su iz kreveta. »Što? Da idemo - kamo, Immaculee? Ne možemo nikamo bez Damascena. Što će biti s njim ako odemo bez njega?«, pitao je moj mlađi brat, trljajući oči da se razbudi.

Njegove su me riječi trgale. Mislio je na sigurnost našeg brata dok sam ga ja slala u opasnost. Osjećala sam se kao majka koja svoje dijete baca čoporu vukova. »Damascene će biti, dobro«, rekla sam nastojeći da mi glas bude postojan. »On je negdje na sigurnom. Hajde, moramo ići.«

Provela sam momke niz mračni hodnik do ulaznih vrata. Zagrlila sam Vianneyja što sam jače mogla i mnogo ga puta poljubila. »Budi jak, Vianney.

Vidimo se uskoro.« Izašli su kroz vrata i progutao ih je mrak.

SKRIVANJE

Deveto poglavlje

U kupaonici

Zatvorila sam vrata za Vianneyjem i Augustinom i vratila se ostalim tutsijskim ženama.

S ručnom svjetiljkom u ruci pastor Murinzi odveo nas je niz mračan hodnik do svoje spavaonice. Oči su nam slijedile snop svjetlosti duž zidova sve dok se nije zaustavio na vratima za koje sam pretpostavljala da vode u dvorište.

»Ovdje ćete ostati«, rekao je otvarajući vrata i otkrivajući nam naš novi dom: malu kupaonicu, dugačku oko sto dvadeset centimetara i devedeset centimetara široku. Bijele keramičke pločice na donjoj polovici zidova ljeskale su se na svjetlosti što se odbijala od njih. Na jednom kraju kupaonice nalazila se tuš-kabina, a na drugoj zahod; prostorija nije bila dovoljno velika za umivaonik. Imala je i mali otvor za ventilaciju blizu stropa koji je bio prekriven komadom crvene tkanine, što je prostoriju činilo nekako još manjom. Nisam si mogla predočiti kako bi nas šestero mogle stati u taj prostor, ali pastor nas je ugurao kroz vrata i dobro nas zbio. »Dok ste ovdje, morate biti potpuno nečujne, naglašavam nečujne«, rekao je. »Ako napravite bilo kakav zvuk, umrijet ćete. Ako vas čuju, pronaći će vas, a zatim će vas ubiti. Nitko ne smije znati da ste ovdje, čak ni moja vlastita djeca. Razumijete li?« »Da, pastore « - promrmljale smo unisono. »I nemojte povlačiti vodu u zahodu niti koristiti tuš.«

Usmjerio je svoju svjetiljku duž zida iznad zahoda. »S druge strane zida još je jedna kupaonica koja koristi iste vodovodne instalacije. Stoga, ako baš morate povući vodu, čekajte dok ne budete čule da netko koristi drugu kupaonicu i zatim to učinite točno u isto vrijeme. Razumijete li?« »Da, pastore.«

Svjetiljka se isključila, svoje zadnje riječi izgovorio je u mraku. »Mislim da će nastaviti ubijati još tjedan dana, možda manje. Ako budete oprezne, mogle biste preživjeti. Ne bih želio da vas ubojice nađu ... znam što bi s vama učinili.«

Zatvorio je vrata i ostavio nas da stojimo u mrklom mraku, s tijelima stiješnjenim jedna uz druga. Slatkasta toplina našeg daha, znoja i kože dovodila nas je na rub nesvjestice.

Pokušale smo sjesti, međutim nije bilo dovoljno mjesta da se pomičemo istovremeno. Nas četiri koje smo bile najviše morale smo

pritisnuti leđa o zid i skliznuti na pod od pločica, a zatim smo manje djevojke povukle dolje na sebe.

Prošlo je tri sata ujutro i bile smo sasvim budne, no nismo se usudile govoriti.

Sjedile smo što smo bolje mogle, slušajući cvrčanje cvrčaka koje je dopiralo izvana i vlastito teško disanje.

Tiho sam se molila, tražeći od Boga da zaštiti Vianneyja i Augustina te da moji roditelji i Damascene budu na sigurnom. Zahvalila sam mu što nas je dopremio u kupaonicu, istinski sam vjerovala da je Bog vodio pastora Murinzija da nas sakrije ovdje i po prvi put u nekoliko dana osjećala sam se sigurno. Ako ja nisam primijetila kupaonicu u kojoj se trenutno nalazimo, nakon toliko posjeta ovoj kući, neće je primijetiti ni nitko drugi.

Molila sam Boga da blagoslovi pastora Murinzija zato što stavlja na kocku vlastitu sigurnost da nama pomogne.... a tada sam se lecnula na tu molitvu.

Val gnjeva oblio mi je obraze: sjetila sam se kako je mog brata i našeg prijatelja poslao u noć. Molila sam se Bogu da mi s vremenom pomogne da oprostim pastoru. Iza oblaka se pojavio Mjesec, a tanka traka blijede svjetlosti provukla se kroz pukotinu u crvenoj zavjesi te bacila dovoljno svjetla da razaberem lica svojih drugarica. Pokraj mene je sjedila Athanasia, zgodna četrnaestogodišnjakinja tamnije kože s krasnim, velikim očima na kojima se svjetlucala mjesečina. Na njoj je sjedila dvanaestogodišnja Beata, još uvijek u svojoj školskoj uniformi, koja je izgledala izgubljeno i vrlo prestrašeno. Primila sam je u krilo i njihala sve dok nije zatvorila oči. Nasuprot mene bila je Therese koja je sa svojih pedeset i pet godina bila najstarija u skupini. Bila je odjevena u šarenu, tradicionalnu ruandsku haljinu na omatanje, popularnu kod udanih žena. Izgledala je zabrinutije od svih ostalih, najvjerojatnije zato što je uz sebe imala samo dvoje od svojih šestoro djece — Claire i Sandu. Claire je bila vrlo svijetle puti te je, iako je bila moje dobi, bila nervozna i povučena i nije željela uspostaviti kontakt očima. Njezina mlađa sestra Sanda imala je tek sedam godina i bila je najmlađa. Bila je ljepuškata, slatka i iznenađujuće mirna.

Nijednom nije zaplakala ni izgledala preplašeno, čak ni kada smo mi ostale drhtale. Mislim da je svo vrijeme našeg boravka u

kupaonici bila u stanju šoka.

Pastorova opetovana upozorenja da budemo tiho ostavila su na nas dubok dojam. Sjedile smo neudobno zbijene, previše uplašene da bismo prilagođavale položaje pa čak i preduboko disale. Čekale smo da blijedo svjetlo zore ispuni prostoriju i tada smo se oprezno, naizmjenice izvlačile da malo stojimo i protegnemo se. Odmor u trajanju dvije ili tri minute bio je sve što smo si dozvolile prije nego što bismo ponovno zauzele svoje neudobne položaje na podu. Kada je svanulo, počele su pjevati ptice na pastorovom velikom krošnjastom drvetu. Bila sam ljubomorna na njih, misleći: Kako ste sretne što ste rođene kao ptice i imate slobodu; pogledajte samo što mi, ljudi, jedni drugima činimo.

Bile smo toliko iscrpljene, gladne, ukočene, bilo nam je toliko vruće da je prvi dan u kupaonici protekao u nekoj vrsti bolne omamljenosti. Bilo je nemoguće spavati: čim bih zadrijemala, probudio bi me grč u nozi ili nečiji lakat u rebrima. Rano ujutro čule smo pastora kako vani s nekim razgovara. »Ne, ne, ne«, govorio je. »Ne znam o čemu govorite. Ja sam dobar Hutu, nikad ne bih skrivao Tutsije. Nema Tutsija ovdje... sinoć su otišli.«

Zurile smo jedne u druge raskolačenih očiju. Pretrnule smo od straha.

»Ne želim probleme s vladom«, nastavio je pastor. »Vi me poznajete, vi trebate braniti ovu kuću... oni tutsijski pobunjenici mogli bi me napasti zato što sam tako dobar Hutu.«

Tko god da je bio čovjek s kim je pastor razgovarao - otišao je. Opustile smo se. Pastor Murinzi upravo je lagao da nas spasi: to me uvjerilo da nas neće predati ubojicama. Sada nije imao mnogo izbora, jer kad bi nas predao, ubojice bi znale da nas je skrivao. Prozvali bi ga umjerenim, izdajicom svog plemena i ubili zajedno s nama. Odahnula sam i zagrlila mladu Beatu koja je ležala preko mog krila. Sjetila sam se kako me je moja majka ponekad, dok sam bila mala i preplašena, držala u krilu. Prisjećanje na majku me je rastužilo: prvi put u životu nisam znala gdje su moji roditelji ili braća. Utonula sam u polusan i sanjala kako Vianney, Augustine i Damascene kucaju na pastorova dvorišna vrata dok iza njih gori naša kuća. Vidjela sam roditelje kako sjedaju na tatin motocikl i čula majku kako pita: »Što će biti s mojim dečkima?«

Dok sam sanjala, pastor Murinzi je otvorio vrata i bez riječi gurnuo tanjur hladnog krumpira i mahunarki u kupaonicu. Bilo je kasno, možda jedanaest navečer, i nitko od nas nije ništa jeo ni pio gotovo dva dana.

Okomile smo se na tanjur, grabeći hranu prljavim prstima i trpajući je u usta.

Kada se pastor pet minuta kasnije vratio s vilicama, mi smo već bile proždrlje hranu do zadnjeg zalogaja. Piljio je u tanjur, a zatim nas sa sažaljenjem pogledao. Trenutak kasnije ubacio je u prostoriju vrlo tanak madrac. »Prešle ste dug put. Pokušajte se sada malo odmoriti«, rekao je i zatvorio vrata.

Kada smo se sutradan probudile, izmjenjivale smo se u istežanju naših bolnih mišića. Pomaknuti se čak i samo tri centimetra bio je velik poduhvat jer nismo smjele razgovarati. Ubrzo smo razradile neku vrstu znakovnog jezika koji je postao tihi oblik komunikacije do kraja našeg boravka u kupaonici.

Lice mi se krivilo zbog boli od grčeva u nogama. Razmišljala sam o tome da ću jednom kada rat završi moći ispričati dobru priču o nevoljama koje sam pretrpjela. »Slušajte što sam morala pretrpjeti«, hvalila bih se prijateljima.

»Provela sam čitav dan i noć zarobljena u malenoj kupaonici s petero nepoznatih žena. Kakva sam ja junakinja!«

Nisam bila ni započela svoju maštariju kada su me slike moje obitelji vratile nazad u stvarnost: roditelji kako bježe iz naše goruće kuće, Damascene kako tužno odlazi te Vianney i Augustine kako lutaju pod vedrim nebom i nemaju se kamo sakriti. Hvala Bogu da je Aimable bio na sigurnom izvan Ruande! Ali što je s tisućama raseljenih Tutsija koji su tražili utočište pred našom kućom? Kako su oni završili? Jesu li pronašli sklonište ili negdje leže sve dok ne iskrvare do smrti. Osjećala sam se glupavo i sebično što sam se prepustila samosažaljenju kada su tisuće ljudi nedvojbeno daleko više patile.

Bio je moj red da se protegnem, kada je vani izbio metež. Čulo se na desetke, možda stotine glasova, neki su se derali, a drugi su skandirali. Odmah smo znale da su stigli ubojice.

»Hvatajmo ih po šumama, jezerima i brdima; pronađimo ih u crkvi; izbrišimo ih s lica zemlje!«

Stala sam na prste i virila kroz rupicu na zavjesi. Druge žene su me zgrabile, pokušavajući me povući dolje. Athanasia je divlje zatresla glavom, gotovo nečujno šapćući: »Dolje! Traže nas! Dolje prije nego što te vide!«

Ignorirala sam ih, odgurnuvši njihove ruke te i dalje virila kroz rupu.

Odmah sam požalila svoju odluku budući da me je ono što sam vidjela skamenilo.

Stotine ljudi okružile su kuću, a mnogi od njih bili su odjeveni kao vragovi, u suknje od kore drveta i majice od suhog lišća banane, a neki su na glavama čak imali pričvršćene kozje rogove. Unatoč njihovim demonskim kostimima lako sam mogla prepoznati njihova lica. U očima im je bilo ubojstvo.

Derali su se i urlicali. Skakali su uokolo, mahali po zraku kopljima, mačetama i noževima. Plešući ples smrti pjevali su jezivu pjesmu o genocidu:

»Pobij, pobij, pobij ih sve; pobij ih velike i pobij ih male! Pobij staro i pobij mlado... dijete zmija ipak je zmija, ubij i nju, neka nitko ne pobjegne! Pobij, pobij, pobij ih sve!«

Nisu to pjevali vojnici, niti su nas danima mučili obučeni pripadnici milicije. Ne, to su bili moji susjedi, ljudi s kojima sam odrasla i išla u školu.

Neki od njih čak su nekoć bili u našoj kući na ručku. Uočila sam Kalangu, mladića kojeg sam poznavala od djetinjstva. Bio je napustio srednju školu, a moj mu je otac pokušavao pomoći da se vrati na pravi put. Vidjela sam Phillipa, mladića koji je bio previše sramežljiv da bilo koga pogleda u oči, međutim sada se činilo da se potpuno udomaćio u toj skupini ubojica. Na čelu bande prepoznala sam dvojicu učitelja iz mjesne škole koji su bili Damascenovi prijatelji. U rulji sam prepoznala na desetke najistaknutijih stanovnika Matabe, svi su oni bili u ubilačkom ludilu, vičući i vrišteći za krvlju Tutsija. Ubojice koji su predvodili skupinu probili su se u pastorovu kuću i iznenada je skandiranje dopiralo iz svih smjerova. »Pronađite ih, pronadite ih, ubijte ih sve!«

Zavrtjelo mi se u glavi; pala sam prema natrag na žene. Nisam mogla disati. »Dragi Bože, spasi nas...« - šapnula sam, ali nisam se mogla sjetiti riječi nijedne od svojih molitvi. Preplavili su me očaj i strah. U tom trenutku Vrag mi je prvi put prošaputao na uho. Zašto

zazivaš Boga? Pogledaj sve te ljude vani... stotine te traže. Njih je vojska, a ti si sama. Nema šanse preživjeti. Nećeš preživjeti. Ušli su u kuću i pretražuju sobe. Blizu su, skoro su tu... pronaći će te, silovati, rasjeći, ubiti! Srce mi je udaralo. Kakav je to glas? Stisnula sam oči što sam čvršće mogla ne bih li se oduprla negativnim mislima. Uzela sam crveno-bijelu krunicu koju mi je darovao otac i tiho se molila svom snagom: Bože, u Bibliji si rekao da možeš učiniti bilo što za bilo koga. Evo, ja sam jedna od tih i trebam Te da učiniš nešto za mene sada. Molim te, Bože, zaslijepi ubojice kada uđu u pastorovu spavaću sobu. Ne dopusti da pronađu vrata kupaonice i ne dopusti da nas vide! Spasio si Danijela u lavljem brlogu. Bože, zaustavio si lavove da ga ne rastrgaju... zaustavi sada ove ubojice da ne rastrgaju nas, Bože! Spasi nas kao što si spasio Danijela!

Molila sam se snažnije no ikada prije, ali negativna je energija i dalje razdirala moj duh. Glas sumnje ponovno sam začula u uhu, kao da je sam Sotona sjedio na mom ramenu. Doslovno sam osjetila kako mi strah teče žilama, a krv u njima mi se sledila. Umrijet ćeš, Immaculee! - rugao mi se glas.

Uspoređuješ sebe s Danijelom? Kako si uobražena... Danijel je imao čisto srce i Bog ga je ljubio. On je bio prorok, svetac! A što si ti? Ti nisi ništa... ti zaslužuješ patnju i bol... zaslužuješ umrijeti! Stisnula sam krunicu kao da se radi o životnoj niti koja me povezuje s Bogom. Svim srcem i umom zavapila sam mu za pomoć: Da, ja sam nitko i ništa, ali ti si pun opraštanja. Ja sam čovjek i slaba sam, ali molim te, Bože, udijeli mi oprost. Oprosti mi moje grijeh... i molim Te otjeraj ove ubojice prije no što nas pronađu.

U sljepoočnicama mi je bubnjalo. Glas tame bio je u mojoj glavi, ispunjavajući je groznim, zastrašujućim prizorima. Mrtva tijela su posvuda.

Majke su vidjele svoju djecu rasječenu napola, svoje fetuse istrgnute iz svojih utroba a ti misliš da ćeš biti pošteđena? Majke su molile Boga da poštedi njihovu djecu, a on ih je ignorirao. Zašto bi spasio tebe kada se ubijaju nevina dječica? Ti si sebična i nemaš srama. Slušaj, Immaculee... čuješ li ih? Ubojice su ispred tvojih vrata... ovdje su zbog tebe.

Bila sam u groznici, no čula sam ubojice kako u hodniku urliču: »Ubij ih!

Ubij ih sve!«

Ne! Bog je ljubav, rekla sam glasu. On me ljubi i ne bi me punio strahom.

Neće me napustiti. Neće dopustiti da umrem zgurena na podu kupaonice. Neće dopustiti da umrem na tako sramotan način! Napinjala sam se da u umu oblikujem sliku Boga i zamislila dva stupa blistave bijele svjetlosti kako blješte preda mnom, poput dvije divovske noge. Omotala sam ruke oko nogu poput prestrašenog djeteta koje se pripija uz svoju majku. Preklinjala sam Boga da me ispuni svojom svjetlošću i snagom, da izbaci energiju tame iz mog srca: Držim se za Tvoje noge, Bože, i ne sumnjam da me možeš spasiti. Neću Te pustiti sve dok ne otjeraš ubojice.

Borba između mojih molitvi i zlih šapata za koje sam bila sigurna da pripadaju Vragu bjesnjela je u mom umu. Nisam se prestajala moliti... ni šaptanje nije posustajalo.

Navečer je pastor otvorio vrata i sve nas pronašao u svojevrsnom transu.

Ja sam bila okupana u znoju, iscrpljena, stišćući svoju krunicu u obje ruke, nesvjesna svoje okoline. Dok sam odsutno zurila u druge i dalje sam izgovarala molitvu za molitvom. Therese je jednom rukom prekrivala oči, a drugom čvrsto držala svoju Bibliju navrh svoje glave. A mlada Beata je čučala na svojim koljenima, s rukama ispruženim ispred sebe i dlanovima sklopljenim u molitvu.

Pastor nas je zazvao po imenima, ali nitko od nas nije ga čuo. Naposljedku nas je protresao da nas probudi iz naše letargije. Pogledala sam ga, trepćući, zbunjena i sasvim zatečena kada nam se počeo smijati.

»Žene, što to radite? Za Boga miloga, opustite se. Ubojice su otišli prije sedam sati. Ne mogu vjerovati da se još uvijek molite.« Meni se tih sedam sati činilo kao nekoliko minuta, no ipak sam bila krajnje iscrpljena. U svim godinama molitve, nikada se nisam bila tako potpuno usredotočila na Boga niti bila toliko živo svjesna prisutnosti tame. Vidjela sam zlo u očima tih ubojica i osjećala sam zlo svuda oko sebe dok su pretraživali kuću. Slušala sam glas tame, dopustivši mu da me uvjeri kako ćemo uskoro biti poklane. Svaki put kada bih podlegla strahu i povjerovala u laži tog otrovnog šaputanja osjećala sam kao da mi netko guli kožu lubanje. Samo usredotočenošću na

pozitivnu energiju uspjela sam prebroditi taj prvi posjet ubojica. Otac mi je uvijek govorio da se čovjek nikad ne može previše moliti... sada sam shvatila da je bio u pravu.

Shvatila sam da će se moja borba, preživim li ovaj rat, morati voditi u meni. Sve snažno i dobro u meni — moja vjera, nada i hrabrost — bilo je ranjivo na energiju tame. Znala sam da ukoliko izgubim svoju vjeru neću moći preživjeti. Mogla sam se osloniti jedino na Boga da mi pomogne da se borim.

Posjet ubojica sve nas je ostavio iznurene. Pastor Murinzi donio nam je tanjur hrane, no, unatoč gladi, bile smo preumorne da bismo jele. Kada se oko ponoći vratio, hrana je bila nedirnuta. Pastor se ponovno vratio usred noći, za trajanja jake oluje. Kiša je tako glasno udarala o metalni krov da je mogao slobodno govoriti, bez straha da će ga netko čuti. »Danas smo imali sreće.

Pretraživali su cijelu kuću i pregledali svaku sobu. Gledali su u dvorište i kopali po gnojištu iza tora za krave. Puzali su unutar stropa i ispod namještaja. Čak su zabijali mačete u moje kofere kako bi se uvjerali da ne skrivam tutsijsku djecu. Bili su mahnuti, poput bijesnih životinja. Oči su im bile zacakljane i crvene... Mislim da su bili konzumirali droge.

»No kada su došli u spavaću sobu, vidjeli su da je sve vrlo uredno pa nisu htjeli praviti nered. Rekli su da će spavaću sobu zasada ostaviti, no da će je pretražiti sljedeći put, kada se vrate.« »Sljedeći put!« - zinule smo.

Nisam mogla zamisliti da ponovno proživljavamo isto mučenje. Sigurno nas Bog neće dvaput podvrgnuti takvoj patnji! »Nikad se ne zna kada se mogu vratiti«, rekao je pastor. »Mogli bi doći bilo kada, i Bog nam svima pomogao ako vas pronađu.« Njegova rečenica na rastanku odzvanjala mi je u umu, držeći me budnom čitavu noć i tijekom sljedećeg dana. Pastor Murinzi vratio se sljedeće večeri u panici. »Prijatelj mi je rekao da vođa odreda smrti smatra da su ubojice jučer loše pretražile kuću«, procijedio je. »Neke od vas vidjeli su u kući prije nekoliko dana i govorka se da se skrivate ovdje. Poslana je druga skupina ubojica da obavi temeljitiju pretragu.«

Uzdahnula sam a tijelo mi je omlitavilo.. Jednostavno nisam imala snage proživjeti još jednu lovačku ekspediciju ubojica. Bože, zašto ih

jednostavno ne dovedeš do nas i završiš ovo? Zaklinjala sam. Zašto dopuštaš da ovako patimo?

Zašto nas mučiš? Kako ćemo još jedanput izbjeći progonitelje? Kuća koja se nekada činila tako golemom postala je moje tamnica, smrtna zamka. Na pamet mi je padala samo jedna mogućnost bijega. Željela sam otići u nebesa. O, Bože, molila sam se nečujno, nemam više snage za borbu. Spremna sam predati se...

Molim Te, daj mi snage i zaštiti me od demona koji su posvuda oko mene.

Pokaži mi kako da ponovno zaslijepim te ubojice.

Podigla sam glavu i otvorila oči. Kada sam vidjela pastora kako stoji na vratima, kroz glavu mi je proletjela kristalno jasna slika. »Imam ideju«, rekla sam mu prigušenim ali energičnim glasom. »Možete li gurnuti svoj ormar ispred vrata kupaonice? Dovoljno je visok i širok da ih potpuno prekrije. Ako ubojice ne budu vidjeli vrata, nikad nas neće pronaći. To će biti kao da su slijepi!«

Pastor Murinzi je promislio na trenutak i zatresao glavom. »Ne, to bi sve promijenilo; u stvari, vjerojatno bi pogoršalo stvari. Ako pogledaju iza ormara i pronađu vrata, bit će još opakiji s vama.« »O, ne! Pastore, molim vas, morate...«

Bila sam sigurna da mi je Bog poslao znak. U dubini duše znala sam da ćemo, bude li ormar na vratima, biti spašene. No pastor je bio nepopustljiv, tako da sam učinila nešto što nisam učinila nikada u životu: spustila sam se na koljena i naklonila mu se. »Molim vas, preklinjem vas«, rekla sam. »Znam u svom srcu da će nas, ako ne stavite ormar ispred vrata, pronaći sljedeći put kada budu pretraživali. Ne brinite se za to da ćemo ih naljutiti: mogu nas ubiti samo jedanput. Molim vas, učinite to za nas... Bog će vas nagraditi ako to učinite.«

Ne znam je li ga uvjerio pogled na mene kako molim na koljenima ili strah da će nas netko čuti, međutim popustio je. »U redu, u redu. Stišaj se, Immaculee. Odmah ću ga pomaknuti. Nadam se da će pomoći, ali sumnjam.«

Nestao je. Trenutak kasnije čuli smo kako gura ormar pred vrata kupaonice. Druge žene pogledale su me i šapnule: »To je bila sjajna ideja, odakle ti?«

Nisam se mogla sjetiti jesam li ikada prije vidjela pastorovu veliku garderobu, međutim bila sam potpuno sigurna da mi je ideja da je se pomakne došla kada sam molila za pomoć. »Od Boga«, odgovorila sam jednostavno.

Deseto poglavlje

Suočavanje s ljutnjom

Nekoliko je dana prošlo relativno mirno. Tek povremeno smo čuli ubojice kako vani pjevaju svoje bolesne pjesme. Tijekom cijeloga dana tiho smo se molile i komunicirale znakovnim jezikom. Svakih otprilike dvanaest sati dopustile smo si nekoliko dragocjenih trenutaka istezanja. Izuzev toga, ograničile smo svoje pokrete na apsolutni minimum te danonoćno sjedile u istom položaju. Vodu u zahodu puštale smo u skladu s naputcima pastora Murinzija: isključivo onda kada bi netko drugi iz kuće puštao vodu u susjednoj kupaonici. Upotreba zahoda bila je izazov: imale smo tako malo mjesta da je jedna od nas uvijek morala sjediti na njemu i zato smo, kada je jedna od nas morala obaviti nuždu, sve morale mijenjati mjesta. To nas je izlagalo opasnosti da budemo preglasne i da nas otkriju. Začudo, tijekom cjelokupnog našeg boravka u kupaonici, ne sjećam se da sam vidjela nekoga kako koristi zahod, iako sam bila u sredini našeg malog prostora, niti se sjećam da su me smetali bilo kakvi mirisi. Jednoj za drugom došli su naši menstrualni ciklusi i pastor je bio zbunjen našim neprestanim zahtjevima za dodatnim toaletnim papirom.

Nikome od nas nije bilo neugodno zbog te situacije, premda smo naučile ignorirati te funkcije i odreći se luksuza privatnosti, posebno zato što se sve to činilo prilično trivijalnim u usporedbi s ostankom na životu.

Jele smo kad god je pastor došao s hranom, što je bilo sporadično. Nekih dana nije dolazio sve do tri ili četiri poslijepodne; druge dane nije uopće dolazio.

(Kada nas je trebao vidjeti ili nam dati hranu, gurnuo bi garderobu s vrata, no uvijek je bio krajnje oprezan da ga netko ne čuje. Ispod ormara bio je sag koji je prigušivao zvuk klizanja po podu, tako je Bog ponovno pazio na nas.) Zabrinut da netko ne primijeti kako kuha dodatnu hranu, donosio nam je ostatke obroka svoje djece ili što god bi posluga bacila u smeće. Ponekad se, bez obzira na to koliko smo

bile gladne, nismo mogle natjerati da jedemo jer nam je ono što nam je donio izgledalo kao hrana za svinje. (Smijala sam se sama sebi, prisjećajući se kako sam kod kuće bila izbirljiva u jelu). Hvala Bogu, donosio nam je i vodu za piće. Činilo se nemogućim, ali nakon nekoliko dana tišine malo smo se opustile. Pastor nas je naglo vratio u stvarnost. Došao je jedne noći i rekao da su ubojice u blizini, da idu od kuće do kuće, pretražuju domove i ubijaju sve Tutsije koje pronađu. »Mogli bi biti ovdje za nekoliko minuta, a možda ne dođu sve do sutra ili prekosutra. No sigurno će se vratiti, zato budite tiho«, upozorio nas je.

Svaka iluzija da ćemo u toj kupaonici pronaći malo mira rasplinula se.

Naša tjeskoba zbog povratka ubojica bila je stalno mentalno i fizičko mučenje.

Svaki put kad bi zaškripao pod ili kad bi zalajao pas, osjećala sam kao da me netko probada nožem. Budući da smo odjednom mogle spavati samo u kratkim vremenskim razmacima, moja koža je ubrzo postala suha i ljuskasta i mučila me stalna glavobolja. Mentalna muka bila je još intenzivnija. Bila sam zarobljena sama sa svojim mislima. Crni strahovi i sumnje koji su me progonili još od dolaska bili su neumorni: kao crvi su bušili moje srce i potkopavali temelj moje vjere. Kada su ubojice bili izvan dosega sluha, misli bi mi se okrenule od Boga i zaokupila bi ih negativna energija. No ipak, kad god sam se molila, istoga bih trenutka osjetila njegovu ljubav oko sebe, a tjeskoba bi se ublažila.

Tako sam odlučila da ću se moliti svakog budnog trenutka, počevši od četiri ili pet sati ujutro, čim bih otvorila oči. Moja prva molitva uvijek je bila zahvala Bogu na tome što je izgrađena pastorova kuća što nas je mogla zaštititi za trajanja genocida. Zatim bih mu zahvalila što je naveo arhitekta da projektira kuću s dodatnom kupaonicom i što je potaknuo pastora da kupi ormar čije su dimenzije točno tolike da sakrije ulaz u naše skrovište.

Nakon uvodnih molitvi zahvale počela bih moliti krunicu. Molila sam različite katoličke molitve po crvenim i bijelim kuglicama. Ponekad sam molila toliko intenzivno da bi me oblio znoj. Prolazili su sati... Kada sam završila krunicu i svoje molitve, uzela bih »pauzu« i meditirala o nekim omiljenim odlomcima iz Biblije. Budući da sam

osjećala da je moja vjera pod napadom, provela sam sate kontemplirajući o dva retka Markovog Evandjelja koje sam zapamtila i koji su govorili o snazi vjere. Prvi od njih bio je: »Stoga vam kažem: Sve što god zamolite i zaištete, vjerujte da ste postigli i bit će vam!« (Marko, 11:24).

Zatim bih razmišljala o drugom retku: »Zaista, kažem vam, kada bi tko rekao ovoj planini: "Digni se i baci se u more" i pritom ne bi posumnjao u srcu, nego vjerovao da će se to i dogoditi, to bi se zaista zbilo.« (Marko, 11:23).

Čak svega nekoliko minuta koje ne bih provela u molitvi ili kontemplaciji o Bogu bile su poziv Sotoni da me ubode svojim dvosjeklim bodežom sumnje i samosažaljenja. Molitva je postala moj štit i čvrsto sam ga privila o svoje srce.

Pastor se neprestano bojava da će nam popustiti pažnja i da će nas netko čuti, pa je rijetko puštao bilo koga u svoju sobu. Ali, kad bi mu u sobu ponekad došao netko od njegove djece ili posluge, bili smo kao na iglama sve dok nisu otišli. Oko tjedan dana nakon što smo došle, čule smo kako pastor razgovara sa svojim sinom Sembebom.

»Tata, što ti misliš o svom tom ubijanju? Ne misliš li da je to dobro, baš ono što bi Hutui trebali činiti? Hoću reći, učili su nas u školi da su Tutsiji prije više stotina godina isto to činili nama, tako da zaslužuju ovo što im se sada događa, zar ne?«

»Sembeba, ne znaš o čemu govoriš. Ostavi me sada. Želim spavati«, odgovorio je pastor.

»Tutsiji su se uvijek smatrali superiornima., uvijek su svisoka gledali nas Hutue. Zar ne misliš da bi, da su još i danas na vlasti, upravo sada oni ubijali nas? Ispada da je to što mi njih ubijamo samoobrana, zar ne?«

Sembebin govor je bio tako glasan da sam znala da je stajao odmah do ormara i strašno sam se bojala da ne primijeti da je pomaknut. No, ma koliko prestrašena bila, morala sam se boriti s porivom da se ustanem i povičem na njega - toliko su me razljutile njegove riječi.

Znala sam da za njegovo neznanje nije kriv samo on, jer su ga toj mržnji prema Tutsijima naučili u školi... u istoj školi koju sam pohađala i ja! Mlade Hutue od rane se dobi učilo da su Tutsiji inferiorni i da im ne treba vjerovati, te da im nije mjesto u Ruandi.

Hutui su svakog dana, najprije u školi a zatim na radnom mjestu, svjedočili segregaciji Tutsija i učilo ih se da nas dehumaniziraju tako da nas nazivaju »zmijama« ili »žoharima«. Nije čudo da im je bilo lako ubijati nas: zmije treba ubiti, a žohare istrijebiti! Svijet je u povijesti mnogo puta svjedočio istome. Nakon što se isto dogodio u nacističkoj Njemačkoj, sve velike, moćne države zaklele su se: »Nikad više!« Ali eto, nas šest bezopasnih žena bilo je sklupčano u tami, skrivajući se, označene za odstrjel jer smo se rodile kao Tutsi. Kako je povijesti pošlo za rukom da se ponovi? Kako je zlo uspjelo još jedanput izbiti na površinu? Zašto je Đavlu bilo dozvoljeno kročiti među nama neosporeno, trujući naša srca i umove sve dok nije bilo prekasno?

Pastor je zacijelo znao da smo čule njihov razgovor jer je prekorio svog sina:

»Sembeba, ti glupi, glupi momče. Nikad nema opravdanja za prolijevanje krvi bez vrlo dobrog razloga. Sada izađi iz moje sobe. Mučno mi je slušati te što govoriš. «

»Misliš da sam ja glup zato što mrzim Tutsije, tata? Ne misliš li da je gluplje skrivati ih? Nadam se da znaš da ljudi govore da upravo to radiš. Je li to točno? Skrivaš li Tutsije u kući?« Srce mi je htjelo iskočiti iz grudi. Moj gnjev je nestao. Još jednom je sve što sam osjećala bio strah.

»Dosta mi je tvojih budalaština, Sembeba. Ne skrivam nikakve Tutsije. I bole me te tvoje osvetoljubive riječi; tvoja vlastita majka bila je Tutsi! Nadam se da si svjestan da sve tvoje tete, ujake i sve tvoje bratiće sada proganjaju i ubijaju. A sada iziđi iz moje sobe i ne vraćaj se. Van!«

Još se nismo bile oporavile od groznog Sembebina posjeta kada smo začule eksplozije ručnih granata u blizini. Čuo se niz strašnih prasaka koji su zvučali kao rušenje kuća. Nakon svake eksplozije čule smo pjevanje: »Pobij ih velike, pobij ih male, pobij, pobij, pobij ih sve!« Čula se pucnjava u blizini kuće, a pjevanje je postalo tako glasno da smo znali da ubojice idu prema nama.

Izgovorila sam tihu molitvu i nekoliko trenutaka kasnije začuo se udar groma nakon kojeg je slijedio jak pljusak. Mogu samo pretpostaviti da su ubojice otrčali kućama kako ne bi pokisli, jer

ostatak noći slušali smo isključivo udaranje kiše po našem metalnom krovu.

Te je noći pastor došao do nas. Lice mu je bilo blijedo, a oči podlivene krvlju i izmučene. Mislila sam da je zabrinut zbog Sembebinih sumnji, no bilo je mnogo gore. Prošetao je selom i vidio razmjere katastrofe koja se odvijala oko nas. Rekao nam je da pripadnici milicije Interahamwe, vojnici i hutuski civili uništavaju svaku tutsijsku kuću na koju naiđu.

»Vani je vrlo loše«, rekao je, »vrlo, vrlo loše. Svjedočio sam krvoprolićima 1959. i 1973. godine i ona nisu ništa u usporedbi s ovim. Morate shvatiti da je sve drugo stalo: škole i tržnice su zatvorene, ljudi ne idu na posao. Država je zatvorena sve dok posao ne bude dovršen.« »Kako to mislite, sve dok posao ne bude dovršen? Sve dok kakav posao ne bude dovršen?« - upitala sam.

Pastor je napravi stanku. »Ubijanje Tutsija. Posao neće biti gotov sve dok svi Tutsiji ne budu mrtvi. To je vladin glavni cilj i sve tjeraju da vrlo naporno rade na njegovom ostvarivanju. Danas sam vidio stvari za koje bih volio da ih nisam vidio nikad u životu.« Želudac mi se svezao u čvor. Pomislila sam na svoju obitelj te poželjela začepiti svoje uši ne bi li ih zatvorila za pastorov glas.

»Pobili su na tisuće ljudi«, nastavio je, »desetke tisuća... možda stotine tisuća, tko zna? Toliko Tutsija je pobjeglo u crkve kako bi se zaštitili da se vrata nisu mogla zatvoriti. Crkve su uvijek bile zabranjene za ubijanje, ali ne i ovoga puta.

Ubojice su spalili crkve zajedno s ljudima u njima i zatim upucali svakoga tko je pokušao pobjeći.« »O ne, Bože«, rekla sam. »Na radiju su svima rekli da potraže zaštitu u crkvama i na stadionima!«

»Možda su to i rekli, ali ne da bi se bilo tko zaštitio. Ubojice su tamo poslani sa strojnicama i bombama. Tijela su nabacana u hrpe veće od moje kuće... zadah je neizdržljiv.«

»Pastore, molim vas, dosta! Ne govorite više.« - preklinjala sam. Željela sam ga pitati zna li išta o mojoj obitelji, međutim nisam željela čuti ono što je mogao reći. Nisam više mogla podnijeti nijednu riječ.

»Žao mi je što vam sve ovo govorim, ali morate znati što se događa.«, rekao je. »Lako bi se moglo dogoditi da budete jedini preživjeli Tutsiji u čitavoj Ruandi.

Da ste vidjele ono što sam ja danas vidio, mislim da ne biste htjele ostati žive.«

Druge žene su plakale, ja nisam. U tom trenutku više nisam imala suza.

Nisam osjećala žalost, osjećala sam ljutnju. Bila sam ljuća nego ikada prije, čak više nego što sam mislila da je moguće. Bila sam ljuta na pastora što nam je ispričao tako jezive pojedinosti dok su naše obitelji bile negdje vani i nisu se imale kamo sakriti. Bila sam ljuta na vladu što je pokrenula taj holokaust. Bila sam ljuta na bogate države zato što nisu zaustavile pokolj. I više od svega, bila sam ljuta na Hutue — na sve njih. I dok je pastor i dalje monotono govorio o užasima koje Hutui čine Tutsijima, moja ljutnja je narasla u snažnu, strastvenu mržnju. Nikada prije nisam bila nasilna prema bilo kome, no u tom trenutku sam poželjela da imam pušku kako bih mogla ubiti svakog Hutua kojeg vidim. Ne, ne pušku... trebala sam strojnicu, granate, bacač vatre! Željela sam pobiti sve, čak i Tutsije... Željela sam biti kao Rambo i zapaliti čitavu zemlju. Da sam imala atomsku bombu, bacila bih je na Ruandu i pobila sve u našoj glupoj zemlji punoj mržnje.

Pogledala sam pastora te poželjela ubiti i njega. Nikad prije ne bih bila pomislila da ću biti sposobna za takav bijes i znala sam da ću se morati mnogo moliti kako bih ga se oslobodila. Pastor Murinzi je završio s pričom, a mi smo samo sjedile, gledajući u njega i čekajući još užasnih vijesti. Bilo bi mnogo obzirnije da je uzeo bič i izbičevao nas do smrti. Nisam mogla prihvatiti njegove riječi bez potvrde. Dok je odlazio, zamolila sam ga da uključi radio u svojoj sobi kako bismo mogle čuti vijesti. Pristao je i zatvorio vrata.

Nekoliko minuta kasnije čuli smo jednog vladinog ministra kako govori na državnoj radijskoj postaji: »Apeliram na sve Hutue u Ruandi... vrijeme je da se udružimo i borimo protiv našeg zajedničkog neprijatelja. Ostavimo po strani političke razlike i branimo se. Tutsijske zmije žele nas ubiti... mi ih moramo preduhitriti. Ubijte sve Tutsije gdje god ih pronađete, ne štedite nikoga. Pobijte starce i pobijte malu djecu — svi su oni zmije. Ako se pobunjenici RPF-a vrate u naš zemlju, neka pronađu samo leševe svojih obitelji. Pozivam sve Hutue da obave svoju dužnost i pobiju sve naše tutsijske neprijatelje.« Sada sam bila sigurna da pastor nije lagao.

Znala sam i daje moj otac bio u krivu što je vjerovao vladi. Ljudi kojima je vjerovao planirali su genocid i sada su pozivali obične Ruandane da ga provedu. U Ruandi je raširena kultura poslušnosti i znala sam da će inače miroljubivi Ruandani, kada čuju svoje vođe kako im preko radija govore da ubiju Tutsije, poslušno uzeti mačete u ruke.

Otpribliže sat vremena kasnije pastor je prebacio na BBC-eve vijesti na kojima smo čuli izvještaj da se RPF (tutsijski pobunjenički vojnici) s dalekog sjevera zemlje uspješno probija prema glavnom gradu Kigaliju. U izvještaju su rekli da je ekstremistička Hutu vlada koja stoji iza genocida u opasnosti od pada. Od tih vijesti srca su nam poskočila. Ako RPF dospije do Kigalija, mogli bi se za nekoliko tjedana probiti do naše provincije na jugu! Prije ili kasnije, doći će do našeg malog sela i spasiti nas.

Jedino sam se nadala da će to biti prije, jer bi kasnije najvjerojatnije za nas bilo prekasno.

Jedanaesto poglavlje

Borba da oprostim

Kada su ubojice drugi puta došli pretražiti kuću bila sam u dubokoj molitvi.

Bilo je prošlo podne, a ja sam od zore molila krunicu tražeći od Boga da mi podari svoju ljubav i oprost za sve grešnike na svijetu. Ali, koliko god da sam se trudila, nisam se mogla natjerati da molim za ubojice. To mi je predstavljalo problem jer sam znala da Bog od nas očekuje da se molimo za sve, a željela sam Boga na svojoj strani više od svega. Za izgovaranje svih Zdravomarija i Očenaša trebalo mi je dvanaest ili trinaest sati — i kad god bih došla do dijela molitve Oče naš koji nas poziva da »oprostimo onima koji su zgriješili protiv nas«, pokušavala sam ne misliti na ubojice jer sam znala da im ne mogu oprostiti.

Tijekom te druge pretrage galama ubojica stigla je do ruba mojih molitvi, poput nekog ljutitog glasa koji bi me probudio iz sna. Zatim sam pokraj svoje glave čula četiri ili pet pucnjeva i to je privuklo moju punu pozornost. Shvatila sam da se nalaze tik do nas, u pastorovoj spavaćoj sobi! Kopali su po njegovim osobnim stvarima, trgali stvari sa zidova, podizali krevet i prevrtali stolice.

»Pogledaj u ovo!«, viknuo je jedan od njih. »Sada pogledaj tu ispod. Pomakni taj ormarić! Pretražite sve!«

Prekrila sam usta rukama u strahu da će me čuti kako dišem. Bili su samo desetak centimetara od moje glave... bili su ispred ormara — ormara! Ponovno sam zahvalila Bogu što je ormar bio tu, međutim srce mi je svejedno bubnjalo.

Čula sam kako se smiju. Zabavljali su se hodajući uokolo i ubijajući ljude!

Proklela sam ih, poželjevši da gore u paklu.

Ormar je nabijao o vrata. Prekrila sam uši i molila: Bože, molim Te. Stavio si ormar tu... sada ga zadrži tu! Nemoj dopustiti da ga pomaknu. Gospode, spasi nas!

Tjeme mi je gorjelo, a ružni šapat ponovno se ušuljao u moju glavu: Čemu zazivaš Boga? Nemaš li u srcu jednako toliko mržnje kao i ubojice? Nisi li kriva za mržnju kao i oni? Poželjela si da su mrtvi; bolje rečeno, poželjela si da ih možeš sama ubiti! Čak si se molila tom Bogu da im nanese patnju i učini da gore u paklu.

Čula sam ubojice s druge strane vrata i zaklinjala: Bože, natjeraj ih da odu... spasi nas od...

Ne zazivaj Boga, Immaculee - ubacio se glas. On zna da si ti lažljivica.

Lažeš svaki put kada mu se moliš i govoriš da ga ljubiš. Nije li nas Bog sve stvorio na svoju sliku? Kako možeš voljeti Boga, a mrziti toliko mnogo njegovih stvorenja?

Misli su mi bile paralizirane. Znala sam da je demon u mojoj glavi u pravu

- doista sam lagala Bogu svaki put kada sam mu se molila. Bila sam toliko obuzeta mržnjom prema ljudima odgovornima za genocid da sam jedva dolazila do zraka.

Do tada je najmanje četrdeset ili pedeset ljudi bilo u pastorovoj spavaonici.

Vikali su i izrugivali se. Zvučali su pijano i zlo, a njihovo klicanje bilo je zlobnije no obično: »Ubij Tutsije velike i male... Ubij jednoga, ubij ih sve. Ubij ih!«

Počela sam moliti tražeći od Boga da ih drži podalje od ormara, kao i čitave kuće.

U pozadini raskalašenog pjevanja, mračni glas mi se rugao: Nema koristi... ne zazivaj Boga. Što misliš, tko je poslao ove ubojice po tebe? On! Ništa te ne može spasiti. Bog ne spašava lažove. Počela sam se moliti za ubojice i zatim se zaustavila. Očajnički sam željela Božju zaštitu, međutim u duši sam vjerovala da zaslužuju umrijeti. Nisam se mogla pretvarati da nisu pobili i silovali na tisuće ljudi, nisam mogla ignorirati grozna zlodjela koja su počinili nad toliko nevinih duša.

Zašto očekuješ nemoguće od mene? - upitala sam Boga. Kako mogu oprostiti ljudima koji me pokušavaju ubiti, ljudima koji su možda već pobili moju obitelj i prijatelje? Nije mi logično da oprostim ubojicama.

Dopusti mi umjesto toga da se molim za njihove žrtve, za one koji su ubijeni, silovani i osakaćeni. Daj mi da se molim za siročad i udovice... dopusti mi da se molim za pravdu. Bože, zamolit ću Te da kazniš te zle ljude, ali ne mogu im oprostiti, jednostavno ne mogu. Naposljetku sam čula kako ubojice odlaze. Najprije su izašli iz

spavaće sobe, pa iz kuće, i uskoro su se udaljavali putem a njihovi glasovi su iščezavali u daljini.

Nastavila sam sa svojim molitvama. Zahvalila sam Bogu što nas je spasio i što mi je dao ideju da stavimo ormar ispred vrata kupaoalice. Bože, to je bilo vrlo pametno od Tebe. Ti si silno pametan, mentalno sam izgovorila i još jedanput mu zahvalila. Pitala sam se kamo su ubojice otišli, a zatim počela moliti za svoje prijatelje i obitelj: Molim Te, pazi na moju majku, Bože; ona se toliko brine za nas. Čuvaj mog oca; on zna biti tako tvrdoglav...

Nije imalo smisla: moje molitve kao da su bile šuplje. U mojoj duši započeo je rat - nisam se više Bogu ljubavi mogla moliti srcem ispunjenim mržnjom.

Pokušala sam ponovno, moleći ga da oprostí ubojicama, međutim duboko u sebi nisam smatrala da to zasluđuju. Bila sam na mukama... Pokušala sam se sama moliti za njih, međutim činilo mi se kao da se molim za Vraga.

Gospode, molim Te, otvori moje srce i pokaži mi kako da oprostím. Nisam dovoljno jaka da ugušim svoju mržnju. Svima su nam toliko zla nanijeli... moja mržnja je toliko snažna da bi me mogla smlaviti. Dodirni moje srce, Bože, i pokaži mi kako da oprostím.

Mučila sam se tom dilemom sate i sate. Molila sam se do kasno u noć i cijeloga sljedećeg dana, i dana poslije toga, i dana poslije toga. Molila sam čitavi tjedan, jedva uzimajući hranu i vodu. Nisam se mogla sjetiti kada ni koliko dugo sam spavala i bila sam tek nejasno svjesna protoka vremena.

Jedne noći začula sam vrisku nedaleko od kuće, a zatim dječji plač.

Ubojice su zacijelo ubili majku i ostavili njezino dojenče da umre na cesti. Dijete je kričalo čitavu noć; do jutra njegov je plač postao slab i sporadičan, a do sumraka je utihnuo. Čula sam režanje pasa u blizini i stresla se od pomisli kako je skončao djetetov život. Molila sam Boga da primi nevinu djetetovu dušu, a zatim ga upitala: Kako da oprostím ljudima koji bi takvo što učinili dojenčetu? Začula sam njegov glas tako jasno kao da smo sjedili u istoj sobi i razgovarali: Svi ste vi moja djeca... a dojenče je sada sa mnom. To je bila tako jednostavna rečenica, međutim bila je odgovor na molitve u koje sam bila zadubljena danima.

Ubojice su bili poput djece. Da, bili su barbarska stvorenja koja će trebati oštro kazniti za njihova zlodjela, ali ipak su bili djeca. Bili su okrutni, zlobni i opasni, kao što djeca katkad znaju biti, no svejedno, bili su djeca. Vidjeli su, ali nisu shvaćali grozno zlo koje su činili. Slijepo su, bez razmišljanja, nanosili patnju drugima, ranjavali svoje tutsijske braću i sestre, ranjavali Boga, i nisu shvaćali koliko teško ranjavaju sami sebe. Umovi su im bili zadojeni zlom koje se proširilo cijelom zemljom, ali njihove duše nisu bile zle. Usprkos svojim zvjerstvima, bili su Božja djeca i mogla sam im oprostiti kao djetetu, premda neće biti lako... posebno zato što me to dijete pokušava ubiti.

U Božjim očima ubojice su bili dio njegove obitelji te kao takvi dostojni ljubavi i opraštanja. Znala sam da ne mogu tražiti od Boga da me voli kada nisam bila voljna voljeti njegovu djecu. U tom sam se trenutku pomolila za ubojice i za to da im njihovi grijesi budu oprosteni. Molila sam se da ih Bog navede da spoznaju svoja grozna zastranjivanja prije nego što se okonča njihov život na zemlji, prije nego li budu pozvani na odgovornost za svoje smrtne grijehe. Držala sam očevu krunicu i molila Boga da mi pomogne kada sam ponovno čula njegov glas: Oprosti im, ne znaju što čine. Tog sam dana napravila presudan korak ka opraštanju ubojicama. Moja ljutnja me je iscrpljivala, no kada bih otvorila srce Bogu, on bi ga dodirnuo svojom bezgraničnom ljubavlju. Po prvi sam put žalila ubojice. Molila sam Boga da im oprost i usmjeri njihove duše prema svojoj prekrasnoj svjetlosti.

Dvanaesto poglavlje

Bez prijatelja

Pronašla sam mjesto u kupaonici koje sam mogla zvati svojim vlastitim: kutak u svom srcu. Povlačila sam se tamo čim sam se probudila i ostajala u njemu sve dok nisam zaspala. Bio je to moj sveti vrt u kojem sam razgovarala s Bogom, meditirala na njegove riječi i njegovala svoje duhovno jastvo.

Kada sam meditirala, doticala sam izvor svoje vjere i jačala jezgru svoje duše. Oko mene su se odvijale strahote, međutim ja sam pronašla svoje utočište u svijetu koji je sa svakim novim posjetom postajao sve gostoljubiviji i divniji. Čak i kada mi se tijelo grčilo, moja duša je rasla u sve tješnjoj vezi s Bogom.

Pomoću molitve sam ulazila u svoj poseban prostor; jednom kada bih ušla u njega, molila sam se bez prekida, koristeći svoju krunicu kao uporište za usmjeravanje svojih misli i energije prema Bogu. Zrna krunice pomagala su mi da se usredotočim na evanđelja i održim Božje riječi živima u svom umu. Molila sam se u tišini, ali uvijek sam pomicala usnice kako bih samu sebe uvjerila da ih doista izgovaram... u suprotnom bi se sumnja vratila i počela bi me zazivati negativna energija. Provodila sam sate kontemplirajući o značenju jedne jedine riječi, kao što je na primjer opraštanje, vjera ili nada. Provela sam dane uz riječ predaja i shvatila da u stvari označava predaju vlastitog jastva višoj sili.

Potpuno sam se dala Bogu. Kada se nisam molila, osjećala sam se kao da više ne stojim u njegovoj svjetlosti i svijet kupaonice postao bi previše turoban da bi ga se moglo izdržati.

Pred kraj prvog mjeseca našeg skrivanja, pastor Murinzi došao je jedne noći do nas s tanjurom ostataka. Kada nas je primio, ponašao se suosjećajno, no sada se činilo da to suosjećanje iščezava. Te noći je na njegovom licu umjesto uobičajenog izraza zabrinutosti i sažaljenja bio mrk pogled. »Otac ti je bio vrlo loš Tutsi!« otresao se na mene.

»Što? Kako to mislite?« bila sam potpuno zatečena, ne toliko napadom na mog oca koliko činjenicom da ga je pastor spomenuo u perfektu. Odbila sam prihvatiti mogućnost da bi bilo koji član moje obitelji mogao biti mrtav. »Moj otac je dobar čovjek, pastore — možda najbolji čovjek kojeg sam ga ikada upoznala!« Ne, Immaculee, bio je loš Tutsi i loš čovjek... pomagao je RPF-ovim

pobunjenicima u planiranju građanskog rata.« Pogledao je druge žene, pokazao na mene i rekao, »Ako vas uhvate i ubiju, to će biti zbog Immaculee. Ubojice je love zbog aktivnosti njezina oca.« Bijesno je zurio u mene, a osjetila sam na sebi i poglede drugih žena. »Pronašli su šesto pušaka u tvojoj kući,« nastavio je okrećući se prema meni. »Pronašli su i bombe te listu smrti s imenima Hutua.

To je razlog zbog kojeg se Tutsiji progone i ubijaju. Da Hutui nisu djelovali prvi, Tutsiji bi sada ubijali nas!«

Nisam mogla vjerovati što govori. Otrovnje laži koje su širili hutuski ekstremisti su pastora Murinzija lišile razuma. Godinama je prijateljevao s mojim ocem i znao je da je bio posvećen poboljšanju života siromašnih i manje sretnih. Tata je gradio škole i kapelice za Tutsije, Hutue i Twa jednako. Kako ga je onda pastor mogao optužiti za skrivanje oružja ili planiranje ubojstava? Nije li moj otac čak pozivao očajne Tutsi izbjeglice pred našom kućom da ne ubijaju Hutue čak ni ako Hutui žele ubiti njih?

Pastor Murinzi mi je rekao da je te informacije dobio od vlasti. Na žalost, poput toliko mnogo drugih Ruandana, slijepo je vjerovao u ono što su mu govorili ljudi na vlasti.

Obuzela me malodušnost. Bila sam sigurna da nitko ne bi širio takve eklatantne laži protiv mog oca... osim ako ga prije nisu ubili. Očito su htjeli opravdati njegovo ubojstvo prikazujući ga kao opasnog čovjeka. No ja nisam mogla misliti na to. Odbila sam vjerovati da bi bilo tko od moje obitelji mogao biti mrtav — ne sada. Još nisam bila dovoljno jaka za to.

Bila sam toliko ljuta na pastora da sam željela vrištati, ali što sam mogla učiniti? On je bio sve što je stajalo između nas i smrti. Bile smo potpuno ovisne o njegovom milosrđu — čak i ako trenutno nije bio previše milosrdan. Vidjele smo da nas više ne gleda kao svoje susjede koji su u opasnosti i trebaju pomoć.

Sada je na nas gledao kao i ubojice: kao na neljude, žohare kojima je suđeno da prije kraja rata budu istrijebljeni.

U meni je ključala ljutnja dok je pastor Murinzi kaljao očevo dobro ime.

Nisam mogla kontrolirati svoj gnjev — moj otac je pretrpio dovoljno uvreda! Po prvi put otkako nas je zatvorio u kupaonicu podigla sam glas: »Ako je moj otac imao toliko pušaka, zašto ih nije razdijelio

tisućama Tutsija koji su došli k nama tražeći zaštitu. Ako je moj otac imao toliko oružja, zašto nije zaustavio ubojice kada su spaljivali našu kuću do temelja? Da je planirao ubiti Hutue, ubio bi ih prije nego što su natjerali čitavu njegovu obitelj u bijeg i uništili mu život! Recite mi, pastore, zašto nije upotrijebio puške da zaštiti svoju ženu i kćer od ubojica i silovatelja?»

Pastora Murinzija je moj ispad šokirao (žene također — oči su im se razrogačile u nevjerici dok su gledale kako proturječim čovjeku koji je držao naše živote u svojim rukama). Mahnuo mi je da budem tiho — zatim mi je rekao da su puške pronađene i u crkvi oca Clementa, prijaznog starog svećenika kojeg sam kao djevojčica pitala da postanem časna sestra. Otac Clement je bio najkrotkija duša koju sam ikada upoznala. Čitav život bio je vegetarijanac jer nije mogao podnijeti da vidi ozljeđivanje životinja; također, gnušao se nasilja i mrzio je oružje. Pastorove tvrdnje bile su tako očite laži da sam mu morala odgovoriti.

»Pastore, jeste li vidjeli bilo što od tog oružja?»

»Ne, ali čuo sam o njemu od važnih ljudi. Oni su pošteni i ne bi lagali.«

Nisam mogla vjerovati da je moguće da jedan obrazovan čovjek bude toliko naivan, posebno uz sve što se događalo u državi. »Dakle, nemate dokaza za stvari za koje optužujete mog oca?» Izvadio je iz džepa komad praznog papira i rekao da je to vrsta papira kakve su RPF-ov pobunjenici davali ljudima koji su im darovali oružje i novac. »Pronađen je u tvojoj kući,« rekao je, mašući njime preda mnom kao da drži nož umazan krvlju.

»To je samo prazan komad papira.«

»Ali vrsta praznog papira kakav koriste pobunjenici.«

Nisam više mogla podnijeti razgovor s njim. »Pa, ako pomoću takve vrste dokaza osuđujete čovjeka, tada razumijem zašto nekim ljudima ovdje ubijanje tako lako polazi za rukom.«

Pastor je ugurao komadić papira natrag u džep i okrenuo se da ode.

»Stanite,« pozvala sam ga. »Imate li Bibliju koju mi možete posuditi? Zaboravila sam svoju kod kuće.«

Činio se posramljenim — znao je da je moj dom pougljenjena ruševina — i pristao je donijeti mi primjerak. Bila sam zahvalna...

morala sam pročistiti um divnim Božjim riječima. Druge žene su me gledale kao da sam poludjela. Mislile su da sam bespotrebno, nepromišljeno izazvala pastorovo strpljenje i autoritet.

Možda i jesam, ali nisam marila. Osjećala sam se dužnom braniti svog oca i pastor mi se u tom trenutku činio više kao tamničar nego kao spasitelj.

Osim toga, činjenica da je pastor mirne duše govorio loše o tati bila je dosta dobra naznaka da su nam dani bili odbrojani. Ruandani su izrazito povučeni i zatvoreni ljudi koji svoje osjećaje drže za sebe — pastor nikada ne bi bio preda mnom ogolio svoje osjećaje da je mislio da ću preživjeti holokaust i jednog dana ga ponovno sresti kao sebi jednakog.

Molila sam se da se oslobodim negativne ljutnje kada je pastor uključio radio u svojoj spavaćoj sobi.

Govorio je novi predsjednik Ruande i naše uši su se naćulile kada smo začule kako izgovara ime naše rodne provincije, Kibuye. Glas mu je bio živahan

— je li moguće da je rat gotov? Hoćemo li napokon moći izaći iz kupaonice i potražiti svoje obitelji? Nas šestero gledale smo jedna drugu s nadom, misleći da ćemo napokon čuti dobre vijesti. Ali naše nade bile su uništene dok smo u užasu slušale. »Želim vrijednim Hutuima iz pokrajine Kibuye osobno čestitati na njihovom izvrsnom poslu,« rekao je predsjednik. »U Kibuye je ubijeno više naših neprijatelja Tutsija nego u ijednoj drugoj pokrajini.« Bilo mi je zlo. Zar svijet ne vidi ludilo koje je zahvatilo ovu zemlju? Zar nam nitko ne dolazi pomoći?

Predsjednik je bio tako zadovoljan s »dobrim poslom« učinjenim u Kibuye da je obećao poslati tisuće dolara za kupnju hrane i piva kako bi ubojice proslavili svoj uspjeh kako treba: »Nakon što završite posao i svi naši neprijatelji budu mrtvi, živjet ćemo u raju. Nećemo se više morati natjecati za poslove s žoharima. Bez malih žohara, u našim školama bit će obilje mjesta za hutusku djecu.« To je zacijelo bio izravni prijenos, jer čule smo ljude kako kliču i navijaju.

»Radite dobar posao u Kibuyeu — skoro svi naši neprijatelji su mrtvi. Ali moramo ih pobiti sve. Dovršimo posao!« Gledale smo jedna drugu u očaju. Je li doista mislio da su skoro svi Tutsiji na našem području mrtvi? U Kibuyeu je bilo više od četvrt milijuna

Tutsija... kako je to moguće? Što je s našim obiteljima? Gdje su moji roditelji i Vianney i Augustine? Oh, gdje je moj dragi Damascene? Upitala sam Boga da li me iskušava i — još jedanput sklopila ruke u molitvu. Ipak, bilo mi je teško pronaći svoje tiho mjesto za razgovor s Bogom dok je vrag urlao u mojim ušima. Nakon predsjednikova govora, kroz prozor smo čuli glasove od kojih jedan pripadao mojoj staroj prijateljici Janet. Stajala je u dvorištu s druge strane zida kupaoonice i govorila je o meni. »Immaculee?« rekla je. »Još je nisu pronašli. Mislila sam da mi je bila prijateljica, ali ona je lažljivica. Samo se pretvarala kako bi me uljuljkala u lažnu sigurnost. Znala je da njezin otac planira pobiti moju obitelj... Stvarno me nije briga ako je pronađu i ubiju.« O Bože, što je slijedeće? Pitala sam se. Kako Janet može govoriti takve stvari? Znala sam da je bila uznemirena kada smo se posljednji put vidjele, no pripisala sam to utjecaju njezinog oca i ratnom stresu. Ali, evo, sada je moja prva i najdraža prijateljica govorila da je nije briga hoću li živjeti ili umrijeti.

Čuvši Janetino odbacivanje počela sam se osjećati tako strahovito usamljeno da sam očajnički trebala razgovor s nekim tko mi je prijatelj.

Poželjela sam da sam u svojoj sobi studentskog doma, da se smijem sa Sarah i Clementine ili da im povjeravam svoje brige dok me one drže za ruke i tješe.

Vrag mora da je bio prisluškiavao moje misli jer je netom nakon što sam čula kako Janet poriče naše prijateljstvo preko pastorovog radija emitiran još jedan izvještaj — ovaj je govorio o smrti stotina studenata u mojem sveučilišnom kampusu. To je bio masakr. »Poharali smo Butare... ubili smo više od petsto zmija i njihovih izdajničkih prijatelja Hutua na sveučilištu,« hvalio se spiker. Boljela me pomisao na sve moje prijatelje s fakulteta od kojih su mi mnogi bili bliski prijatelji još od srednje škole. Pouzdano sam znala da ih je tokom Uskršnjih blagdana mnogo ostalo u kampusu. Mislila sam na sve te ljupke djevojke s kojima sam se zajedno smijala, plakala i molila... i na sve zajedničke snove o odrastanju, zaljublivanju i zasnivanju obitelji. Bile smo sigurne da ćemo biti doživotne prijateljice — sada su njihovi životi bili svršeni, ugašeni. Molila sam se da ih nisu mučili. Tada sam shvatila da bih bila s njima da nisam

primila očevo prekrasno pismo u kojem me moli da se vratim kući za praznike.

Srce me je boljelo. Jesam li izgubila sve koje sam ikada voljela? Zatvorila sam oči i molila Boga da mi pokaže znak da je sa mnom. On je bio jedini koji mi je bio preostao, jedini kojem sam mogla vjerovati. Ali umjesto znaka, čula sam vapaj u pomoć. »Pastore Murinzi, hvala bogu da ste tu! Molim vas, morate mi pomoći. Dolaze po mene... dolaze me ubiti!«

Prepoznala sam ženin glas: To je bila Sony, stara udovica čiji je muž ubijen u ubilačkom pohodu 1973. godine. Sony je bila draga starica koja me je kada bih sišla s autobusa na povratku iz škole uvijek dočekala s voćem i malim darovima za moju braću. Bila mi je poput bake i poželjela sam ustati se i doviknuti joj da dođe i sakrije se s nama.

No tada sam čula pastora kako kaže: »Odlazi odavde. Ne mogu skrivati Tutsije, žao mi je. Ne možeš ući ovdje.« »Pastore, smilujte mi se, molim vas! Vi ste Božji čovjek — molim vas poštedite moj život... Neću nikome reći. Bit ću tiho. Pastore, ne želim umrijeti. Ja sam samo starica, nikome nisam nautila.«

»Ti si neprijatelj ove države i ne mogu te štiti. Ja sam dobar Hutu i zato otiđi.« I zatim je zalupio ulaznim vratima. U daljini sam čula ubojice kako pjevaju svoju lovačku pjesmu dok su prilazili kući. Jadna Sony ponovno je počela vrištati. Mogla sam je vidjeti u glavi, kako se pogrbljena i oslonjena na štap hramajući pokušava udaljiti — neće dospjeti daleko prije no što je ubojice sustignu. Željela sam zaplakati, ali suze nisu dolazile. Srce mi je otvrdnjavalo na neprekidnu navalu čemera. Čak se nisam ljutila na pastora. Ubojice su možda bili vrlo blizu kada je Sony stigla te nije imao drugog izbora nego da je odbije.

Zatvorila sam oči i zamolila Boga da primi Sonynu dobru dušu i pobrine se da dopije u raj. Zatim sam ga još jednom zamolila za znak da nas čuva.

Pastor je otvorio vrata i bez riječi mi predao Bibliju koju sam ga ranije bila zamolila.

Odmah sam je otvorila i potražila psalam 91:

I kažem, On je zaklon moj, utvrda moja. On je moj Bog u koga se uzdam.

Jer on će te spasiti od svake zamke i kuge pogubne. Svojim ćete krilima zaštititi i pod njegova ćeš se krila skloniti. Njegova istina je tvoj štiti i obrana. Sada se ne trebaš bojati strašila noćnoga ni strelice što leti danju. Ni kuge što se šulja kroz tmine, ni pošasti što hara u podne. Pa nek padaju hiljade kraj mene, deseci hiljada s desne moje, meni se zlo neće primaći.

Trinaesto poglavlje

Okupljanje siročadi

Prošlo je više od mjesec dana i mislile smo da nikada više nećemo vidjeti nebeski svod. Ubojice su dolazili i odlazili kako su htjeli, nenajavljeno stizali pred pastorova vrata u svako doba dana i noći. Nekada ih je bilo nekoliko desetaka, a nekada nekoliko stotina - dolazili su kada bi im bilo naređeno, kada bi od nekoga primili dojavu ili kada bi im dosadilo pa su poželjeli uloviti nove Tutsije koje će mučiti i ubiti. Bilo kako bilo, stalno su dolazili, a mi smo znale da će nastaviti dolaziti sve dok nas ne pronađu ili ne izgube rat. Novosti što su dolazile preko pastorovog radija bile su turobne: vođe vlade su svaku radijsku postaju u Ruandi pretvorile u stroj za širenje propagande smrti. Spikeri su Hutuima posvuda govorili kako je njihova dužnost da ubijaju Tutsije čim ih vide, bez suvišnih pitanja. A država je i dalje bila potpuno zatvorena kako bi se osiguralo da rad ne ometa ubijanje. Kada se dio poljoprivrednika potužio da im propadaju usjevi, vladin dužnosnik je preko radija objavio da se, ukoliko netko treba uzeti slobodan dan od ubijanja kako bi se pobrinuo za svoja polja, taj treba naoružati dok radi. »Ne smijete se uljuljati u osjećaj sigurnosti! Tutsijske zmijske se skrivaju u travi i grmlju«, rekao je. »Stoga se pobrinite da su vam mačete pri ruci kako biste sasjekli zmijske popola. Još bolje, uzmite svoju pušku i upucajte ih! Ako nemate pušku, vlada će vam je ustupiti. Ako radite na svom polju i uočite tutsijsku ženu kako u grmlju doji svoje dijete, nemojte protratiti zlatnu priliku: uzmite svoju pušku, ubijte je i vratite se na posao znajući da ste obavili svoju dužnost. Ali, ne zaboravite ubiti dijete — i dijete zmijske je zmijska, zato ubijte i njega!«

Lokalni su dužnosnici dijelili mačete na benzinskoj postaji u našem selu, a milicija je isporučivala puške i granate, idući od vrata do vrata. U stvari, jedne noći, kada nam je pastor Murinzi došao dati hranu, imao je pušku obješenu preko ramena. »Ne bojte se, neću

vas ubiti,« rekao je mašući puškom pred sobom. »Danas je došlo nekoliko vladinih vojnika i oni su mi je dali. Da sam je odbio uzeti, optužili bi me da sam umjeren i ubili me.« Prevrtao je oružje u ruci te ga zatim ponovno objesio preko ramena obećavajući, »Neću je upotrijebiti, osim ako ne bude apsolutno nužno.«

Činilo se da je svaki Hutu u Ruandi imao pušku ili mačetu, zajedno s naputcima da ih upotrijebi na Tutsijima — i nitko na svijetu nije prstom mrdnuo da ih zaustavi. Iz radijskih smo izvještaja znali da pomoć nije na putu i nisam mogla shvatiti kako to da su nam druge države, posebno takozvane civilizirane zapadne države, okrenule leđa. Znale su da nas ovdje masakriraju, no ipak nisu činile ništa. UN je čak povukao svoje mirovne snage nedugo nakon početka ubijanja. Ipak, Romeo Dallaire, kanadski general koji je bio satnik UN-ovih mirovnjaka, odbio je poslušati naredbe da se povuče i s nekoliko je stotina vojnika ostao u Ruandi. Bio je hrabar i moralan čovjek, međutim bio je i usamljen u moru ubojica. Često smo ga čuli na radiju kako preklinje da netko, bilo tko, pošalje vojne snage u Ruandu i zaustavi pokolj, ali nitko ga nije slušao. Belgija, bivši kolonijalni vladar naše zemlje, bila je prva koja je povukla svoje vojnike iz Ruande. U međuvremenu, Sjedinjene Države čak nisu htjele priznati da se genocid uopće zbiva! Bilo im je nemoguće ne znati da naši političari neće zaustaviti ubijanje sve dok i posljednji tutsijski muškarac, žena i dijete ne budu mrtvi. Svatko je mogao čuti što planiraju učiniti — ono što čine

— slušajući bilo koju radijsku postaju u Ruandi. Ponekad bi nam pastor došao reći pojedinosti službenih planova za genocid, koje nisu ulazile u radijske emisije. »Jednom kada svi Tutsiji budu mrtvi, napraviti će kao da nikada nisu ni postojali. Zatrt će im svaki trag,« rekao nam je prozaično. »Vladini gradski dužnosnici, koje poznajem, imaju naredbe da unište sve tutsijske dokumente.

Već su spalili većinu školskih i radnih dokumenata i sada su prešli na rodne i bračne listove te smrtovnice. Jednako je i u svakom drugom gradu ili selu: u naredbama stoji da se treba pobrinuti da ni jedan jedini tutsijski trag ne ostane na ruandskom tlu.« Jedine dobre vijesti koje smo čule bile su one o ratu.

Hutuska je vlada stalno izvještavala da ubija sve pobunjeničke tutsijske vojnike iz RPF-a: međutim, potom bismo na BBC-u i na

drugim radijskim postajama čule da RPF u nekim dijelovima zemlje dobiva rat. Ponekad bismo čule vođu RPF-a Paula Kagamea kako ohrabruje Tutsije da ne gube vjeru jer se pobunjenici bore da ih spase. Za nas je on bio heroj, premda smo bile svjesne da se RPF bori oko Kigalija i dalje na sjeveru — daleko od Matabe. Kagameove riječi nisu promijenile našu situaciju, ali dale su nam malu nadu da bi nas tutsijski vojnici jednog dana mogli spasiti.

Kako se rat razvlačio, pastor je postajao sve više zabrinut oko toga što će s nama. »Potraje li rat još mnogo mjeseci, ponestat će mi hrane za vas. Bit će mi nemoguće zadržati vas,« jadao se. Sjetila sam se puške koja mu je bila obješena preko ramena i pitala se što planira učiniti s nama kada nestane hrane. Nisam si mogla dopustiti da povjerujem da bi se pastor pretvorio u ubojicu — ne nakon što je riskirao vlastiti život da nas spasi. Ipak, pouzdano sam znala da je sposoban izbaciti nas iz kuće usred noći, jednako kao što je učinio Augustinu i Vianneyju. Također sam znala da kraj vrvi ubojicama te da izvan kupaonice ne bismo preživjele niti sat. Pastor je zacijelo mnogo razmišljao o tome te je na poslijetku odlučio potražiti Božju pomoć. Jedne nas je noći zamolio da se s njim molimo Bogu da pomogne vladinim vojnicima da dobiju rat. Mi smo ga samo pogledale... Zar ne shvaća što traži od nas? Nisam mogla vjerovati koliko je postao neosjetljiv na našu patnju. Svejedno, bile smo u škripcu — što drugo možemo učiniti? Sve smo sklopile svoje ruke i pretvarale se da molimo s njim.

Ono za što sam se ja zapravo molila bile su duše mnogih tisuća Tutsija koji su već bili ubijeni. Zatim sam se molila da ubojice obasja snažna Božja svjetlost i da ih njegova ljubav promijeni: Bože, dotakni ih svojom božanskom ljubavlju.

Samo će tada ostaviti svoje mačete i pasti na koljena. Molim te, Bože, dirni ih tako da zaustave svoj pokolj. Oprosti im.

Molila sam se i za to da pastor ne postane previše beščutan prema nama, da njegovo srce ne otvrdne kada nas ugleda te da se prisjeti da smo ljudska bića.

Čim smo završili molitvu, pastor Murinzi nas je šokirao otkrivši nam što s nama namjerava učiniti nakon rata: »Kada rat završi, u Ruandi više neće biti Tutsija. Stoga ću vas morati prokrijumčariti odavde tako da vas nitko ne opazi.

A vi ćete morati otići nekamo gdje vas nitko ne poznaje, gdje nitko ne može otkriti da sam ja bio taj koji vas je skrivao tijekom rata.«

Ispostavilo se da nas je planirao poslati na osamljeni otok udaljen osamdeset kilometara, usred jezera Kivu, da postanemo žene urođenika iz plemena Abashi!

Pogledavale smo jedna drugu u nevjerici. Abashi su bili primitivno pleme koje je živjelo duboko u šumi i nisu imali praktički nikakvog kontakta s vanjskim svijetom. Nisu imali škole, crkve, čak ni zaposlenja; nisu nosili nikakvu odjeću osim tkanine oko bokova i jeli su samo ono što su mogli pronaći ili uloviti u šumi. Ruandski roditelji strašili su neposlušnu djecu prijeteci im da će ih poslati da žive s Abashijima — to je bilo kao da vas se pošalje da živite s babarogom.

»Što vam drugo preostaje? Nemamo o čemu raspravljati,« rekao je pastor definitivno i ostavio nas da razmišljamo o svojoj sudbini.

Mrzila sam način na koji je pastor počeo razmišljati o nama, no mogla sam razumjeti njegov mentalni sklop. Da hutuski ekstremisti dovrše ono što su započeli, bili bismo posljednji živi Tutsiji u Ruandi — siročad u neprijateljski nastrojenoj domovini. Ali, uopće se nisam osjećala kao siročče. Tjednima sam se neprestano molila i moj odnos s Bogom bio je dublji nego što sam ikada smatrala mogućim. Osjećala sam se poput kćeri najdobrohotnijeg, najmoćnijeg kralja što ga je svijet ikada vidio. Predavala sam svoje misli Bogu svakog dana kada sam se povlačila u posebno mjesto u svojem srcu kako bih komunicirala s njim. To mjesto bilo je poput malog komada raja, gdje se moje srce obraćalo njegovom Svetom Duhu, a njegov Sveti Duh obraćao se mom srcu. Uvjeravao me da dokle god živim u njegovu Duhu neću biti napuštena, da neću biti sama i da mi nitko neće nauditi.

Sate i sate sam potpuno nepomično sjedila na tom prljavom podu te kontemplirala o čistoći njegove energije dok je njegova ljubav tekla kroz mene poput svete rijeke, pročišćavajući mi dušu i umirujući um. Ponekad sam se osjećala kao da lebdim iznad svoga tijela, sklupčana u Božjoj moćnoj šaci, sigurna na njegovom dlanu punom ljubavi. U svom umu čula sam se kako govorim egzotičnim jezicima koje nikad prije nisam čula — instinktivno sam znala da slavim Božju moć i ljubav.

Tijekom svojih budnih sati bila sam u neprekidnoj komunikaciji s Bogom, moleći se i meditirajući petnaest do dvadeset sati dnevno. Čak sam tijekom sati koje sam spavala sanjala o Isusu i Djevici Mariji.

Pronašla sam svoje spasenje usred genocida. Znala sam da će moja veza s Bogom transcendirati kupaonicu, rat i opći pokolj... To je bila veza za koju sada znam da će transcendirati i sam život. Uzdigla sam svoje srce do Gospodina, a on ga je ispunio svojom ljubavlju i opraštanjem. Boravak u toj kupaonici pretvorio se u blagoslov na kojem ću biti vječno zahvalna. Čak i ako vani moji roditelji poginu u krvoproliću, nikada neću biti siroče. U toj sam se kupaonici ponovno rodila i sada sam bila voljena kći Boga, mog Oca.

Samo su najmlađa od pastorovih desetero djece, sin Lechim i kći Dusenge, bili živjeli s njim kada smo mi stigle. No, kako je rat napredovao, njegova druga djeca vraćala su se u roditeljski dom i kuća se počela puniti. Pastoru je postalo teže da sam pazi na nas — i tako se, nakon otprilike pet tjedana što je naš boravak održavao brižljivo čuванom tajnom, povjerio Lechimu i Dusenge, dvjema osobama kojima je vjerovao najviše na svijetu.

Lechim je bio dobar čovjek predivnog srca, a Dusenge vrlo srdačna djevojka koja mi je dugo vremena bila draga prijateljica. Dusenge me je srdačno pozdravila, dok mi je Lechim primio ruku i čvrsto je držao. »Oh, Immaculee,« prošaptao je i nakon toga utihnuo. Posljednji put smo jedno drugo bili vidjeli na dan kada sam se počela skrivati i nismo mogli pronaći riječi kojima bismo opisali što se odonda dogodilo. Stisnuo je moju ruku i rekao, »Tako sam sretan što se skrivaš ovdje... Hvala Bogu što moja obitelj može za tebe nešto učiniti.

Zaštitit ćemo te.«

Njegova dobrotа podsjetila me na lijepe osjećaje iz naše nevine veze od prije više godina. Počela sam uviđati da Bog nije stvarao nikakve slučajnosti — spojio je Lechima i mene prije mnogo godina kako bih sada mogla biti spašena skrivajući se u njegovoj kući. Susret sa starim prijateljima bio mi je velika utjehа iako nijedan od njih nije imao nikakve vijesti o mojoj obitelji niti saznanja o tome gdje je moj momak John. (Na selu je bilo teško komunicirati jer su telefonske linije bile prekinute od početka rata.) Ali Lechim i Dusenge

unijeli su u kupaonicu nešto obzirnosti te, povremeno, rijetko zadovoljstvo u obliku jednostavne šalice čaja. Pastor Murinzi možda nas je otpisao kao siročad, no njegova najmlađa djeca su nas posvojila.

Kasno jedne noći sredinom svibnja, vrata kupaonice naglo su se otvorila.

Iznenada su se dvojica mladih ubojica iz Interahamwea natkrilila nad nama.

Trgnule smo se, očekujući udarac mačete u svakom trenutku, no tada smo čuli pastorov glas kako nam šapće da budemo mirne i ne brinemo. Trenutak kasnije shvatile smo da siluete nisu bile nikakve ubojice, nego dvije tutsijske žene što su se očajnički željele pridružiti našem skrivenom sestrinstvu. Bile smo sretne što vidimo još dvoje živih i zdravih Tutsija, no nismo im mogle napraviti mjesta da sjednu. Pastor ih je gurnuo u sobu i one su pale na nas. »Budite sasvim tiho,« podsjetio nas je još jedanput i zatvorio vrata. Lica djevojaka bila su jedva vidljiva na slaboj svjetlosti što je prodirala kroz prozor. Pokušale smo s njima razgovarati na našem znakovnom jeziku, ali, naravno, one nas nisu razumjele što govorimo. Riskirale smo nekoliko minuta prigušenog razgovora kako bismo doznale odakle su došle i što se događa u vanjskom svijetu. Zvale su se Malaba i Solange: Malaba je bila otprilike mojih godina — vidjela sam je nekoliko puta kad sam odrastala, no nisam je dobro poznavala, a Solange je bila tinejdžerica koju nikada prije nisam srela. Nama je to bilo nepoznato, ali Marianne, jedna od pastorovih starijih kćeri, skrivala je te dvije djevojke u svom domu u sjevernoj Ruandi od početka genocida. Građanski rat s pobunjenicima bio je najžešći na sjeveru i hutuski su ekstremisti posvuda tražili tutsijske špijune.

Marianne je slovila kao dobra i suosjećajna, što ju je u očima ekstremista činilo izrazito sumnjivom. Njena je kuća bila pretraživana nekoliko puta i bojala se da će prije ili kasnije Malaba i Solange biti pronađene.

Marianne je nekako uspjela nabaviti lažnu osobnu iskaznicu za Malabu te ih je obje prurušila u kostime nalik onima kakve su voljeli nositi ubojice. Stavila je mačete, puške i ručne granate koje su joj interharmwovci dali da ubija Tutsije u svoj automobil i posjela djevojke pokraj oružja. Zatim su, dok su posvuda oko njih bješnjele

borbe, krenule na dug, opasan put prema jugu, do kuće njena oca, gdje su se nadale pronaći sigurnost.

Malaba i Solange ispričale su nam da su ih ubojice iz Interahamwea svakih nekoliko kilometara zaustavljali na cestovnim blokadama i tražili osobne iskaznice. Budući da Solange nije imala iskaznicu, kod svakog su zaustavljanja mislile da će ih ubiti. Neposjedovanje osobne iskaznice bilo je jednako loše kao i posjedovanje tutsijske... koja je značila smrtnu presudu.

»Jedan čovjek predao im je svoju tutsijsku iskaznicu i odsjekli su mu glavu ravno pred nama,« promuklo je šaptala Solange, tresući glavom u nevjerici, nesposobna povjerovati onome čemu je svjedočila vlastitim očima.

»Ubijali su čak i Tutsije koji su zaboravili svoje osobne iskaznice kod kuće,« rekla je Malaba. »Prepoznala sam jednog od ljudi koje su ubili — znala sam da je Hutu, ali oni nisu. Bio je malo viši od njih, i to im je bilo dovoljno. Prozvali su ga tutsijskim špijunom i upucali. Zatim su ubili još jednog Hutua jer im je prigovorio: sve što je rekao bilo je to da je pogrešno što ubijaju Tutsije.«

Prije no što su krenule na put, Marianne je djevojkama rekla da im je bolje da budu kadre ponašati se kao ubojice ukoliko žele preživjeti. Tako su svaki put kada bi bile zaustavljene na cestovnoj blokadi uzele mačetu ili pušku te mahale njima po zraku.

»Vrištale smo kao luđakinje,« rekla je Solange. „Vikale smo, 'Snaga Hutua!

Snaga Hutua! Pobijmo sve žohare! Pobijmo tutsijske pse!' Ubojicama je bilo drago vidjeti nas da se tako ponašamo — rekli bi nam da samo tako nastavimo i mahnuli da prođemo. Želja za ubijanjem Tutsija bila je poput imanja propusnice... Čitava je zemlja bila poludjela. Većina tih momaka bila je pijana ili na marihuani. U stvari, na dvije kontrolne točke vidjele smo kako su se zaustavili vojnici u džipovima te ubojicama dijelili drogu i alkohol ne bi li ih održali motiviranima.«

Dvije sestre su nam ispričale da su, idući cestom prema jugu, prošle kraj toliko mnogo mrtvih tijela da im je trebalo dugo vremena da shvate da se radi o leševima. »Bilo ih je toliko mnogo i bili su naslagani u toliko visoke hrpe da smo mislile da prolazimo pokraj hrpa stare odjeće i smeća. Ali kada smo bolje pogledale... kada smo

se zaustavile i spustile prozor, znale smo. Bez obzira na to što je motor automobila bio upaljen, moglo se čuti zujanje muha nad tijelima. I bilo je na stotine pasa koji su jeli tijela i natezali se oko različitih komada... Sve je to tako odvratno. Čitava zemlja zaudara na trulo meso,« rekla je Solange. Lice joj je bilo blijedo i drhtala je dok je govorila. »Ne mogu izbiti te slike iz glave... Čak i kad zatvorim oči, sve što vidim su mrtva tijela.«

Da nismo slične priče strave već čule preko radija i od pastora, bilo bi nam teško povjerovati u to što su opisale. Zvučalo je kao da je došla apokalipsa, a Ruanda joj je bila prva stanica. Pitale smo ih znaju li što o našim obiteljima, no nisu znale čak ni gdje su njihove vlastite obitelji. Marianne je bila Malabina kuma i zato su bile u posjetu kod nje kada je ubijanje započelo. Malaba je plakala dok se namještala u našim krilima. »Da nas Marianne nije primila, sada bismo ležale u jednoj od onih hrpa leševa i jeli bi nas psi.«

Na tu sliku prošli su me žmarci. Po milijunti sam se put zapitala gdje su moji roditelji i braća te zamolila Boga da ih čuva. Bože, ti si jedina obitelj s kojom sada mogu razgovarati. Oslanjam se na tebe da se pobrineš za druge.

Te je večeri gužva u kupaonici bila mnogo veća no obično. Dok sam njihala slatku sedmogodišnju Sandu u krilu dok ne zaspe, razmišljala sam o tome kako je svaka od nas u toj maloj prostoriji bila otrgnuta od svoje obitelji, ili je obitelj bila otrgnuta od nas. Pogladila sam Sandu po kosi i poželjela da je moja vlastita majka tu da me njiše dok ne zaspem.

Utonula sam u san nedugo prije zore i imala najintenzivniji san u životu.

Vidjela sam kako preda mnom stoji Isus, imao je raširene ruke kao da me želi zagrliti. Bio je odjeven u komad tkanine omotan oko struka, a njegova duga kosa padala mu je oko ramena. Sjećam se da sam bila zapanjena njegovom mršavošću: rebra su mu stršila, a obrazi su mu bili tanki i upali. Ipak, njegove su oči sjale poput zvijezda kada me je pogledao, a glas mu je bio mek kao lagani povjetarac.

»Kada izađeš iz ove prostorije, otkrit ćeš da su gotovo svi koje si poznavala i voljela davno mrtvi,« rekao je. »Došao sam ti reći da se ne bojiš. Nećeš biti sama

— ja ću biti s tobom. Ja ću biti tvoja obitelj. Budi u miru i vjeruj u mene, jer ja ću uvijek biti uz tebe. Nemoj predugo tugovati za svojom obitelji, Immaculee.

Oni su sada sa mnom i radosni su.«

Probudila sam se opuštena i sretna. Sanjati Isusa bio je predivan užitak.

Uživala sam u toplim energijama koje je san ostavio u meni te zahvaljivala Bogu što mi je poslao tako lijepe misli. No, kako se dan primicao kraju, moje je srce postalo žalosno. Isus je rekao da je moja obitelj mrtva, a ja sam očajnički željela da budu živi. Željela sam vidjeti svoje roditelje, reći Vianneyju koliko mi je žao što sam ga pustila da ode one noći te gledati Damascenov osmijeh kako mu se širi preko lica. Nakon svih mojih molitvi, zašto Bog nije mogao poštedjeti njihove živote?

Zatvorila sam oči i utješila se razmišljajući da bi, ako je sve bio samo san, moja obitelj sasvim lako mogla biti živa, a ako se nije radilo o snu, tada je Bog obećao da će se brinuti za mene, a nikad nisam čula da je Bog prekršio svoje obećanje.

Nedugo nakon tog sna, čula sam ljude koji su ispod prozora kupaonice razgovarali o nekim nedavnim ubojstvima kojima su svjedočili. Jedan muškarac odlučio je ispričati priču o hvatanju mladića koji se skrivao na ovom području od početka rata. »Taj je dečko imao magisterij i ubojice su mu se stalno izrugivali zbog toga — pitali su ga kako to da su ga uhvatili ako je tako pametan. Jedan od njih je rekao da želi vidjeti mozak nekoga s magisterijem, pa je dečku mačetom raspolovio glavu. Zatim je pogledao u njegovu lubanju.« Srce mi je pucalo. U našem kraju nije bilo mnogo mladih Tutsija koji su stekli magisterij. Bila sam sigurna da govore o mom bratu Damascenu!

O, Bože, molim te da to nije on, molila sam se. Pokušala sam se smiriti te govorila sama sebi da ne mogu biti sigurna da govore o Damascenu.

Neprestano sam se molila da to nije moj brat i čekala da pastor Murinzi dođe s hranom. Kada je napokon, satima kasnije, otvorio vrata, rekla sam mu što sam čula i bez uvijanja ga upitala jesu li ti ljudi pričali o Damascenovom ubojstvu.

Iznenadila sam ga svojim pitanjem te primijetila da me izbjegava pogledati u oči. »Ne, ne, uopće ne,« rekao je. »Ubili su mnoge mladiće pa nema razloga misliti da su govorili o tvom bratu. Nisam ništa čuo o nijednom od tvoje braće, Immaculee.«

O, pastore, pomislila sam, da barem bolje lažete! Izraz na njegovom licu govorio mi je da je Damascene mrtav. Ali, kako da budem sigurna? Ugrizla sam se za usnicu i zahvalila mu što me obavještava i što nas sve štiti. Klimnuo je i otišao u velikoj žurbi. Druge su mi žene rekle da se ne brinem, da je moj brat dobro i da ne mogu znati o kome su ljudi razgovarali. Malo sam se nasmiješila i izvana se složila s njima. Na poslijetku, i dalje je postojala dobra šansa da je moj prekrasni Damascene živ te da ću uskoro ponovno vidjeti njegovo nasmijano lice i smijati se njegovim šalama. No, moje srce nije htjelo slušati moju glavu.

Počela sam plakati, isprva tiho, no ubrzo sam neutješno jecala. Ošamarila sam samu sebe i štipala se posvuda u nadi da će mi bol odvratiti pozornost i zaustaviti suze. Ali ništa nije djelovalo. Znala sam da druge žene može uhvatiti panika i bojala sam se da me ne čuju, ali nisam se mogla zaustaviti. Ugrizla sam se za ruku kako bih prigušila plač, no suze su mi nastavile teći niz lice, a moje je jecanje postalo glasnije. Da stvar bude gora, i mlađe su djevojke počele plakati. Starije žene mahale su rukama po zraku, tiho me moleći da prestanem sa svojim glasnim plačem. Za sat vremena sam i prestala. I nikada više nisam zaplakala u toj kupaonici.

Četrnaesto poglavlje

Dar jezika

Sedam tjedana u kupaonici sve nas je učinilo zastrašujuće mršavima — kosti su nam se utisnule u meso, a koža nam se objesila. Kako su naše salo i mišići nestajali, ostavljajući nas bez podloge na našim stražnjicama, sjedenje na tvrdom podu postajalo je sve neudobnije. Unatoč dvije dodatne žene, kupaonica je svakim danom postajala sve prostranijom. Mi smo se smanjivale, a uslijed naše dijete gladovanjem većinu smo vremena bile slabe i ošamućene.

Po odjeći sam zaključila da sam smršavjela oko dvadeset kilograma (a pri dolasku sam težila tek pedeset i dva kilograma). Koža nam je bila blijeda, usne ispucale, a desni natečene i bolne. Da stvari budu gore, budući da se nismo tuširale ni mijenjale odjeću otkako smo stigle, mučila nas je teška zaraza tjelesnim ušima. Ponekad su sićušni nametnici toliko narasli pijući našu krv da smo ih mogle vidjeti kao marširaju preko naših lica. Možda nismo bile lijep prizor, ali nikad se nisam divnije osjećala. Svakog dana bih se probudila i zahvalila Bogu što mi je podario život i on je svakog jutra učinio da se osjećam voljenom i paženom. Znala sam da me nije toliko dugo održao na životu i proveo kroza tolike patnje samo da bi dopustio da poginem pod mačetom krvožednog ubojice! I znala sam da neće dopustiti da umrem od neke glupe svakodnevnne bolesti. U kupaonici sam dva puta oboljela od bolesti koje bi se s nekoliko tableta mogle izliječiti u roku jednog dana — samo da smo ih imali. Prva je bolest došla s temperaturom od preko četrdeset stupnjeva od koje sam se tresla i bila u bunilu. Druga je bila gadna infekcija urinarnog trakta — jedno od najbolnijih iskustava koje sam ikad prošla. Jedina stvar koju mi je pastor ponudio bili su toplomjer i njegove najbolje želje — nije imao nikakvih lijekova viška.

Sve što sam mogla bilo je moliti, i tako sam i učinila. Kada su bol i groznica postali preteški, zamolila sam Boga da položi svoje iscjeliteljske ruke na mene dok spavam. Oba sam se puta probudila osvježena i u boljem stanju, bez groznice i boli. Bila sam izliječena snagom njegove ljubavi.

Ne, bolest me neće uzeti. Bila sam sigurna da Bog ima viši cilj za mene i svaki sam se dan molila da mi ga otkrije. Isprva sam očekivala da će mi otkriti čitavu moju budućnost odjednom — možda

uz bljesak munje i tresak groma kao bonus. Međutim, uvidjela sam da nam Bog nikada ne pokazuje nešto što nismo spremni razumjeti. Umjesto toga, omogućava nam da vidimo ono što trebamo vidjeti, u trenutku kada to trebamo vidjeti. Čekat će sve dok naše oči i naša srca ne postanu otvorena za njega i tada će, kada smo spremni, postaviti naše noge na put koji je najbolji za nas, ali na nama je da obavimo hodaње.

Bog je postavio moje noge na pravi put dok sam jednog dana slušala pastora Murinzija kako govori o ratu. Pastor je bio uzbuđen jer su Ujedinjeni narodi razmatrali slanje svojih mirovnih snaga u Ruandu, za što je mislio da bi moglo ubrzati svršetak rata. UN je bio povukao većinu svojih vojnika nakon što su hutuski vojnici prvog dana genocida ubili desetericu belgijskih mirovnjaka.

U stvari, kada je ubijanje počelo, sve zapadne zemlje evakuirale su svoje državljane iz Ruande i ostavile Tutsije da sami dočekaju svoju sudbinu. Od početka genocida u zemlji praktički nije bilo stranaca — našoj je vladi to bio signal da svijet nije briga ako provede genocid te da mu životi Tutsija nisu važni, pa se ubijanje nastavilo.

Čak i puka mogućnost UN-ovog slanja novih snaga značila je mnogo: to bi čak moglo zaustaviti genocid! No pastor je rekao da postoji problem. »Tutsiji u RPF-u ne žele da UN pošalje svoje snage jer žele nastaviti rat. Misle da ga mogu dobiti i preuzeti vlast!« procijedio je ljutito. »Tako su arogantni. Zahtijevaju od UN da, ako bude slao snage, to obvezno budu one s engleskog govornog područja. Kakve li drskosti!«

Pastor nam je ispričao da je većina vojnika RPF-a odrasla u izbjeglištvu u Ugandi, koja je bila pod kolonijalnom vlašću Britanije, tako da su govorili engleski jezik. To je bilo u suprotnosti s Ruandom, koju je bila kolonizirala Belgija te se govorio francuski jezik — mnogo nas u srednjoj je školi kao drugi jezik učilo francuski. »RPF-ovci će odbiti razgovarati na francuskom čak i ako znaju kako,« dodao je pastor Murinzi. »Tvrde da je francuska vojska obučila ubojice iz Interahamwea. Mrze Francuze... Ako RPF dobije rat, vjerojatno će nas sve natjerati da govorimo engleski!« Bog je upalio žaruljicu u mojoj glavi.

U stvari, bilo je to više kao topovski pucanj. U tom sam trenutku bila apsolutno sigurna da će RPF dobiti rat. To je značilo da ću nakon

genocida susretati ljude koji govore engleski i da ću im morati ispričati što nam se dogodilo. Također, imala sam predosjećaj da ću raditi u Ujedinjenim narodima, gdje praktički svi govore engleski. Iznenada mi je postalo kristalno jasno da ću ostatak svog boravka u kupaonici provesti učeći engleski jezik. Osjećala sam se kao da mi je Bog dao pobjedničku kombinaciju brojeva u velikoj lutriji, a ja sam se samo trebala pobrinuti da budem spremna kada bude izvlačenje. Trebala sam se pripremiti za susret sa svojom sudbinom!

Znala sam da će mi za usvajanje potpuno stranog jezika trebati mnogo sati učenja, što će me prisiliti da smanjim svoje molitve. Bila sam zabrinuta da bi to vragu moglo pružiti priliku na koju je čekao: da ponovno skoči u moju glavu, ispuni me strahom i sumnjom te odvuče u tamu i očaj.

Učinila sam jedino što sam mogla: pitala sam Boga što da radim. Dragi Bože, stavio si mi tu ideju da naučim engleski jezik u glavu, zato mi, molim te, pomogni da zadržim vruga podalje dok učim! Dakle, molim te, pokaži mi kako da učim novi jezik dok sam zatočena u ovoj kupaonici. Nisam se potrudila obavijestiti druge žene o svojim planovima za učenje — uza sve silne molitve koje sam upražnjavala ionako su već mislile da mi nedostaje pokoja daska u glavi. Da sam im rekla da namjeravam ovladati stranim jezikom dok se borimo za svoje živote, možda bi zamolile pastora da me spakira i odmah otpremi nekom Abashi urođeniku. Tako sam svoje snove zadržala za sebe.

Kada nam je pastor sutradan donio hranu, zamolila sam ga može li mi posuditi francusko-engleski rječnik i bilo kakve druge knjige na engleskom koje možda posjeduje. Pogledao me je kao da sam upravo naručila odrezak za večeru.

»Samo si želim malo zaokupiti misli. Zurimo u ove zidove gotovo dva mjeseca, a ne možemo čak ni razgovarati,« prošaptala sam. Zatresao je glavom i napravio gestu kao da ne želi imati posla s luđakinjom.

»Naučim li engleski, moći ću UN-ovim mirovnjacima nakon rata reći kako ste hrabro postupili i spasili naše živote,« brzo sam dodala. Pastor Murinzi se odjednom zagrijao za zamisao te mi obećao da će pregledati svoju zbirku. Imala sam sreću: vrlo je malo Ruandana

posjedovalo bilo kakve engleske knjige, ali pastor je pronašao dvije, kao i francusko-engleski rječnik.

»Ali, nemam nikakve engleske knjige za početnike, Immaculee. Knjige koje imam bit će vrlo teške za tebe,« rekao je. Nasmiješila sam mu se. Nikako nisam mogla znati koliko će rat trajati, no nisam namjeravala ići dječjim koracima — željela sam grabiti prema svom novom životu divovskim koracima. »To je u redu, pastore,« odgovorila sam. »Ni ne želim knjige za početnike jer mi se žuri.

Molim vas, donesite mi najveće, najteže engleske knjige koje imate.«

Pastor je postao jako entuzijastičan glede mog plana te mi je čak govorio kako ću moći prepoznati UN-ove mirovnjake. »Oni su jedini vojnici koji nose plave kape,« rekao je dajući mi dvije debele engleske knjige i rječnik.

Otvorila sam ih istog trena, pasući oči na riječima egzotična izgleda. Držala sam knjige kao da su komadi zlata — osjećala sam se kao da mi je dodijeljena stipendija za neko skupo američko sveučilište. Duboko sam udahnula i zahvalila Bogu što je odgovorio na moje molitve i opskrbio me oruđem koje mi je bilo potrebno za učenje engleskog jezika. Iako ću izgubiti vrijeme za molitvu, znala sam da će Bog biti sa mnom dok učim. Namijenio mi je da učim taj jezik i mogla sam osjetiti snagu njegove namjere kako struji kroza me. Neću potrošiti niti minutu vremena na samosažaljenje ili sumnju. Bog mi je dao dar, a moj dar zauzvrat bit će da iskoristim tu njegovu dobrotu najbolje što mogu. Otvorila sam najveću knjigu i počela čitati.

Ostatak svog boravka u kupaonici posvetila sam molitvi, meditaciji o Bogu i napornom učenju. Učila sam engleski jezik riječ po riječ: naišla bih na novi izraz u engleskoj knjizi, a zatim bih se poslužila rječnikom kako bih ga prevela na francuski i dokučila njegovo značenje. U početku je išlo vrlo sporo, ali bilo je fascinantno — i zabavno!

Najprije sam bila memorirala važne riječi za koje sam znala da će mi trebati čim se vratim u stvarni svijet. Otkrila sam da I (hrv. »ja«; nap. prev.) znači »Je« na francuskom i shvatila da je to vrlo važna riječ koju trebam zapamtiti. Morala sam naučiti reći, »I am a Tutsi, I need help (Ja sam Tutsi, trebam pomoć)«, »I have been in hiding for

three months (Skrivala sam se tri mjeseca),« »I am looking for my family (Tražim svoju obitelj)« ili »I want a job (Želim posao).« Na kraju svog prvog dana učenja engleskog bila sam pročitala prvu stranicu prve knjige mnogo puta. Voljela bih da se sada sjećam naslova te knjige ili barem o čemu je govorio, ali sve mi je to u magli. Ono čega se sjećam je da sam, kada bi postalo previše mračno za čitanje, knjigu čvrsto pritiskala o prsa i tiho izgovarala svoju prvu englesku rečenicu: »Ja sam Immaculee.« Hvala ti, Bože!

Na kraju svakog dana bila sam iscrpljena ali sretna. Znala sam da će mi se novi život što ga Bog planira za mene razotkriti na ovom jeziku koji još nisam razumjela. Kako su dani prolazili, upamtila sam mnogo izraza koji će mi biti potrebni da svoju priču ispričam na engleskom. Bijeg, skrivanje, rat, molitva, posao i Bog postale su kameni temeljci mog sve većeg engleskog vokabulara — svaka nova naučena riječ bila mi je dragocjena poput dragulja. Također, posebno sam upamtila riječi prije i poslije jer sam tada već znala da ću o svom životu uvijek govoriti u kategorijama prije i poslije genocida. Listajući rječnik jednog jutra, otkrila sam poglavlje s engleskom gramatikom. Pravila! Bila sam oduševljena — to mi je bilo poput mane s neba! Pronašla sam ključeve koji će mi otključati misterij engleskog jezika: glagoli, imenice i pridjevi; sprezanje; prošlo, sadašnje i buduće vrijeme — bilo je predivno. Dok su druge žene spavale ili zurile u prazno, ja sam istraživala novi svemir. Izgovarala sam svoje molitve i čitala knjige po čitav dan. Čitala sam do dobrano poslije ponoći, ispod slabog svjetla što je dopiralo s prozora, i čitala sam sve dok mi oči ne bi odbijale biti otvorene. I zahvaljivala sam Bogu na svakoj sekundi koju mi je podario za učenje.

Tri tjedna nakon što sam bila započela taj pothvat, već sam od korice do korice pročitala dvije knjige što mi ih je dao pastor. Bila sam spremna prijeći na sljedeću razinu: naučiti pisati na engleskom. Posudila sam od pastora olovku i papir te počela sastavljati pismo. Pisala sam čovjeku koji još nije postojao, ali koji je bio netko kome sam vjerovala svim svojim srcem — naš spasilac. Bila sam toliko sigurna da ćemo biti spašene da sam svom imaginarnom junaku dala svakojake značajke i osobine ne bih li naš budući susret učinila što stvarnijim. On je bio visok, tamnopusiti vojnik UN-a s malim brkovima i jakim engleskim naglaskom. Nosio je čistu, svjež

izglačanu plavu odoru s plavom beretkom čvrsto navučenom prema njegovom desnom uhu. Imao je dobrohotno, pristupačno lice, iskren osmijeh i tople smeđe oči koje su se punile suzama i suosjećanjem dok je čitao moje pismo u kojem opisujem sve patnje koje smo prošli. Predodžba koju sam stvorila o njemu bila je potpuno suprotna onoj koju sam stvorila o ubojicama.

Pisanje tog pisma bio je za mene važan korak u razvoju novog pogleda na život. U glavi sam svog spasioca oslikala kao dobrog i suosjećajnog budući da sam željela da nas takva vrsta osobe spasi. Netko mi je jednom rekao da je važno vizualizirati ono što želite da vam se dogodi u budućnosti, jer tako u stvari pomažete da se to ostvari. Pa, hvala Bogu, postala sam velika pristalica te filozofije. Bog je zasijao sjeme u moj um. Rekao mi je da učim engleski, a ta praksa mi je otkrivala kakav me bogat i uzbudljiv život čeka s druge strane genocida. Znala sam da će se, što god zamislim, i ostvariti ako budem imala vjere i vizualiziram to čista srca i s dobrim namjerama, te ako se radi o nečemu za što Bog smatra da je dobro za mene. Tada sam shvatila da mogu sanjati i vizualizirati svoju sudbinu. Zaklela sam se da ću se uvijek usuditi sanjati ono što želim. Također, da ću uvijek sanjati lijepe stvari, kao što su ljubav, zdravlje i mir, jer je to vrsta ljepote koju Bog želi za svu svoju djecu.

Početak lipnja našla sam se licem u lice sa svojom prošlošću. Moj momak John i ja bili smo ozbiljan par dvije godine i čak smo razgovarali o vjenčanju, nakon što ja završim fakultet. Iako smo prije Uskrsa imali prilično veliku svađu (osramotio me otkazavši zabavu na kojoj smo našim obiteljima trebali službeno objaviti zaruke), ipak sam mislila da ćemo se pomiriti. Nismo se bili čuli od početka ubijanja, no često sam mislila na njega tijekom svog boravka u kupaonici i molila se da bude na sigurnom i ne bude ozlijeđen. Budući da je bio Hutu, znala sam da najvjerojatnije nije u opasnosti te da se može po volji kretati po zemlji. Mnogo sam se puta pitala traži li me, pokušavajući otkriti jesam li mrtva ili živa i skrivam li se negdje, čekajući ga da me dođe spasiti. Na ta pitanja, kao i na nekoliko drugih, dobila sam odgovore kada sam ih najmanje očekivala.

Jednog jutra čule smo veliki metež ispred kuće. Automatski sam pretpostavila da je još jedna skupina ubojica došla pretražiti kuću, ali

ubrzo sam shvatila da je galama drukčija. Nismo čule opake ubilačke pjesme ni uobičajene prijjetnje, psovke i ljutite povike — umjesto toga, u tim je glasovima bila vedrina, čak radost. Pridošlice pred kućom uvijek su ulijevali strah u moje srce, no ovaj su put donijeli dragost i toplinu. Usred zvukova dobrodošlice i ponovnog susreta starih prijatelja, začula sam Johnov glas i dah mi je zastao u grlu.

Ispostavilo se da je bio došao iz Kigalija, zajedno s većim dijelom šire obitelji pastora Murinzija. Poput tisuća Hutua, i oni su bježali iz glavnog grada dok su se tutsijski pobunjenici sve više približavali. U strahu od osvetničkih ubijanja, napustili su svoje domove i zaputili se prema jugu, gdje nije bilo borbi.

Barem četrdeset pastorovih rođaka, uključujući Johna, planiralo je naseliti se u našem selu, u nadi da će ih rat zaobići.

Bila sam toliko oduševljena što je moj momak živ, zdrav i čak dobrog raspoloženja — pomisao da ćemo se uskoro vidjeti bila je vrlo uzbudljiva.

Gotovo cijeli dan provela sam pitajući se zna li da se skrivam u kući.

Vrlo kasno te noći, kada su svi drugi spavali, pastor je doveo Johna do kupaonice. Bila sam toliko sretna što ga vidim da sam na nekoliko minuta praktički zaboravila gdje sam — i tako sam ga snažno grlila da sam se gotovo onesvijestila od naprezanja. Nakon tjedana komunikacije šaptanjem i znakovnim jezikom, imala sam poteškoća u pronalaženju glasa da mu kažem koliko mi je nedostajao i da sam molila za njega. John se brzo malo odmaknuo, pogledao me od glave do pete i na poslijetku rekao, »Immaculee, ne mogu vjerovati koliko si mršava. Kad te grlim kao da držim vreću kostiju!« Pogledala sam ga, smijući se i plačući u isto vrijeme. Bila sam zatečena prvim riječima koje mi je uputio jer — nadala sam se da bi mi mogao reći da me voli ili barem kako je sretan što me vidi živu. »Pa... više nemaš dobro tijelo,« nastavio je, »ali i dalje si zgodna! Molio sam se da si još uvijek živa i da te nisu silovali. I eto te tu, žive i nesilovane!«

Zbog njegovih sam se riječi osjećala neugodno: u stvari, kao da ih je izgovarao netko drugi, a ne moj momak. Činio mi se drukčijim od onda kada smo posljednji put bili zajedno. U svakom slučaju, izgledao je drukčije — pustio je kosu u divljem afro - stilu, a lice mu je bilo skriveno iza čupave brade.

Objasnio mi je da nije mogao pronaći brijača jer je sve u državi zatvoreno dok se provodi genocid. Pastor Murinzi prekinuo je naš susret nakon nekoliko minuta rekavši da bi nas netko mogao čuti. Poželjela sam da možemo duže ostati zajedno i razgovarati iz srca, no nije nam bilo suđeno. John i ja zagrlili smo se još jedanput i pastor je zatvorio vrata kupaonice. Zahvalila sam Bogu što je održao Johna živog i zdravog, no uskoro sam njegovu prisutnost u kući našla uznemirujućom. Bio je slobodan, živio je kao princ — šetao je uokolo, jeo pravu hranu, spavao u krevetu s čistom posteljinom te čak razgovarao sa svojom majkom — dok sam ja bila zarobljena kao životinja. Svakog sam ga dana čula kroz prozor kupaonice kako se zabavlja, smije, priča priče i izbacuje štosove za vrijeme igranja košarke sa svojim hutuskim prijateljima. I znao je da ga mogu čuti. Nisam očekivala da sjedi i tuguje, ali način na koji se ponašao ispod prozora mog kupaonskog zatvora činio mi se krajnje bezosjećajnim. Dok su ljudi — moji ljudi — bili ubijani posvuda oko njega i dok su mene, njegovu djevojku, proganjali ubojice i razbojnici, on se ponašao kao da je na ljetovanju.

Ponekad sam, kada bih ga čula kako se vani zabavlja, otvorila Bibliju i čitala sljedeće:

Ljubav je strpljiva i dobrotiva; ne zavidi, ljubav se ne hvasta, ne nadima se; nije nepristojna, ne traži svoje, nije razdražljiva, ne pamti zlo; ne raduje se nepravdi, a raduje se istini; sve pokriva, sve vjeruje, svemu se nada, sve podnosi. Ljubav nikad ne prestaje.

To je bila ljubav kakvu sam željela i za koju sam znala da je Bog želi svakome od nas.

John me nakon te prve noći vidio još jedanput ili dvaput i uživala sam u nekoliko minuta koje smo proveli zajedno. Međutim, posjeti su bili prekratki i previše rijetki da bismo mogli razmijeniti svoje misli i osjećaje — a Bog zna, imala sam mnogo toga što sam željela podijeliti. Činilo se da se John uopće ne trudi razgovarati sa mnom, barem malo doprijeti do mog srca. Znala sam da mu je posjećivati me teško i opasno, posebno uz toliko mnogo pastorovih hutuskih rođaka u kući, ali ipak!

Sjećam se kako sam ga, tijekom jednog od naših kratkih susreta, preklinjala: »Molim te, samo odvoji malo vremena da mi napišeš kratku poruku i pošalji je s pastorom ili Dusenge kada nam noću

budu donosili hranu. To je sve što trebam, Johne. Samo nekoliko riječi da znam da misliš na mene, da se još brineš kako sam i da i dalje želiš našu ljubav održati na životu!«

Obećao je da će pisati, ali nikad nije ispunio obećanje. Kada me je sljedeći put došao vidjeti, iskoristila sam nekoliko dragocjenih trenutaka da ga prekorim. »Zašto mi nisi pisao kao što si obećao? Razumiješ li kroz što ja sada prolazim?«

»Pa, znam jednu stvar — nema drugih muškaraca koji te gledaju, a to mi je jedna briga manje, zar ne?«

Tim je riječima John ubio ono ljubavi što je bilo između nas. Bog nam je svima dao dar ljubavi da ga dijelimo i njegujemo jedni u drugima. To je dragocjen dar, dar koji je John bio potratio.

Petnaesto poglavlje

Malo vjerojatni spasioci

Prve stvarno dobre vijesti što sam ih čula nakon dugo vremena došle su kada su ubijanja bila na vrhuncu, a zlodjela postala svakodnevnica. Sredinom mjeseca lipnja, više od dva mjeseca nakon što smo se počele skrivati, načula sam pastorovog sina Sembebu kako ispod kupaonskog prozora razgovara s nekim prijateljima. Raspravljali su o nedavnim ubijanjima u susjedstvu kojima su svjedočili, odnosno čuli o njima iz prve ruke. Zvjerstva koja su opisali bila su među najgorima za koje sam čula.

Mislila sam da ću se ispovraćati kada je jedan od mladića opisivao nezamislivu opakost tako ležerno kao da se radi o nogometnoj utakmici:

»Ugrabili su jednu majku i svi su se izredali na njoj. Preklinjala ih je da odvedu njenu djecu, ali oni su držali njena muža i troje male djece s mačetama na vratovima. Sve su ih natjerali da gledaju dok su je njih osmorica ih devetorica silovali. Kada su završili s njom, ubili su čitavu obitelj.«

Tresla sam glavom dok su razmjenjivali stravične priče. Govorili su o djeci koja su namjerno ostavljena na životu da pate nakon što su im bili odsječeni udovi, bebama smrskanima o stijene i HIV pozitivnim vojnicima kojima je bilo naređeno da siluju tinejdžerke kako bi ih zarazili svojom bolešću.

Bilo je još toliko toga, no ja sam prekrila uši i tiho molila, O, Bože, ako je to ono što nas čeka, molim te, uzmi me u svoje dobre ruke odmah! Daj mi da živim s tobom u raj, a ne u paklu u kakav se ova zemlja pretvorila!

S vremenom je razgovor vani s ratnih zločina prešao na sam rat. Neki momci su rekli da vladini vojnici trpe tako velike gubitke da bi Kigali uskoro mogao pripasti pobunjenicima. Svi su bili zabrinuti oko toga što će se dogoditi Hutuima ako pobunjenici dobiju rat. Sembeba je rekao da je čuo da Francuska šalje svoje trupe u Ruandu. I on i njegovi prijatelji kao da su osjetili olakšanje budući da je Francuska gajila vrlo tijesne veze s hutuskom vladom. Čini se da su momci mislili da će Francuzi pomoći vladinim snagama u borbi s tutsijskim pobunjenicima i istjerivanju RPF-a iz naše zemlje. Da se to dogodilo, rat bi bio gotov i ubojice bi bile mogle dovršiti svoju zlu misiju u tren oka.

Isprva nisam bila sigurna što da mislim o dolasku francuskih vojnika.

Mnogi ljudi su govorili da je francuska vojska pomogla u obučavanju ubojica iz Interahamwea, pa su trupe možda doista dolazile pomoći vladi da dovrši genocid.

No ja nisam mogla vjerovati da će se to dogoditi. Ne, ako Francuzi dođu u Ruandu, ostatak svijeta će ih promatrati. Bit će televizijskih kamera i izvjestitelja, što znači da će čitav svijet vidjeti ubijanja, masakre, silovanja. A ako ljudi u bogatim državama vide — doista vide vlastitim očima — što se događa, morat će nešto poduzeti. Morat će zaustaviti genocid, zar ne?

Zaključila sam da je, čak i ako su bili pomogli u obuci ubojica, dolazak Francuza dobra stvar jer će bilo koji stranac privući svjetsku pozornost na našu muku. Molila sam se za sigurni dolazak trupa i zahvalila Bogu što nam ih je poslao. Bilo je točno da su Francuzi, s obzirom na njihovu povijest u našoj državi, malo vjerojatni spasioci. No, jedna stvar koju sam naučila dok sam bila u kupaonici je da su Božji putevi doista čudni.

Nekoliko dana kasnije čule smo radijski izvještaj o operaciji »Tirkiz«, to jest francuskom planu slanja vojnih snaga u Ruandu. Vojnici iz nekoliko država francuskog govornog područja uspostaviti će kamp blizu jezera Kivu, što nije bilo daleko od nas.

Kada su trupe sletjele u Gomi, nedaleko od ruandske granice sa Zairom, hutuski su dužnosnici na aerodromu priredili veliku ceremoniju dobrodošlice.

Na radiju smo slušali kako je hutuski zbor pozdravljao vojnike s pjesmom napisanom posebno za tu prigodu. Hvalili su Francuze i slavili dugotrajne prijateljske odnose između dviju država.

Pastor nas je obavijestio da ceremonija dokazuje da su Francuzi došli u Ruandu kako bi ubijali Tutsije, no ja se nisam složila. Bila sam sigurna da Bog još jedanput odgovara na moje molitve, ovaj put šaljući nekoga da nas spasi.

Ujedinjeni narodi su bili poduprli francuski plan, što je bio dobar znak. I nedugo nakon što su stigli, Francuzi su sami preko radija objavili svoje namjere: rekli su da su došli u Ruandu kako bi pružili »sigurno utočište« preživjelim Tutsijima: ako Tutsiji mogu doći do

njihovih kampova, francuski vojnici će ih zaštititi. »Hvala ti, Bože,« prošaptala sam.

Nekoliko dana kasnije francuski je helikopter počeo kružiti nad našim područjem. Bile smo sigurne da traže preživjele — da traže nas — i srca su nam poskočila! Iz radijskih smo izvješća znale da su Francuzi još uvijek predaleko da bismo došle do njih, a budući da je rat još trajao, tisuće naoružanih ubojica i dalje su tumarale regijom i lovile Tutsije. Ipak, meni je bilo jasno što trebamo učiniti. Kada nam je pastor Murinzi sljedeći put donio naše ostatke sa stola, izjasnila sam se. »Mislím da trebamo potražiti zaštitu francuskih vojnika«, rekla sam mu.

»To nije dobra ideja, Immaculee. Nemoj vjerovati da su tu kako bi pomogli Tutsijima — najvjerojatnije bi te upucali čim bi te vidjeli,« rekao je i odbacio moj prijedlog odmahnuvši rukom »Nema veze, pastore. Radije bih da me brzo ubije strani vojnik nego da ubojicama iz Interahamwea pružim zadovoljstvo da me ubiju. Bolje umrijeti neokaljano od francuske ruke nego umrijeti nakon zlostavljanja i poniženja od naših mučitelja.« Pastor je izgledao šokiran onime što sam izgovorila. Rekao mi je da druge žene i ja trebamo ostati u kupaonici i nadati se najboljem. Ali onda je primijetio sedam drugih žena kako pokazuju na mene i žustro klimaju glavama u znak slaganja s mojim prijedlogom. »Također, radije bih otišla živjeti u izbjegličkom kampu s Francuzima nego išla u šumu da se udam za Abashi urođenika«, dodala sam, a žene su nastavile klimati glavama. »Francuzi će nas ili spasiti ili ubiti... U svakom slučaju, pastore, mislim da bismo trebale pokušati sreću s njima.«

Duboko je uzdahnuo i slegnuo ramenima — u biti, izgledao je kao da mu je naš zahtjev donio olakšanje. Čovjek je sada imao mnogo više ljudi koji su živjeli s njim nego na početku rata i to što nam je pružao utočište bio mu je izvor neprekidne brige. »Ako je odlazak Francuzima ono što vi sve želite, saznat ću gdje se nalaze i vidjeti mogu li vas odvesti tamo,« napokon se složio. »No, ne bih vam htio davati lažne nade. Vani je i dalje jako opasno: svaki Tutsi viđen na cesti bit će odmah ubijen.«

Pastor Murinzi je bio zabrinut. Bojao se da nam je tri mjeseca zatvora u njegovoj maloj kupaonici zatupilo umove, pa je odlučio da ih mora stimulirati.

Jedne noći, dok smo čekale na novosti o položaju francuskih trupa, došao je do nas s pozivom iznenađenja. Po prvi put otkako nas je zatvorio, zamolio nas je da mu se pridružimo u posjetu glavnoj kući. I to ne bilo kakvom posjetu — pozvao nas je na gledanje filmova.

U gluho doba noći, kada su svi drugi u kući spavali, pastor nas je niz hodnik odveo do spavaće sobe u kojoj je postavio televizor i video-uređaj.

Čitavim nas je putem stišavao zbog buke koju smo stvarale. Nakon mjeseci sjedenja, noge su nam bile nesigurne i stalno smo udarale o zidove. Bilo kako bilo, bila sam vrlo zahvalna pastoru što nam je omogućio predah od kupaonice i sve smo se smiješile od uha do uha.

Pastor je bio zabrinut da bi nas netko mogao čuti pa smo video gledale sa stišanim zvukom. Na sreću, do tada smo već bile postale stručnjakinje za čitanje s usana i bez teškoća smo razumjele čitav film. Nisam upamtila naslov filma, ali vrlo dobro se sjećam priče. Govorio je o medicinskoj sestri u jednom pustinjском selu koje nije imalo liječnika pa je, da bi spasila živote, bila prisiljena raditi kao liječnica iako nije imala licencu. Suđeno joj je zbog njenih dobrih djela, no u konačnici je oslobođena — na kraju je izašla kao pobjednica i proslavila se.

Priča je bila nadahnjujuća, no ono čega se iz tog filma najviše sjećam bila je scena u kojoj dječak pjeva pjesmu dok se na biciklu vozi kroz park. Moja prva reakcija bila je zabrinutost: bojala sam se da će ga ubojice primijetiti i napasti i željela sam mu viknuti da se negdje sakrije. Tada sam se sjetila da je to samo film i da mu se radnja čak ni ne odvija u Ruandi. Bila sam zaboravila da ima mjesta na svijetu gdje roditi se kao Tutsi nije kažnjivo smrću. Kada sam shvatila da je dječak na sigurnom, očajnički sam željela skočiti kroz ekran i pridružiti mu se. Željela sam trčati kroz travu, pjevati lijepu pjesmu i svojom srećom razveseliti Gospodina! Željela sam živjeti u svijetu u kojem se djeca smiju i gdje se nitko ne mora skrivati. Na žalost, užitak naše filmske večeri bio je kratkog vijeka. Jedan momak iz pastоровe posluge bio je vani i primijetio je plavičasto svjetlo televizora na prozoru prostorije za koju je znao da je trebala biti prazna. Nadajući se nagradi, prijavio je ono što je vidio skupini

ubojica i rekao im da već dugo sumnja da pastor Murinzi negdje u kući skriva Tutsije.

Jedan pastorov prijatelj upozorio ga je da se velika skupina ubojica sprema pretražiti njegov dom. Rekao je pastoru da ubojice misle da im je tjednima lagao i da su vrlo ljuti.

Kada nam je pastor došao reći što se dogodilo, izgledao je vrlo nervozno.

Nikad ga nisam bila vidjela toliko uplašenog. Pao je na koljena i, po prvi put otkako smo stigle, sklopio ruke i molio za naše duše: »Dragi Bože, ako je vrijeme da ove žene dođu k tebi, molim te, uzmi ih brzo.«

Njegova mi molitva nije bila nimalo utješna. Zbog njega smo se prestrašile više nego ikada prije — ako je to uopće bilo moguće. »Pastore, mislite li da je poslužitelj vidio kako se vraćamo u kupaonicu nakon filma? Zar doista mislite da znaju točno gdje smo,« prošaptala sam.

»Nisam siguran što znaju, ali otkrit ćemo to sasvim brzo. Ubojice su na putu. Ako znaju za kupaonicu i pronađu vas ovdje, sve će nas pobiti.«

Šesnaesto poglavlje

Održavanje vjere

Čula sam ubojice kako zazivaju moje ime.

Prožeo me je val straha, a zatim mi je vrag ponovno počeo šaptati u uho: Sada znaju tko si... sada znaju gdje si... Uspjela sam se malo pribрати, no bila sam potpuno zatečena. Zašto su zazvali moje ime — kako su znali da sam tu?

Dolaze li u kupaonicu? Pokušala sam zazvati Boga, no sve što sam mogla čuti bio je negativni glas koji je treštao u mom umu... zajedno sa zlim, sadističkim pjesmama ubojica što su odjekivale kućom. Odjeće natopljene znojem, očajnički sam pokušavala obnoviti svoju vjeru. Ovaj su ih put bile stotine. Vikali su na pastora, optužujući ga i prijeteći mu. »Gdje je?« navaljivali su. »Znamo da je tu negdje. Nađi je... Nađi Immaculee.«

Bili su u pastorovoj spavaćoj sobi, odmah s druge strane zida. Dijelilo nas je samo dva centimetra gipsa i drveta. Njihovi koraci potresali su kuću i čula sam njihove mačete i koplja kako stružu duž zidova. U tom kaosu prepoznala sam glas jednog obiteljskog

prijatelja. »Ubio sam tristo devedeset i devet žohara,« hvalisao se. »Immaculee će biti četiristoti. To je lijep broj ubijenih.«

Dok sam drhtala u kutu, vrug mi se smijao: Znaju tvoje ime... Znaju da si tu. Gdje je sada tvoj Bog?

Ubojice su vršili pritisak na pastora: »Gdje su Tutsiji? Znaš što ćemo učiniti kada ih pronađemo. Gdje je, pastore? Gdje je Immaculee? Ovdje je posljednji put viđena. Gdje ju skrivaš?« Moj duh survao se natrag u ruke straha i sumnje te sam bila čak još više prestrašena nego što sam bila kada su ubojice došli prvi put. Njihovi povici zabijali su se u moje meso i osjećala sam se kao da sjedim na užarenom ugljenu. Val boli obuzimao je moje tijelo, a tisuće sitnih igala probadale su moje meso. Pa ipak, ponovno sam se pokušala moliti: Dragi Bože, oprosti mi na pomanjkanju vjere... Pouzdajem se u tebe, Bože... Znam da ćeš nas spasiti. Ti sijači od zla u ovoj kući. Ubojice su se nalazili u sobi u kojoj smo bili gledali film. Prevrtali su namještaj i neprestano zazivali moje ime.

»Želimo Immaculee... Vrijeme je da ubijemo Immaculee.«

Pokрила sam uši, poželjevši da imam jednu od njihovih mačeta tako da ih mogu odrezati, „odrezati“ iz svog sluha. »O, Bože...« počela sam se moliti na glas, ali nisam mogla oblikovati nikakve druge riječi. Pokušala sam gutati, ali grlo mi je bilo zatvoreno. Nisam imala slinice i usta su mi bila suša od pijeska.

Zatvorila sam oči i molila se da nestanem, no glasovi su bili sve glasniji.

Znala sam da neće imati milosti i u glavi mi je odjekivala samo jedna misao: Ako me uhvate, ubit će me. Ako me uhvate, ubit će me. Ako me uhvate, ubit će me.

Stavila sam Bibliju u usta i čvrsto je stisnula zubima. Željela sam progutati Božje riječi, upiti ih u svoju dušu. Željela sam ponovno pronaći njegovu snagu, ali negativni duh koji me je bio toliko dugo proganjao stavljao je stravične slike u moj um. Vidjela sam što će mi ubojice učiniti kada me pronađu: vidjela sam mučenje, poniženje, ubojstvo...

O Bože, molim te! vrištala sam tiho. Zašto želiš da prolazim kroz ovo?

Zašto? Što još mogu učiniti da ti pokažem svoju ljubav? Bože, želim vjerovati da ćeš nas spasiti. Kako da imam više vjere? Tako snažno

se molim, Bože, tako snažno... ali oni su toliko blizu, a ja sam tako umorna! O Bože... tako sam umorna.

Osjetila sam vrtoglavicu — svijest je klizila iz mene sve dok gromoglasni glasovi ubojica nisu postali tek meka, daleka tutnjava. A zatim sam zaspala... i sanjala divan san o Isusu.

Lebdjela sam iznad drugih žena kao pero. Vidjela sam ih kako se tresu ispod mene, na podu, držeći Biblije na svojim glavama i moleći Boga za milost.

Pogledala sam gore i vidjela Isusa. Lebdio je iznad mene, okružen zlatnom svjetlošću, a ruke su mu bile ispružene prema meni. Nasmiješila sam se, a neprekidna probadanja i bolovi, što su bili postali dio mog tijela nakon tjedana zgurenosti, nestali su. Nije bilo gladi, žeđi ni straha — bila sam tako spokojna... tako sretna. Tada je Isus progovorio: »Immaculee, vjera pomiče planine, ali da je vjera lagana, sve bi planine nestale. Pouzdaj se u mene i znaj da te nikada neću napustiti. Pouzdaj se u mene i nemoj se više bojati. Pouzdaj se u mene i spasit ću te. Stavit ću svoj križ na ova vrata i oni neće moći do tebe. Pouzdaj se u mene i živjet ćeš.« Iznenada sam se ponovno našla natrag na podu s drugima.

Njihove su oči i dalje bile zatvorene, no moje su bile širom otvorene — i netremice gledale u golemi križ od blještave bijele svjetlosti koji se protezao od zida do zida ispred vrata kupaonice. Dok sam ga gledala, njegova blistava energija milovala mi je lice, grijući mi kožu poput Sunca. Instinktivno sam znala da iz križa emanira neka vrsta božanske sile koja će odbiti ubojice. Znala sam da smo zaštićene i sigurne, pa sam skočila na noge, osjećajući kao da posjedujem snagu lavice. Zahvalila sam Bogu što me je još jedanput dodirnuo snagom svoje ljubavi i zatim pogledala dolje na druge.

Po prvi i zadnji put dok sam bila u kupaonici, viknula sam svojim drugaricama: »Sigurne smo! Vjerujte mi... Sve će biti u redu!« Glasnoća mog glasa pogodila ih je poput šamara. Pogledale su me kao da sam luđakinja i potom me brzo povukle na pod. Nasmijala sam se — iako nisam više mogla vidjeti križ na vratima, znala sam da je tamo. Ubojice su već bili izašli iz kuće...

Čula sam ih kako pjevaju dok su odlazili.

Pastor nas je došao vidjeti kasnije te noći. »Otišli su ravno tamo gdje smo gledali film,« objasnio je. »Razvalili su cijelu sobu. Kada

nisu ništa pronašli, skoro su razvalili poslužitelja. Ispričali su se i otišli, no ovdje više nije sigurno za vas. Otpustio sam poslužitelja, sada je ljut i sumnjičav. Prijatelj je s drugim slugama i siguran sam da će sada svi oni paziti na svaki moj korak. Nadajmo se da će francuski vojnici uskoro doći u naše područje.«

Sljedećih otprilike tjedan dana živjele smo na iglama. Ubojice su ponovno došli te preokrenuli spavaonicu pastora Murinzija u potrazi za bilo kakvim znakom da skriva Tutsije. I ponovno su obećali da će se vratiti.

Pastor se toliko bojao da ga špijuniraju da je smanjio broj posjeta kada nam je donosio hranu. Pokušavale smo se šaliti da smo otkrile siguran način da pobjegnemo ubojicama — gladovanje do smrti — međutim, glad nas je ozbiljno izjedala.

Početak srpnja čule smo jednog od poslužitelja kako kuca na vrata spavaće sobe. »Pastore, prošlo je već mnogo vremena otkako ovdje nisam bio u kupaonici. Zašto da vam je sada ne operem?«

Ukočile smo se od straha... Ima li kraja ovom mučenju?

»Ne brini se za kupaonicu,« odgovorio je pastor. »Sam sam je oprao.«

»O, ne biste smjeli to raditi — to je moj posao. Pustite me unutra i ja ću vam je dobro oribati.«

»Ne. Izgubio sam ključ pa ne idem tamo na zahod... Idi sada. Ne želim da me se smeta.«

»Možda je mogu otvoriti bez ključa.«

»Odlazi! Nisam li ti upravo rekao da ne želim da me se smeta?« To je bilo prvi put u tri mjeseca da je netko pitao da opere kupaonicu te se činilo očitim da je poslužitelj shvatio da se tamo skrivamo. Bile smo izvan sebe od brige, sigurne da će otići ubojicama i reći im gdje da točno traže: u jedinoj prostoriji u kući gdje još nisu tražili! Pastor je došao do nas nakon što je poslužitelj otišao i rekao nam da ne misli da je odmah otišao ubojicama. »Zadnjeg poslužitelja su skoro ubili kada nisu pronašli Tutsije na mjestu gdje im je rekao da traže,« objasnio je, »tako da mislim da će ovaj čekati dok ne bude imao dokaz. Možda im neće otići danas, no uskoro sigurno hoće.« Pogledale smo jedna drugu, znajući da nam je isteklo vrijeme. »Jutros sam čuo da su francuski vojnici došli na ovo područje i da traže preživjele Tutsije — danas idem razgovarati s njima.

Pobrinite se da budete krajnje tihe dok me nema,« rekao je pastor i požurio iz kuće.

Čim je pastor otišao, poslužitelj nas je počeo mučiti. Mogle smo ga čuti kako se čitavo poslijepodne muva ispod vanjske strane kupaonskog prozora.

Znale smo da osluškuje ne bi li čuo bilo kakve glasove ili kretanje, pokušavajući potvrditi svoje sumnje prije nego što ode ubojicama. Bile smo nepomične satima. U jednom trenutku dovukao je ispod prozora stolicu ili stol i popeo se na nj. Suzdržavale smo dah dok se pentrao uza zid i gotovo se onesvijestile ugledavši njegovu sjenu na zavjesi. Hvala Bogu, prozor mu je bio zamalo izvan dosega, no svejedno je stajao tamo ostatak dana, čekajući i slušajući. Na poslijetku ga je netko pozvao nekuda pa smo malo odahnule, iako sam ja osjećala mučninu od adrenalina koji mi je kolao krvotokom čitavog dana.

Pastor se vratio te večeri i ovaj put donio dobre vijesti — možda najbolje koje sam ikada primila: »Pronašao sam francuske vojnike i rekao im sve o vama. Nisu daleko odavde i rekli su da vas dovedem k njima sutra vrlo rano, između dva i tri sata ujutro.« Nismo mogle vjerovati u ono što čujemo — napokon ćemo napustiti kupaonicu! »Hvala Bogu,« šapnule smo istovremeno.

No pastor je odmah umanjio naše nade. »Da, hvala Bogu,« rekao je. »Samo se nadam da nije prekasno za vas. Nakon što sam se rastao s vojnicima, sreo sam prijatelja koji mi je rekao da ubojice dolaze ponovno pretražiti moju kuću. Bit će ovdje ili večeras ili sutra ujutro — molite se da to bude sutra.« Molile smo se vrlo snažno.

Nismo imale nikakve prtljage za pakiranje — sve što smo imale bila je odjeća koju smo tri mjeseca svakog dana nosile na sebi. Tuširanje i dalje nije dolazilo u obzir, pa smo se zadovoljile pletući jedna drugoj kosu. Željele smo biti što ljepše i pristalije za svoj susret s francuskim vojnicima. No, nismo dokraja shvaćale da je u tom trenutku bilo nemoguće da se učinimo lijepima. Pastor Murinzi došao je u dva ujutro i rekao nam da pričekamo u njegovoj spavaćoj sobi dok on ne probudi svoju djecu i kaže im za nas. Dok smo čekale, pogledale smo se u ogledalo što je bilo u pastorovoj sobi. To je bio prvi put da smo vidjele svoj odraz otkako smo stigle i taj nas je šok zamalo ubio — izgledale smo kao živi mrtvaci. Obrazi su nam se bili

uvukli, a oči su nam bile otišle tako duboko u očne duplje da su nam glave izgledale kao prazne lubanje. Grudni koševi su nam se isticali, a odjeća je visjela s nas kao da je obješena preko drške metle.

Kada sam ušla u kupaonicu, težila sam pedeset i dva kilograma; kada sam izašla, imala sam dvadeset i devet kilograma. Svima nam je došlo da zaplačemo.

Kada se pastor vratio sa svojih desetero djece, svi su (osim Lechima i Dusenge) brzo ustuknuli. Bili su istinski šokirani i potpuno zbunjeni. Djevojčice su počele plakati; jedna od njih je čak istrčala iz sobe i počela vikati, »Duhovi!

Tutsijski duhovi! Vratili su se iz mrtvih da nas ubiju!« Pastor joj je rekao da šuti i da bude tiho i smiri se, a zatim im je objasnio tko smo.

Nitko od njih nije mogao vjerovati da smo toliko dugo bile u kući a da oni to nisu znali. Dodirivali su nas — opipavali naše kosti lica, rebra i ruke — pokušavajući se uvjeriti da smo doista ljudi. Imali su stotinu pitanja: »Gdje ste bile? Kako ste sve mogle stati tamo? Što ste jele? Koliko dugo ste bile tamo?

Kako ste mogle biti tako tihe? Jeste li se tuširale? Zar niste govorile? Kako ste mogle spavati sjedeći?« Pokušale smo im odgovarati, no bile smo iscrpljene od stajanja: naši mišići i zglobovi vrištali su od bola jer smo ih, nakon toliko mjeseci što su bili na podu, postavile uspravno.

Pastor je rekao svojoj djeci da nas dobro pogledaju. »Ovako bi, kad ne bi bilo Božje milosti, mogao proći bilo tko od vas,« podsjetio ih je. »Budete li imali priliku pomoći nesretnima kao što su ove žene u vremenima nevolje, obvezno to učinite — čak i ako to bude značilo stavljanje vlastitog života na kocku. Tako Bog želi da živimo.« Moje se srce prema pastoru smekšalo. Svakako, tijekom prošlih nekoliko mjeseci mnogo sam puta bila bijesna na njegovo ponašanje i neke riječi koje je izrekao bile su bezosjećajne, ignorantske i okrutne. .. Ali, doista je bio riskirao sve zbog nas i spasio nam živote. Dok sam stajala tamo čekajući da počne sljedeće poglavlje mog života, bila sam vrlo zahvalna.

Zamolila sam Boga da čuva tog čovjeka nakon što odemo.

Sva pastorova djeca gledala su na njega s ponosom, a zatim gledala nas sa suosjećanjem, tj. svi osim Sembebe. Sembeba je bio pastorov sin kojeg smo tjednima ranije čuli kako govori ocu da Tutsiji

zaslužuju da budu ubijeni, a sada je stajao u kutu, ljutito gledajući u pod.

Molila sam da jednog dana pronađe Božju istinu i opraštanje, te da ne kaže ubojicama za nas prije nego što se spasimo. Shimwe, pastorova kći koja je istrčala iz sobe kada nas je prvi put vidjela, dala mi je ručnik i jedan od svojih džempera da ga odjenem. Zagrlila me je što je jače mogla i rekla mi da će moliti za mene. Nakon tolike izolacije i deprivacije, taj trenutak nježnog ljudskog kontakta dirnuo me je onkraj riječi.

Nas osmero pozdravile smo se s ostalom pastorovom djecom, a zatim nas je pastor odveo u svježi noćni zrak.

Sedamnaesto poglavlje

Bol slobode

Osjeti noći preplaviše me. Hladnoća zraka na mojoj koži, svježina u plućima te briljantna, hipnotička ljepota milijuna zvijezda što su plesale pred mojim očima tjerale su moju dušu da zapjeva — »Slava Bogu!« »U što gledaš?

Hajde — moramo odmah krenuti!« Rekao je pastor Murinzi nestrpljivo dok sam upijala svoje prve dojmove slobode. Čekao je kod dvorišnih vrata s drugim ženama i Johnom, koji nas je želio otpratiti do francuskog kampa. Bila je to lijepa gesta, no došla je prekasno. Nisam znala hoću li preživjeti genocid — čak ni hoću li ugledati zoru — ali znala sam da je naša veza gotova.

Pastor je otvorio dvorišna vrata, a njegovi sinovi (s iznimkom Sembebe) izletjeli su iz kuće noseći koplja, noževe i toljage. Oblikovali su tijesan krug oko nas dok smo prolazili kroz vrata, štiteći nas od opasnih očiju sumnjičavih poslužitelja i zlonamjernih susjeda. I zatim smo bili na otvorenom te brzo hodali zemljanim putem koji me bio doveo do kupaonice tri mjeseca ranije. Kada su mi se oči prilagodile na tamu, vidjela sam da su i pastor Murinzi i John naoružani: John je nosio dugu koplje, a pastor je imao onu pušku obješenu preko ramena.

Pitala sam se što bi učinili da naiđemo na skupinu ubojica. Uskoro sam saznala.

Nismo ih vidjeli da dolaze — pojavili su se iz noći, dolazeći iza male uzvisine na putu. Možda šezdeset interahamweovaca marširalo je u dvoredu i, iako nisu bili odjeveni u svoje zastrašujuće odore, ipak su predstavljali grozan prizor. Bili su teško naoružani i kretali su se brzo, približavajući nam se s mačetama, puškama, granatama, kopljima i dugim koljačkim noževima u rukama — jedan od njih je čak imao luk i strijelu.

Mimoišli smo se tako blizu da sam mogla osjetiti njihove tjelesne mirise i alkoholni zadah. Začudo, manje sam se bojala idući im ususret nego kad sam se skrivala pred njima u kupaonici. Svejedno, zazvala sam Boga da nas zaštiti i obuzda moj strah. Druge žene i ja ostale smo u središtu naše grupne pratnje i pognule glave, nadajući se da interahamweovci neće primijetiti da smo žene.

Prošli smo bez problema — nekoliko je ubojica čak pozdravilo i poželjelo sreću Johnu i pastoru dok smo se mimoilazili. Ili su pomislili

da smo njihovi kolege ubojice u kasnonoćnoj hajci ili ih je Bog zaslijepio... Smatrala sam da je najvjerojatnije i jedno i drugo. Osim toga, u tom trenutku genocida nisu očekivali, čak ni vjerovali, da bi mogli naići na toliko živih Tutsija na jednom mjestu. Imali su dobar razlog da tako misle budući da su posvuda duž puta bila mrtva tijela. Vidno potreseni našim susretom s interaharmweom, čim smo ubojice izgubili iz vida, John i pastor preispitali su svoju situaciju.

»Žene, odavde ćete morati nastaviti same,« rekao je pastor. »Francuzi su blizu... Samo naprijed, mi ćemo paziti na vas sve dok nam se ne izgubite iz vidokruga.«

Na brzinu sam se rukovala s pastorom, a zatim su se on, njegovi sinovi i John požurili s ceste i sakrili u grmlju. Druge žene i ja sada smo bile potpuno izložene i nismo imale vremena za gubljenje. Francuski je kamp bio udaljen oko pola kilometra te smo potrčale koliko su nas god naše slabe noge nosile.

Srce mi je udaralo kad smo došli do kampa, koji je bio postavljen na području napuštenog protestantskog ženskog samostana. Ostatak skupine nagurao se, izgledajući vrlo preplašeno, ispred dvorišnih vrata, dok sam ih ja bučno tresla i zavikala naj snažnije što sam mogla, »Molim vas, pomozite nam!

Molim vas, trebamo pomoć!« Bilo je prošlo toliko mnogo vremena otkako sam govorila glasnije od šapta da me je grlo boljelo od pokušaja vikanja. Glas mi je bio hrapav i toliko tih da je bio gotovo nečujan. Žene su se uspaničile kada su vidjele da nitko ne čeka da nas spasi i počele su jadikovati. Nekoliko sekundi kasnije, s druge strane ograde pojavilo se šest ili sedam vojnika sa strojnicama uperenim ravno u nas. Utišala sam svoje družice i, budući da sam ja bila jedina koja je govorila francuski, rekla vojnicima tko smo i odakle smo došle.

Vojnici su nas gledali skeptično, s podignutim i spremnim puškama.

»Istina je! Sve što sam vam rekla je istina... Čekale smo da nas spasite,« rekla sam očajno.

Najniži vojnik u skupini — mrk muškarac svijetle puti i obrijane glave — došao je do vrata i uperio svjetiljku u naša lica. Bilo je očito da provjerava oblike naših nosova, u skladu sa starim mitom da Hutui imaju plosnate, široke nosove, a Tutsiji duge i uske. Očito smo

prošli test jer je otvorio vrata i pustio nas unutra. Ipak, nije spuštao svoju pušku dok nas je tražio da vidi naše osobne iskaznice.

Mogla sam čuti kako se disanje žena ubrzava — nijedna nije imala svoju osobnu iskaznicu i mislile su da će ih Francuzi upucati na licu mjesta. Srećom, ja sam svoju stavila u stražnji džep kada sam prije tri mjeseca odlazila od kuće.

Vojnik je pregledao moju iskaznicu, preko koje je bio otisnut pečat Tutsi, i klimnuo u znak odobrenja. Ja sam odmah zajamčila za druge žene i rekla im,

»Mislim da ćemo biti u redu.«

Nekoliko je žena počelo nekontrolirano jecati — u nama je pukla prava emocionalna brana kada su iz naših duša provalili mjeseci zatomljenog straha, frustracije i tjeskobe. Držanje vojnika odmah se promijenilo — spustili su svoje oružje i govorili obazrivo, s glasovima punim dobrote i skrbi. Dali su nam vodu i sir, koji je bio prva ukusna hrana što smo je vidjele mjesecima. Jele smo pohlepno, shvaćajući da nas Francuzi neće ubiti, kao što je pastor bio prevideo. »Sve je u redu, gospođe, sve je u redu,« rekao je niski vojnik »Ne trebate se više brinuti... Vaša noćna mora je gotova. Nećemo dopustiti da vam bilo tko naudi. Razumijete li? Sada ste na sigurnom; mi ćemo se pobrinuti za vas.«

Prevela sam ostalima i uskoro smo sve plakale. Činilo se nemogućim da je gotovo, no eto, bile smo tamo, okružene obučenim vojnicima s velikim puškama koji su nam obećavali da neće dopustiti da nam se ubojice ikad više približe.

Kada smo se smirile, naši spasitelji su nam objasnili da se nalazimo u privremenom, terenskom taboru te da su preko radiostanice pozvali kamion koji će nas prebaciti u njihov glavni kamp udaljen petnaest kilometara. Rekli su nam da bismo trebale malo odspavati dok kamion ne dođe.

Udaljila sam se od drugih, osjećajući očajničku potrebu za nečim što mi je tako dugo nedostajalo — trenutkom privatnosti. Legla sam na tlo i upijala sve oko sebe: kamenje što mi je žuljalo leđa, vlažnu zemlju u prstima, suho lišće što mi je greblo obraz, zvukove životinja koje su jurcale kroz tamu. Bila sam živa i osjećaj je bio predivan. Gledajući u noćno nebo, ponovno me je opila očaravajuća ljepota mliječnog osvjetljenja što su ga bacale nebrojene Božje zvijezde.

Svjetlost zvijezda bila je toliko snažna da sam mogla dobro vidjeti put kojim smo došle, isti onaj koji je vodio do mog doma — to jest, ako sam još imala dom. Pitala sam se je li moja obitelj na sigurnom i skriva li se negdje u blizini... ili su prekriženi do sljedećeg života i sada egzistiraju negdje s druge strane vječnih galaksija nada mnom.

Pogled mi se vratio na put. Razmišljala sam o tome kako smo ga moja braća i ja slijedili kamo god da smo išli. Je li to bilo do jezera Kivu na jutarnja kupanja tijekom našeg djetinjstva, u školu svakoga jutra, nedjeljama u crkvu, u posjet prijateljima i obitelji, ili kada bismo se zaputili u neku divnu avanturu tijekom ljetnih praznika — taj me je put vodio kamo god sam htjela. Prolazio je čitavim mojim životom, no taj život sada je bio gotov. Put je sada postojao samo kao prometnica za ubojice i silovatelje. Bila sam ispunjena dubokom tugom dok mi je polako postajalo jasno da, bez obzira na to što će se dogoditi u sljedećim satima i danima, stvari više nikada neće biti iste.

Zaklopila sam oči i rekla Bogu da je na njemu da mi pronade neki novi put kojim ću putovati.

Stresla sam se. Od hladnog zraka koža mi se naježila, ali me je i podsjetio da se više ne nalazim u skućenoj, vlažnoj kupaonici. Ustala sam, istegnula se prema nebu i zatim prošetala kampom. Bila sam potpuno bez straha, čak i kada sam naletjela na dva čovjeka što su sjedila u tami.

Uplašila sam ih i jedan je skočio na noge. Nakon sekunde, zavikao je,

»Immaculee, jesi li to ti?« »Jean Paul?« »Kako to da si živa?«

»Bog me je poštedio. Kako to da si ti živ?« »I mene je Bog poštedio.« »Drago mi je što te vidim!« »I meni je drago što vidim tebe!«

Nisam znala bih li se nasmijala ili zaplakala na taj smiješni tijek našeg razgovora i na to kako je predivno bilo ponovno na glas razgovarati s prijateljem. Jean Paul bio je dobar drug moje braće. »Zdravo, Jean Baptiste, i tebe mi je drago vidjeti,« rekla sam Jean Paulovom bratu koji je i dalje sjedio.

Jean Baptiste nije odgovorio — a mogla sam vidjeti zašto kada sam kleknula da se rukujem s njim. Na vratu je imao neravan, dva i pol centimetra širok ožiljak koji je nestajao ispod njegove majice. Nije bio

posve zacijelio, pa je imao ljutu, bjelkasto-crvenu boju koja se isticala u bolnom kontrastu s njegovom tamnom kožom. Imao je i duboke posjekotine na glavi, od kojih je jedna bila toliko duboka da sam se pitala kako je preživio udarac. »Trenutačno ne govori mnogo... Pretužno,« rekao je Jean Paul tiho. Iako je i sam Jean Paul bio krajnje ojađen, sjeli smo i razmijenili priče. Rekla sam mu gdje sam bila i opisala vrijeme koje sam provela kod pastora. On je meni rekao da je genocid malo zamro na sjeveru otkako je Kigali pao, no da je u pokrajini Kibuye, gdje smo se mi nalazili, i dalje vrlo loše.

»Kigali je pao?« upitala sam, šokirana i oduševljena.

»Da, ali još uvijek ima jako mnogo ubijanja,« odgovorio je. »U stvari, u ovom kraju je čak gore nego prije. Što gore prolaze u ratu, to su okrutniji. Također, postaju frustrirani — već su pobili toliko Tutsija da im je teško pronalaziti nas nove koje će ubiti.«

Bila sam iznenađena vidjevši Jeana Paula i njegovog brata u ovom kampu budući da sam uvijek mislila da su Hutui. Imali su vrlo tamnu kožu, bili su dosta niski i imali su ravne, spljoštene nosove — tipična europska predodžba o tome kako bi trebali izgledati Hutui. To više nije imalo mnogo smisla budući da su naraštaji međusobnih brakova taj koncept učinili zastarjelom i dubokom predrasudom. No, Jean Paul mi je objasnio da je njihov hutuski izgled bio djelomičan razlog što su uspjeli preživjeti. »To, i dobrota ubojice,« rekao je prije nego što mi je ispričao što se dogodilo njegovoj obitelji. »Ubojice su došle tjedan dana nakon što je srušen predsjednikov zrakoplov. Bio sam u posjetu prijatelju Laurentu, Hutuu koji je živio nekoliko kuća od nas, kada sam čuo da su stigli pred dom mojih roditelja. Vidio sam oko tristo ubojica — većinom susjeda i starih obiteljskih prijatelja. Provalili su kroz ulazna vrata i sasjekli sve: svu moju braću, moje četiri sestre, mamu i tatu. Pobili su sve... zapravo, mislili su da je tako. Jean Baptiste još je bio živ... no, krvario je nasmrt. »Vukao sam ga sedam kilometara kroz grmlje do bolnice gdje nas liječnici neće poznavati.

Zatim nas je Laurent skrivao do dolaska Francuza, no bilo je grozno. Spasio nas je sakrivši nas, no biti živ bila je agonija. Laurent bi nas svako jutro budio da nam poželi dobro jutro, a zatim bi provodio sate loveći Tutsije s ljudima koji su pobili moju obitelj. Kada

bi se navečer vratio i pripremao večeru, vidio bih krvave mrlje na njegovim rukama i odjeći koje jednostavno nije mogao isprati.

Životi su nam bili u njegovim rukama, pa nismo mogli ništa reći. Ne razumijem kako ljudi mogu istovremeno činiti i dobro i zlo.«

»Jean Paul, genocid se događa u srcima ljudi,« rekla sam. »Ubojice su dobri ljudi, ali zlo trenutačno dominira njihovim srcima.« Rekla sam Jeanu Paulu da ću se moliti za njegovu obitelj. Tada sam shvatila da najvjerojatnije zna što se dogodilo mojim roditeljima i braći budući da je bio na ovom području tijekom čitavog genocida. Odlučila sam da ću se pretvarati da već znam da mi je obitelj mrtva, jer bi me u suprotnom Jean Paul pokušao poštediti tuge i ne bi mi rekao ništa. Prevarila sam ga da mi kaže ono što sam htjela znati. Posegnula sam u svoj džep po očevu crveno-bijelu krunicu i zamolila Boga da mi da snage.

»No, Jean Paul, glede mog oca... Znam da su ga ubili, samo ne znam gdje.

Pitala sam se bi li ti mogao znati kakve pojedinosti.« »O da, znam sve. Laurent je bio tamo i vidio je sve. Ubili su tvog oca u gradu Kibuye.«

Njegove su riječi probole moje srce poput koplja. Gurnula sam šake u oči i okrenula glavu da sakrijem suze.

»Tvoj je tata ubijen dan ili dva nakon mojih roditelja,« nastavio je Jean Paul. »Mislim da je to bilo 14. travnja. Bio je otišao u vladin ured zamoliti prefekta da pošalje hranu na stadion jer su tamo tisuće izbjeglica koje nisu jele danima. To je bila velika pogreška.« O tatice! Zašto si morao biti tako dobar... i kako si mogao biti tako glup. Prefekt Kibueya bio je poput guvernera i bio je također blizak mome ocu. No, drugi ekstremistički Hutui, ranije tatini prijatelji, izdali su ga, pa nisam mogla razumjeti kako im je mogao i dalje vjerovati. No znala sam da bi žrtvovao svoj život pokušavajući nahraniti ljude koji gladuju — za njega ne bi bilo drugog izbora. Oči su me pekle i želudac me je probadao dok je Jean Paul nastavio.

»Laurent mi je rekao da je prefekt nazvao tvog oca budalom i naredio vojnicima da ga odvuku van. Upucali su ga na stepenicama vladinog ureda i ostavili njegovo tijelo na ulici.«

»Shvaćam... Hvala ti što si mi sve to rekao, Jean Paul. Pomaže,« rekla sam, koristeći svu svoju energiju da umirim glas. »A moja

mama? Znam da je i ona ubijena, ali ne znam kako.«

»Oh, Rose?« dobacio je. »Ona je bila jedna od prvih u kraju koju su ubili.

Ubijena je nekoliko dana prije tvog oca. Mislim da je Laurent mogao biti jedan od ubojica jer je znao sve pojedinosti. Uglavnom, skrivala se u dvorištu susjeda tvoje bake. Nekoga su ubijali u blizini, a tvoja je majka čula vriske i pomislila da bi to mogao biti tvoj brat. Istrčala je na put, vičući, 'Nemojte ubiti moje dijete! Nemojte ubiti mog Damascena!'«

»To nije bio Damascene, no čim su ubojice vidjeli tvoju mamu, krenuli su po nju. Rekli su joj da će je ostaviti na miru ako im da novac. Pristala je i otišla posuditi nešto novca od svoje prijateljice Murenge. No, Murenge joj je naredila da je ostavi na miru: "Van iz moje kuće — ovdje ne pomažemo žoharima!"

Murenge je rekla ubojicama da izvedu tvoju majku na ulicu i tamo je ubiju jer ne želi da joj uneređe dvorište. Odvukli su tvoju jadnu mamu na rub puta i sasjekli je do smrti. Ipak, neki susjedi su je pokopali. Bila je jedna od nekolicine koje su pokopali. .. Uskoro je bilo previše tijela, a nikoga tko bi kopao grobove.«

Svaka riječ koju mi je rekao bila je mučenje, no bila sam zarobljenica informacija. Poticala sam ga da mi kaže još. »Jesi li možda čuo što o mom mlađem bratu Vianneyju,« upitala sam i osjetila ubod krivnje prisjetivši se kako sam poslala svog bracu iz pastorove kuće usred noći.

»Vianney je ubijen na stadionu Kibuye zajedno sa svojim prijateljem Augustinom. Tamo su bile tisuće ljudi — i svi su potamanjeni. Ubojice su ih najprije pokosili strojnicama, a zatim su bacali bombe na njih. Ne vjerujem da je itko preživio.«

Ruke su mi se tresle i jedva sam uvlačila zrak u pluća. Smirila sam se najbolje što sam mogla i pokušala pitati za Damascena, no nisam mogla izgovoriti njegovo ime. Uхватила sam se nade da je možda živ i negdje me čeka.

Na posljetku sam rekla, »Moj brat Aimable je u Senegalu i ne zna ni za što od ovoga... Nemam čak niti njegovu tamošnju adresu da mu pošaljem pismo...«

»Trebaš pitati Damascenovog prijatelja Bonna. Znam da su kod njega svi Damascenovi papiri i stvari... ili su barem bili.« »Kako to?«

upitala sam dok mi je srce htjelo iskočiti. »O, zato što je on skrivao tvog brata, a kada se Damascene zaputio za Zair, ostavio je sve svoje stvari kod Bonna. No do sada se možda riješio njegovih stvari — čuo sam da je poludio kada je tvoj brat ubijen.«

Te su me riječi pogodile poput metka. Molim te... ne... ne i Damascene!

Nisam željela znati ništa više. Ustala sam, zateturala nekoliko koraka i srušila se. Pritisnula sam lice u zemlju — željela sam leći na hladno, hladno tlo i zaspati s ostatkom svoje obitelji. Nisam željela ništa čuti, ništa vidjeti, ništa osjećati. Imala sam mnogo suza za isplakati i jecala sam u zemlju. Jean Paul je bio kraj mene, pokušavajući me utješiti. Obrisao je zemlju s mog lica i nježno me pogladio po vratu, no ja sam odgurnula njegovu ruku.

»Molim te, pusti me da se sama nosim s tim. Sada moram naučiti biti samostalna, Jean Paul. Nitko na svijetu ne može me sada utješiti... Ostavi me samu neko vrijeme.« Otišao je na drugu stranu kampa povevši svog tihog brata sa sobom.

Ležala sam na leđima, gledala u nebo i plakala. Plakala sam sve dok nisam ostala bez suza. Razmišljala sam o onome što mi je Isus obećao u snu i počela mu se obraćati. »Rekao si mi da će svi biti mrtvi kada izađem iz kupaonice, i bio si u pravu,« rekla sam. »Svi su mrtvi. Sve što sam voljela na ovom svijetu uništeno je. Isuse, stavljam svoj život u tvoje ruke... Održi svoje obećanje i pobrini se za mene. Ja ću održati svoje obećanje — bit ću tvoja vjerna kći.«

Zaklopila sam oči i zamislila lica svoje obitelji te molila Boga da ih drži blizu sebe i da budu dobro.

Preplašio me metalni cvilež struganja kamionskog mjenjača. Nekoliko sati prije zore dva su automobilska svjetla zaparala tamu u kampu, osvjetljujući druge žene dok su sa Jeanom Paulom i Jeanom Baptistom stajale pokraj dvorišnih vrata u krugu električne svjetlosti.

Kamion se zaustavio pokraj ograde. To je bio veliki vojni teretnjak prekriven ceradom s kamuflažnim uzorkom. Francuski su nam vojnici rekli da se popnemo u stražnji dio i budemo tiho. »Hutuske cestovne blokade su posvuda,« upozorio nas je jedan. Prva blokada na koju smo naišli bila je oko kilometar i pol od kampa i mogla sam čuti glasove ubojica s druge strane cerade. Sve nam je već bilo i više nego poznato, samo što smo ovaj put imale naoružane

tjelohranitelje. Unatoč tome, ubojica je bilo nekoliko stotina, a vojnika samo šačica.

»Što imate straga u kamionu?« pitao je jedan od ubojica. »Vozimo hranu i čistu vodu hutuskim izbjeglicama koje stižu iz Kigalija,« odgovorio je vozač.

»Bravo! Tutsijske zmije nas ubijaju u Kigaliju... Možete proći, samo naprijed.«

Vozač je ubacio u brzinu i kamion je polagano krenuo — ponovno smo bili na našem putu. Divila sam se vozačevom pametnom odgovoru koji nas je proveo kroz blokadu. Deseci tisuća Hutua iz Kigalija bježali su na jug otkako je glavni grad pao u ruke tutsijskih pobunjenika. Na žalost, većina izbjeglica dolazila je u našu pokrajinu Kibuye, ili da bi se tu naselili ili da pokušaju doći do jezera Kivu i prijeđu u Zair. Na području je bilo mnogo preplašenih hutuskih obitelji koje su željele izbjeći borbe, no bilo je također i obilje novih interahamweovskih ubojica.

Na sljedećoj cestovnoj blokadi ubojice su nam odmah mahnuli da pro- demo. »Francuzi su naši ljudi... Hajde, pusti ih da prođu!« rekao je jedan od njih. I na sljedećih pet cestovnih blokada bilo je jednako. Kamion se kotrljao kroz noć prema novom danu — poželjela sam da se odmah nastavi kotrljati sve do nove zemlje. Moja je duša željela pobjeći iz Ruande u drugi svijet. Vjerovala sam da Bog planira novi život za mene, samo nisam znala kada ili gdje će započeti. Kada je kamion trideset minuta kasnije stigao do baznog kampa, bila sam jako razočarana — da, bile smo slobodne, no i dalje smo se nalazile usred Ruande, i dalje usred užasa.

Prva stvar koju sam vidjela nakon što sam sišla s kamiona bila je oronula školska zgrada. Uočila sam drvenu tablu prikucanu iznad vrata na kojoj je bila naškrabana riječ Rwimpii te shvatila da smo došli u školu u kojoj je moja majka radila svoj prvi učiteljski posao.

Prožela me je tuga i morala sam se odmaknuti od drugih da obavim kratak razgovor s Bogom: »Gospodine, ne znam zašto si me doveo ovdje. Znam da ću morati tugovati za svojom obitelji, ali ovog časa ne mogu... Molim te, daj mi snage koju trebam da preživim, tugovat ću kasnije.«

Nekoliko minuta kasnije osjetila sam se dovoljno snažnom da uđem u školsku zgradu i nasmiješim se. Prisjetila sam se koliko je mama

voljela malu, trošnu učionicu sa zemljanim podom. »Važno je ono što ćemo naučiti u ovoj školi, a ne kako ona izgleda,« govorila bi. Svitalo je i jutarnje je Sunce polagano ispunjavalo školsku zgradu omogućavajući da po prvi put pogledam ostale preživjele. Dvadesetak Tutsija vrzmalo se uokolo i iznenada sam shvatila koliko smo druge žene i ja bile blagoslovljene što smo boravile u pastorovoj kupaonici.

Druge izbjeglice izgledali su mnogo gore nego mi: jadnici su živjeli u šumama posljednja tri mjeseca, spavajući u rupama i hraneći se samo lišćem i travom.

Sunce je postalo tako jako da sam morala zakloniti oči, i u sjeni svojih prstiju ugledala sam poznato lice. »Esperance!« povikala sam. Bila je to mamina sestra, no činilo se da me ne čuje.

»Esperance! Zar me ne prepoznaješ? To sam ja, Immaculee! Hvala Bogu što je netko preživio!« rekla sam čvrsto je grleći.

Uzvratila mi je zagrljaj slabim stiskom te dugo odsutno zurila u mene prije no što je progovorila. Bila sam zabrinuta da je možda poludjela.

»U redu je,« rekla je slabašnim glasom. »Drago mi je što si živa. Dođi vidjeti svoju drugu tetku.« Apatično se preko školskog dvorišta dovukla do mjesta gdje su njezina sestra Jeanne i tri moje sestrične, sve mlade tinejdžerice, sjedile na tlu.

Zaustavila sam se oko deset metara od njih i s nevjericom promatrala žalosni prizor preda mnom: lica su im bila natečena od ujeda insekata, usne su bile ispucale i krvave, a tijela su im bila prekrivena otvorenim ranama, čirevima i posjekotinama koje su zacijelo bile tjednima inficirane. Mogla sam namirisati bolest s mjesta na kojem sam stajala.

Tetka Jeanne, učiteljica, uvijek je bila probirljiva u odijevanju i toliko opsjednuta čistoćom da je inzistirala da posjetitelji njene kuće operu ruke prije no što idu pozdravljati djecu. Sada je sjedila u prašini sa svojom djecom, poput skupine primitivaca, a odjeća im je bila toliko izlizana da sam im vidjela zadnjice kako strše. Kleknula sam i pokušala zagrliti Jeanne, no ona je izbjegla dodir i pokušala sakriti svoje suze od mene. »O, Immaculee, oprosti mi... Mora da užasno izgledam. U oči mi je ušlo nešto što ih tjera da suze.« Nasmijala sam se i pomislila da bi točno to moja majka bila rekla u istoj situaciji,

srameći se svojih suza. »Jeanne, tako sam sretna što te vidim.« Nježno sam je zagrlila, a zatim sam zagrlila i svaku od djevojčica. Sjaj se polako vratio u njihove oči, a na lica su im se navukli nesigurni osmijesi.

Izgovorila sam tihu molitvu za sve njih, moleći Boga da izliječi njihova srca, a sama obećala da ću učiniti sve što mogu da izliječim njihova tijela.

Sjela sam s njima i započele smo tužan razgovor, pričajući jedna drugoj tko je u našoj obitelji ubijen i što je svaka od nas prošla. Jeanne je izgubila tri sina i supruga, a Esperance je bila ubijena praktički cijela obitelj. Moji divni baka i djed bili su ubijeni, kao i barem sedmero mojih stričeva, ujaka i tetaka. Uskoro smo sve plakale... Pitala sam se hoće li nam suze ikada stati.

Nakon što smo razgovarale otprilike sat vremena, Esperance mi je predala pismo. Nisam imala pojma kako ga je uspjela sačuvati cijelim i nedirnutim tijekom svih tih tjedana u šumi. »Damascene me je pronašao dok sam se skrivala i dao mi je ovo pismo za tebe,« rekla je. »On je bio na putu prema Zairu... no nije uspio.« Uzela sam pismo iz njene ruke i pogledala kovertu, koja je bila zamrljana suzama. Okrenula sam se i pobjegla od svojih tetaka i sestrični — nisam mogla podnijeti da budem blizu ikoga. Sam spomen bratovog imena bio je dovoljan da me svlada, a sada sam u ruci držala posljednje riječi koje mi je napisao. Njihovo čitanje bit će kao da ga slušam kako mi govori po posljednji put.

Osamnaesto poglavlje

Damascenovo pismo

Stala sam sama iza škole i otvorila Damascenovo pismo. Srce me je zaboljelo čim sam vidjela njegov osebujni rukopis, prisjećajući se svih pisama koje mi je pisao tijekom svih godina dok smo se školovali — pisama koja nikada nisu bila sentimentalna, ali koja su bila puna ljubavi, nježnosti, ohrabrenja i hvale, dobrih savjeta i blagih prijekora, tračeva i humora...tako mnogo humora.

Sjela sam leđima se oslonivši na zid školske zgrade i počela čitati.

6. svibnja 1994.

Dragi (tata, mama, Vianney i) Immaculee, prošlo je gotovo mjesec dana otkako smo se razdvojili i svi živimo u noćnoj mori. Usprkos onome što okolnosti sugeriraju, vjerujem da pleme može istrijebiti drugo pleme samo ako je to Božja volja; možda su naši životi cijena koja mora biti plaćena za spasenje Ruande. Jedino sam siguran u jedno: srest ćemo se ponovno — u to uopće ne sumnjam.

Pokušat ću izaći iz zemlje, no ne znam hoću li uspjeti. Ako me ubiju na tom putu, ne trebate se brinuti za mene; dovoljno sam molio... spreman sam za smrt. A ako uspijem izaći iz Ruande, javit ću vam se čim se ponovno uspostavi mir. Bonn će vam ispričati o svemu što mi se dogodilo...

Damascenov prijatelj Bonn kasnije mi je rekao da je u tom trenutku pisanja pisma Damascene odložio olovku, pogledao ga i rekao, »Bonne, znam da si ti moj prijatelj i da si pokušao poštedjeti moje osjećaje, ali sada mi kaži — je li itko od moje obitelji ubijen?«

Bonn je bio Hutu pa je za vrijeme genocida mogao slobodno putovati i saznati koji su Tutsiji u našem kraju ubijeni. Zadržao je smrt mojih roditelja i Vianneyja za sebe jer mu je bilo toliko stalo do mog brata da je htio zaštititi njegove osjećaje.

Ali kada ga je Damascene izravno upitao, Bonn mu je rekao što je znao.

Nije se mogao prisiliti da dopusti Damascenu da dovrši pisanje u uvjerenju da su svi koje je volio još živi. Tako je Bonn rekao svom prijatelju da su naši tata, mama i brat ubijeni, te da sam ja jedina koja je možda živa. Damascene je plakao većinu dana, što objašnjava suze koje su postale trajan dio njegova pisma.

Prije nego što je otišao pokušati uhvatiti neki čamac preko jezera Kivu, ponovno je izvadio pismo i stavio zagrade oko riječi tata, mama

i Vianney te dodao sljedeće retke:

Immaculee, preklinjem te da budeš jaka. Upravo sam čuo da su mama, tata i Vianney ubijeni. Javit ću ti se što je prije moguće. Veliki zagrljaji i poljupci! Tvoj brat, koji te jako voli!

Bilo je to nešto najbolnije što sam ikada pročitala. Prešla sam vršcima prstiju preko suzama umrljanih riječi i znala da to pismo nikad neću moći pročitati a da ne zaplačem.

Kasnije sam saznala da je Bonn, koji će za mene uvijek biti junak, pokušao sakriti mog brata u svojoj kući protivno željama svoje obitelji. Uspio je zaštititi Damascena tijekom prvih dana genocida potajno ga skrivajući ispod svog kreveta. No, kada je Bonnova obitelj otkrila što radi, vršili su pritisak na njega da preda Damascena ubojicama. Na žalost, jedan od Bonnovih stričeva bio je Buhoro, moj stari učitelj koji je volio ponižavati tutsijsku djecu tijekom etničke prozivke. Ispostavilo se da je Buhoro bio jedan od najzagriženijih hutuskih ekstremista u državi, te opak i plodonosan ubojica — i kada je on postao sumnjičav, Bonn je znao da definitivno mora Damascena izvesti iz kuće. Jedne večeri iskopao je jamu na udaljenom kraju obiteljskog posjeda i prekrrio je drvljem i lišćem. Uspio je Damascena sigurno izvesti iz svoje spavaonice i sakriti ga u jami samo nekoliko sati prije nego što su se ubojice — po Buhorovoj dojavi

— pojavile da pretraže kuću.

Na Buhorovo inzistiranje, ubojice su opetovano pretraživale Bonnovu kuću dok se Damascene skrivao u jami više od tri tjedna. No ubojice su bili neumorni

— nadzirali su Bonnove aktivnosti i na poslijetku primijetili da iznosi hranu izvan kuće. Zabrinuti da će pretražiti dvorište, Bonn i Damascene odlučili su da je mom bratu najbolje zaputiti se do jezera Kivu i preko njega otići u Zair.

(Bonn je poznavao hutuskog 'dobrog Samaritanca', ribara koji je svoj čamac koristio za krijumčarenje tutsijskih izbjeglica preko jezera do sigurnosti.) Izvukao je Damascena jedne noći iz jame te su se zaputiti prema jezeru, držeći se sjene, krećući se od grma do grma. Međutim, putovanje je trajalo predugo i čamac je te večeri već bio otišao. Zora je bila skoro svanula i Damascene nije želio riskirati dugo pješaćenje natrag do Bonnove kuće pa je ostao s Nsengeom,

svojim i Bonnovim vrlo dobrim prijateljem, koji je živio blizu jezera. Nsenge je bio umjereni Hutu koji je volio našu obitelj — moj otac je čak bio pomogao platiti školarinu za nekoliko njegove braće — stoga je bio sretan što može pomoći i sakriti Damascena toga dana. Međutim, Nsengeov brat Simoni nije bilo toliko velikodušan. Poželio je Damascenu dobrodošlicu kada je stigao do kuće, s osmijesima i prijateljstvom... No, sljedećeg poslijepodneva, dok je moj brat spavao, a Nsenge bio negdje vani i dogovarao njegov prijelaz čamcem, Simoni se išuljao iz kuće, pronašao skupinu ubojica i izdao Damascena.

Prije večere, Simoni je probudio mog brata i ponudio se da mu opere odjeću prije puta u Zair. Damascene se skinuo do donjeg rublja i Simoni je uzeo njegovu odjeću (kasnije je priznao da je želio da se moj brat osjeća posramljeno i poniženo prije nego što umre). Nakon što je uzeo odjeću, Simoni je pozvao Damascena u dnevni boravak, gdje su ga čekali deseci ubojica. Bacili su se na mog brata, tukući ga nemilosrdno dok su ga vukli na ulicu. Na sebi nije imao ništa osim gaća. Jedna od žena, koja je prije radila kod naše kuće, svjedočila je cijelom događaju te mi je naknadno ispričala sve pojedinosti o Damascenovom posljednjem satu. »Gdje je tvoja lijepa sestra?« pitale su ubojice mog brata.

»Gdje je Immaculee? Vidjeli smo tijela drugih žohara iz tvoje obitelji, ali s njom se još nismo zabavili... Gdje je? Kaži nam i pustit ćemo te; ne kažeš li nam, provest ćemo čitavu noć ubijajući te. Reci nam gdje je Immaculee i možeš ići.«

Damascene ih je pogledao svojim isprebijanim, natečenim licem i — kao što je to činio tijekom čitavog mog života — zauzeo se za mene: »Čak i da znam gdje je moja predivna sestra, ne bih vam rekao. Nećete nikada pronaći Immaculee... Ona je pametnija od svih vas zajedno.«

Tukli su ga dršcima svojih mačeta i rugali mu se: »Je li pametna kao ti? Ti imaš magisterij a uhvatili smo te, zar ne? Sada nam reci gdje ti se sestra skriva!«

Damascene je uspio još jedanput stati na noge, a zatim se nasmiješio ubojicama. Njegova neustrašivost ih je zbunila — ubili su mnoge Tutsije i uvijek su uživali slušajući svoje žrtve kako preklinju za svoje živote. Damascenovo držanje lišilo ih je tog užitka. Umjesto

da pregovara ili moli za milost, izazvao ih je da ga ubiju. »Hajde,« rekao je. »Što čekate? Danas je moj dan da odem k Bogu. Mogu ga osjetiti svuda oko nas. Promatra, čeka da me odvede kući.

Hajde — završite svoj posao i pošaljite me u raj. Žalim vas što ubijate ljude kao da je to nekakva dječja igra. Ubijanje nije igra: ako uvrijedite Boga, platit ćete za svoju zabavu. Krv nevinih ljudi koje ste sasjekli slijedit će vas do groba. Ali ja se molim za vas... Molim vas da uvidite zlo koje činite i zatražite Božji oprost prije nego što bude prekasno.« To su bile bratove posljednje riječi. Iako ništa neće nikada ublažiti moju bol zbog njegovog brutalnog ubojstva, ponosim se što se suprotstavio ubojicama i umro jednako dostojanstveno kao što je i živio.

Jedan od Simonijeve braće, protestantski pastor imenom Karera, ismijao je Damascenov govor. »Misli li ovaj momak da je propovjednik? Ja sam ovdje pastor i blagoslivljam ovo ubojstvo. Blagoslivljam vas što oslobađate ovu zemlju od još jednog žohara.« Zatim je pogledao ubojice i rekao, »Što čekate? Jeste li kukavice? Žohar vas moli da ga ubijete — zašto stojite tu? Ubijte ga!«

Karera je posramio ubojice kako bi počinile ubojstvo.

»Vi Tutsiji ste se uvijek ponašali tako superiorno prema nama Hutuima,« viknuo je jedan od mladih ubojica u Damascenovo lice dok je podizao svoju mačetu. »Misliš da si toliko pametniji od nas sa svojim magisterijem? No, želim vidjeti kako izgleda mozak nekoga tko ima magisterij!«

Zamahnuo je svojom oštricom prema dolje, u glavu mog brata, i on je pao na koljena. Prišao je drugi ubojica i dvostrukim zamahom mačete odsjekao mu obje ruke. Na red je ponovno došao prvi ubojica sa svojom mačetom, ovaj put raspolovivši lubanju mog brata, nakon čega se zagledao u nju. Prekriven bratovom krvlju, počeo se šepuriti uokolo po susjedstvu i hvaliti da je vidio magisterij unutar nečijeg mozga.

Nikada si nisam dopustila da previše razmišljam o pojedinostima Damascenovog ubojstva. Mislim samo na to kako se suočio sa smrću, kako se smiješio prije smrti i kako se molio za one koji su ga ubili. On je bio moje srce, moj hrabri brat, moj mili Damascene... Kasnije sam čula da se jedan od ubojica (mladić po imenu Semehe, koji je bio Damascenov školski kolega) slomio i plakao danima

nakon ubojstva. Neprestano je govorio o stvarima koje su Damascene i on bili radili zajedno, na primjer kako su igrali nogomet, bili zajedno u koru, kako su zajedno ministrirali. Progonila ga je dobrotu koju je moj brat iskazivao prema njemu i svim drugim momcima koje je poznavao.

Semehe je izražavao svoje kajanje svima koji bi htjeli slušati. »Nikad više neću ubiti,« rekao je. »Nikada neću izbiti Damascenovo lice iz glave. Njegove će riječi zauvijek gorjeti u mom srcu. Bio je grijeh ubiti takvog momka — bio je to grijeh.«

Devetnaesto poglavlje

Udobnost u kampu

Francuski kamp bio je naoružana tvrđava koja je Tutsije držala unutra, a Hutue vani. Vojnici su ispred školskih zgrada u polukrugu parkirali osam oklopljenih vozila nalik tenkovima, a vanjskim rubom kampa danonoćno je patroliralo barem sto stražara. Boravili smo unutar polukruga od oklopnih vozila sa trideset vojnika koji su bili zaduženi da nas štite dvadeset i četiri sata na dan i prate nas u šumu kad god smo morali na nuždu.

Francuski su se vojnici neprestano ispričavali zbog bijednih uvjeta u kojima smo bili prisiljeni živjeti, što me je nasmijavalo. U usporedbi s onime odakle smo došli, živjeli smo životom u potpunoj udobnosti. Za početak, mogli smo ići po vodu s potoka te sapunom oprati sebe i svoju odjeću!

Spavali smo vani, za što su Francuzi također smatrali da je velika tegoba, no ja sam to rado primila. Iako sam se često budila prekrivena prašinom i grančicama te s bolovima od ležanja na kamenju i stijenama, voljela sam tonuti u san gledajući zvijezde — to je bilo kao da vidim Božje lice na kraju dana.

Nije nam bilo dopušteno kuhati, što doduše nije bilo ni bitno jer nismo imali svježije hrane. Vojnici su nas hranili pakiranim sirom i krekerima, konzervama mlijeka u prahu te konzerviranim voćem. To je bila ograničena prehrana, no polako sam se počela malo popunjavati i prestala sam dodavati rupice na svom pojasu. Francuzi su rekli da je njihov posao da nas štite, i činili su to dobro — nijednom se nisam osjetila ugroženom od ubojica dok sam bila u kampu. Ipak, Hutui su se često okupljali duž vanjskog ruba, vireći između oklopnih vozila ne bi li nas načas ugledali. Buljili su u nas kao da smo životinje u zoološkom vrtu... jedini preživjeli iz vrste izlovljene do ruba istrebljenja.

»Gledaju vas kao da ste životinje, no oni su životinje,« rekao mi je satnik francuskih snaga jednog jutra nedugo nakon mog dolaska. Kada je otkrio da tečno govorim francuski, imali smo dug razgovor. Ispričala sam mu svoju priču i činio se vrlo suosjećajan. Znao je što su Tutsiji bili prolazili u Ruandi i povijest etničkih sukoba. »Među nama rečeno, ne znam kako predsjednik moje zemlje može živjeti sam sa sobom,« rekao je. »Francuska ima krv na svojim rukama budući da smo mnoge od ovih Hutua obučili kako da ubijaju.« To je

bilo prvi put da sam čula nekog stranca da prihvaća krivnju za ono što se dogodilo u Ruandi, i to je bilo blagotvorno za moju dušu. Često sam očajavala slušajući pastorov radio, shvaćajući da svijet zna što se događa, ali da je odlučio ignorirati to.

»Hvala Bogu što ste tako uviđavni,« odgovorila sam. »Ljudi koji to rade su vrlo loši.«

»Loši? Loši! Immaculee, oni su zli. Oni su čudovišta! Želim da znaš da si sigurna. Dokle god ja ovdje zapovijedam, nitko ti neće nauditi,« rekao je tapšajući pištolj koji mu je visio o boku. »Učinit ću više od toga što ću te zaštititi

— dat ću ti malo pravde. Ovo je ponovno samo između nas, no ako želiš osvetu, trebaš samo zatražiti. Daj mi imena Hutua koji su te tražili, ili onih koji su ubili tvoje roditelje i braću, i ja ću ih dati ubiti za tebe.«

Njegova me je ponuda šokirala. To sam željela za vrijeme svojih ranih dana u kupaonici, kada nam je pastor ispričao o zvjerstvima počinjenima nad nama.

Bila sam poželjela oružje — puške i topove da ubijem Hutue — jer sam toliko žudjela za osvetom. Međutim, to je bilo prije nego što sam otvorila srce Božjem opraštanju i pomirila se s ubojicama.

Satnik mi je ponudio savršenu osvetu: obučene i dobro naoružane vojnike koji će ubiti na moju zapovijed. Sve što sam trebala učiniti bilo je šapnuti ime i mogla sam osvetiti svoju obitelj... i obitelji tisuća leševa što su trulili na ulicama. Njegova je ponuda došla iz srca, no mogla sam čuti vruga u njegovom glasu. Iskušavao me je s obećanjima ubojstva, a sve što sam ja željela bio je mir. Uvukla sam ruku u džep i omotala prste oko očeve krunice. »Hvala vam što ste mi ponudili...«

»Ubit ću kojeg god Hutua želiš!« Bio je toliko željan ubijanja da mi nije dopustio da dovršim rečenicu. »Ako je u ovom kampu neki Hutu za kojeg znaš, reci mi i sam ću ga ubiti. Sve ih mrzim.« »Pa, satniče, nisu svi Hutui zli i samo ubojice. Zavarao ih je vrag... Udaljili su se od Boga i...«

»Immaculee, Hutui jesu zli,« opet me prekinuo. »To što su učinili je zlo.

Nemoj mi govoriti da je to Božja volja ili djelo vruga — to je djelo Hutua i oni će platiti za to. Javi mi ako se predomisliš. Ne nudim ovo

baš svakome, znaš.«

Molila sam se da Bog dotakne satnikovo srce svojim opraštanjem i ponovno sam se molila za ubojice da ostave svoje mačete i mole za Božju milost.

Satnikova ljutnja navela me je na pomisao da se krug mržnje i nepovjerenja u Ruandi neće lako prekinuti. Nakon što se ubijanje zaustavi, zasigurno će biti još više ogorčenosti, ogorčenosti koja bi lako mogla eruptirati u daljnje nasilje.

Sada samo Božje božansko opraštanje može spriječiti da se to dogodi. Uvidjela sam da će, bez obzira na koji me put Bog postavi, pomagane drugima da oprostite biti velik dio mojeg životnog djela.

Sutradan je satnik pokazao da je i mislio ono što je rekao — doista je mrzio Hutue. Jedan okrvavljeni čovjek dolutao je u kamp tvrdeći da je preživjeli iz genocida te da je ranjen dok se borio s tutsijskim pobunjenicima, no satnik mu nije vjerovao. Vojnici su čovjeka prisilili da klekne, pritišćući mu cijevi svojih pušaka na glavu dok su ga ispitivali. Pitali su ga je li član Interahamwea, što je on isprva poricao. No, nakon daljnjeg ispitivanja slomio se i priznao. Satnik je klimnuo svojim vojnicima, oni su ga odveli i više ga nikad nismo vidjeli. Jedan od vojnika kasnije mi je rekao da je čovjek priznao da je špijun Interahamwea.

»Ne brini se za njega — taj više nikoga neće uznemirivati,« rekao je.

Brinula sam o svojim tetkama i sestričnama najbolje što sam mogla, osiguravajući da imaju dovoljno hrane, donoseći im lijekove od vojnika i njegujući im rane — čak sam se pobrinula da spavam blizu njih u slučaju da se preplaše po noći. No, nisam s njima provodila toliko vremena kako bi se moglo pomisliti. Bila sam sretna što su žive i na sigurnom, no nisu mi mogle zamijeniti obitelj koju sam izgubila. Osjećala sam da moram započeti nov život.

Čak mi je bilo teško zblížiti se sa ženama s kojima sam bila u kupaonici. Živjele smo na suprotnim stranama kampa i premda smo razmjenjivale osmijehe, rijetko smo razgovarale. Toliko dugo proboravile smo u tako malom prostoru, no nismo se uistinu poznavale. Sva naša komunikacija odvijala se preko znakova rukom i čitanja s usana, i gotovo uvijek je izražavala strah, užas i očaj.

Možda bismo postale prijateljice da smo u kupaonici mogle razgovarati: međutim, ovako kako je bilo, vidjeti se međusobno u kampu prizivalo je previše bolnih sjećanja.

Pa ipak, bilo je mnogo prilika za sklapanje novih poznanstava. Svakog su dana stizale nove skupine preživjelih Tutsija, od kojih je većina bila zbunjena i dezorijentirana te govorila samo kinjaruandu. Budući da sam ja znala dva jezika, satnik me je zamolio da popisujem sve novopridošle izbjeglice. Bila sam sretna što mogu pomoći. Bilježila sam njihova imena i dob te izvještavala francuske vojnike o njihovim ozljedama i medicinskim potrebama. Također, zapisivala sam njihove osobne priče i povijest onoga što su prošli. Tako sam čula mnoge užasne priče, ali i sklopila nekoliko trajnih prijateljstava. Jedna od novih prijateljica bila je Florence, djevojka otprilike mojih godina s dragim, nevinim osmijehom. Bila je vrlo lijepa, unatoč dubokom ožiljku što joj se pružao niza lice od udarca mačetom između očiju. Zabilježila sam njenu priču koja je, na žalost, bila isto toliko strašna koliko i česta.

Florence je bila iz gradića nedaleko od mog sela. Kada je genocid počeo, njena obitelj i tristo njenih susjeda potražili su utočište u mjesnoj kapeli vjerujući da će ubojice poštovati nepovredivost crkve. Međutim, pronalazak Tutsija naguranih u jednu prostoriju ubojicama je samo olakšalo posao te su jednostavno ušetalu između crkvenih klupa vitlajući svojim mačetama.

»Nismo imali oružje, nismo se imali čime braniti,« rekla je Florence dok su se njene velike, dobre oči punile suzama. »Bilo je nešto vrištanja i preklinjanja, no većina nas je samo sjedila tamo, čekajući na svoj red da budemo raskomadani. To je bilo kao da smo zaslužili da budemo ubijeni — da je sve to savršeno normalno. Došli su do mene i svega čega se sjećam je mačeta koja se spuštala na moje lice. Zatim sam se probudila u kamionu.«

Florenceina je rana bila duboka, ali ne i smrtonosna — no ubojice su je ipak bacili na u stražnji dio velikog kamiona zajedno s ostalim truplima. Kada se probudila, otkrila je da se nalazi na tijelima svojih roditelja, a njezina je sestra bila na njoj.

»Sestra je još uvijek imala koplje zabodeno u prsa... Bila je gotovo mrtva, no i dalje je proizvodila grgljave zvukove. Pokušala sam doprijeti do nje, no jedan od ubojica me vidio kako se pomičem te

me je počeo ubadati njenim kopljem. Ubo me ovdje, ovdje i ovdje,« rekla je pokazujući na svoja prsa, trbuh i bedra. »Dok me je ubadao, nisam se trzala: umjesto toga, zamolila sam Boga da uzme moju bol i spasi mi život. Ubojica je vjerojatno mislio da sam mrtva jer sam mnogo krvarila.«

Kamion se zatim zaustavio na rubu litice, visoko iznad rijeke Akanyaru, interahamweovskom omiljenom mjestu za istovarivanje leševa.

»Bacili su sva tijela s litice u rijeku,« nastavila je Florence. »Sjećam se kako su me zgrabili za noge i zavitali u zrak, i čula sam zvuk vode kako se ruši u daljini, no ne sjećam se pada. Probudila sam se u blatu uz obalu rijeke sljedećeg jutra. I moji roditelji i sestra također su tamo ležali, međutim svi su bili mrtvi. Pogledala sam na liticu i nisam mogla shvatiti kako sam preživjela — to je bio pad od barem šezdeset metara. Mogu jedino vjerovati da me je Bog poštudio zbog nečega.«

Florence je ležala uz obalu rijeke jedan dan prije nego što je mogla ustati i udaljiti se. Dovukla se do najbliže kuće, gdje su je neki dobri Hutui primili, obradili joj rane i sakrili je. »Iako su mi spasili život,« nastavila je, »njihov je sin svakog jutra odlazio iz kuće, sastajao se s interahamweovcima i nastavio ubijati Tutsije u mom gradu sve dok ih više nije bilo za ubijati. Više mi ništa nema smisla, Immaculee. Što misliš, zašto sam ja preživjela, a moji roditelji i sestra nisu?«

»Bog te je poštudio s razlogom,« odgovorila sam. »Ja zapisujem tvoju priču i jednog dana netko će je pročitati i znati što se dogodilo. Ti si poput mene — ostavljena si da ispričaš.«

Mnogo sam prevodila između izbjeglica i naših francuskih domaćina.

Slijedom toga, upoznala sam i nemali broj vojnika. Jedan od njih, Pierre, pokazivao je posebno zanimanje za mene. Tijekom dana bio je na dužnosti patroliranja unutarnjim krugom, no noću bi kratio vrijeme ćaskajući sa mnom dok sam sjedila i promatrala zvijezde. Pierre je bio vrlo drag mladić: nekoliko godina mlađi od mene, pristojan, suosjećajan i dobar slušatelj. Ispričala sam mu što se dogodilo mojoj obitelji i našem selu, a on mi je ispričao o svojim roditeljima, svom životu u Francuskoj te o djevojci s kojom je prekinuo prije odlaska u Ruandu. Kada me upitao imam li momka,

ispričala sam mu o Johnu i ispraznom stanju našeg odnosa kada smo se razišli. Osjećala sam se vrlo ugodno u Pierreovoj blizini i uživala u njegovom društvu. Razgovarajući s njim prestala bih misliti na svoju svakodnevnu stvarnost, barem privremeno. Kako su dani prolazili, Pierre je počeo pronalaziti izlike da bude blizu mene. Donosio mi je hranu, pratio me do potoka kada sam išla po vodu i navraćao s knjigama za mene. Njegovi su ga prijatelji zadirkivali zbog toga, međutim meni nije smetalo. Imati bliskog prijatelja koji nije neposredno trpio zbog genocida bilo je olakšanje, a pričajući mu o svojim nadama i planovima ponovno sam se osjetila kao ljudsko biće. Jednog mi je dana Pierreov prijatelj Paul rekao da je mladi vojnik očaran sa mnom, što me je natjeralo na smijeh. Nisam bila promijenila odjeću niti se istuširala kako treba više od tri mjeseca. »Ne, Pierre stalno priča o tebi,« uvjeravao me Paul. »Kaže da je usprkos svemu što si prošla tvoje srce otvoreno i da imaš odličan smisao za humor.«

»S obzirom na to kako se vi momci šalite sa mnom, moram imati smisao za humor,« rekla sam. No uskoro sam shvatila da se Paul ne šali — Pierre se doista bio zaljubio u mene.

Bila sam polaskana, ali nezainteresirana. Upravo sam bila izgubila svoju obitelj i nisam bila sigurna hoću li doživjeti da vidim kraj rata. Također, odustala sam od sentimentalne ljubavi nakon što me je John bio tako jako iznevjerio. Bez obzira na to, Pierre me naveo da se zapitam hoće li moje slomljeno srce ikada više moći voljeti drugu osobu.

Kada me je te večeri došao potražiti i pozvao me u šetnju, odlučila sam mu reći da ne trati svoju naklonost na mene. No, počeo je pričati s tolikim uvjerenjem i strašću da sam bila potpuno zatečena. »Immaculee, postala si mi mnogo više od prijateljice,« rekao mi je usrdno. »Ti si vrlo posebna osoba. Znam da je uza svu smrt, bol i nasilje oko nas to posljednja stvar koju želiš čuti, ali mislim da te volim. Želim biti s tobom.« Iako sam očekivala da će reći nešto takvo, svejedno sam bila iznenađena koliko je iskreno zvučalo. »Pierre,« odgovorila sam blago, »moje je srce puno tuge i trenutačno u njemu ima mjesta jedino za Boga. Zaljublivanje mi ne pada na pamet... i ne smijem izgubiti fokus s bitaka koje su preda mnom. Moram se pobrinuti za sebe.«

Primio me je za ruku. »Ali ja doista mislim to što govorim... Volim te i brinut ću se za tebe. Želim biti s tobom, ne želim te izgubiti.« Bila sam pomalo svladana njegovim intenzitetom, no osjećala sam da su nas spojile prilike, a ne Bog. On mi je dao do znanja da John nije bio muškarac kojeg mi je namijenio, a sada mi je davao do znanja da to nije ni Pierre. Jednostavno, to nije bio pravi osjećaj — i znala da će mi, kada budem spremna, Bog dovesti ljubav. A kada to učini, neće biti sumnji ni bojazni.

»Ne, Pierre... ne. Trenutačno moje srce pripada više mrtvima nego živima — nisam čak ni počela tugovati. Tvoje mi prijateljstvo mnogo znači i želim ga zadržati. Zato, molim te, budimo samo prijatelji.«

»Shvaćam,« rekao je tužno. »Ako ne mogu imati tvoje srce, pustit ću te.

Pozdravit ću se, i... laku noć, srce.« Sagnuo se prema meni i iznenadio me poljupcem u usta. Zatvorila sam oči i, na nekoliko trenutaka, dok su njegove usne dodirivale moje, osjetila kako toplina poljupca odnosi moju bol i tugu.

Pierre je otišao kod drugih vojnika, ostavivši me s rezigniranim osmijehom na licu. Predala sam svoje povjerenje Bogu, što mi je jedino bilo preostalo.

Očajnički sam željela razgovarati sa svojim bratom Aimablom i javiti mu da sam živa, no nije bilo poštanske službe, telefoni nisu radili — a nisam ni imala broj na koji bih ga mogla nazvati, kao ni novac da platim poziv. Aimable je bio udaljen pet tisuća kilometara, na školovanju u Senegal, i molila sam se da je ostao tamo. Ako se vratio u Ruandu, bez sumnje je mrtav kao i ostatak moje obitelji. Dakle, rat će morati završiti prije nego što uspijem doći do njega. No kada će se rat okončati? Francuzi nam nisu prenosili vijesti i nismo imali radio koji bismo slušali. Jedine vijesti koje smo dobivali dolazile su od novopridošlica u naš sve kratiji kamp.

Negdje krajem srpnja saznala sam da su tutsijski pobunjenici iz RPF-a ostvarili pobjedu na sjeveru, no da se borbe nastavljaju na istoku i jugu.

Francuzi su kontrolirali zapadnu Ruandu, gdje smo se mi nalazili, uključujući obalu jezera Kivu i granicu sa Zairom. To su bile dobre vijesti za nas, no situacija je i dalje bila krajnje opasna. Stotine tisuća

hutuskih izbjeglica bile su na našem području pokušavajući doći do jezera Kivu i pobjeći u Zair.

Novi preživjeli Tutsiji svakog su dana ostavljani pred našim vratima. U tri tjedna otkako sam došla u kamp, naš broj je narastao od nekoliko desetaka do gotovo sto pedeset — i ja sam nastavila bilježiti njihove priče i medicinska stanja. Mnoge izbjeglice bile su teško ranjene, odsječenih udova ili osakaćene nekom drugom vrstom mučenja. Njihove su rane često postajale jako inficirane te sam znala da neće preživjeti. A oni koji nisu bili izgubili svoje udove, često su bili izgubili razum, izludjeli od gubitka, tuge ili užasa zarobljenog u svojem pamćenju. Među najtežim stvarima s kojima sam se trebala nositi u kampu bila su siročad. Na primjer, nikad neću zaboraviti dva brata, u dobi od tri i četiri godine, koji su nam došli iz Kigalija. Njihovi su ih roditelji bili sakrili u strop njihove kuće kada su im ubojice došli pred vrata. Roditelji su im bili ubijeni, a dječake su nekoliko dana kasnije izvukli dobrotivi susjedi Hutui koji su ih doveli na jug kada su pobjegli iz glavnog grada kako bi izbjegli borbe. Predali su dječake nekim francuskim vojnicima, objasnivši im da namjeravaju prijeći u Zair, što je preopasno putovanje za djecu.

Iz nekog razloga vojnici nisu zapisali ni imena djece ni imena susjeda.

Nadalje, kada su stigli u kamp, oba su dječaka imala vrlo visoku temperaturu.

Bili su najmlađa djeca u kampu, bez roditelja ili rođaka da paze na njih, pa sam ih privremeno usvojila i brinula se za njih. Uz pomoć francuskog satnika namjestila sam im mali krevet u školskoj zgradi i nabavila lijek da im snizim temperaturu. Slušanje kako govore slomilo mi je srce. Bili su vidjeli mrtva tijela svojih roditelja, no tako mladi nisu shvaćali trajnost smrti. Stariji dječak se pokušao brinuti za svog mlađeg brata podsjećajući ga da bude pristojan sa strancima. Trogodišnjak je stalno gnjavio svog brata tražeći pomfrit i gazirani sok, a stariji bi mu brat uvijek odgovarao s nježnom strpljivošću.

»Moraš se sjetiti da nismo kod kuće... Ovdje ne možemo dobiti pomfrit ili gazirani sok. Moramo čekati mamu i tatu da dođu po nas — tada ćemo ponovno moći fino jesti i piti. Ne smijemo se ponašati razmaženo, ili će se dogoditi još loših stvari.« Kada je njegov mlađi brat zaplakao, njihao ga je govoreći, »Ne plači. Mama i tata će

uskoro biti ovdje i onda ćeš moći jesti pomfrita koliko god poželiš. Moramo čekati, ali mama i tata će se pobrinuti za sve.« Znala sam da ti dječaci nikada više neće vidjeti svoje roditelje te da su, po svojoj prilici, svi njihovi rođaci mrtvi. Bojala sam se da će imati budućnost ispunjenu tugom, zlostavljanjem i uskraćenim mogućnostima — vrstu života koja je plodno tlo za ogorčenost i mržnju. Vidjela sam kako se krug mržnje i nepovjerenja formira u tim nevinim očima i znala sam da mi Bog pokazuje još jedan razlog zbog kojeg me je poštedio. Zavjetovala sam se da ću jednog dana, kada budem dovoljno jaka i sposobna, učiniti sve što je u mojoj moći da pomognem djeci koja su u genocidu ostala bez roditelja, da ću pokušati unijeti nadu i radost u njihove živote te ih odvratiti od prihvaćanja mržnje koja im je oduzela njihove roditelje i njihovu ljubav.

Početkom kolovoza satnik mi je rekao da je kamp toliko krcat da će preseliti većinu izbjeglica. Novi kamp bio je u zatvorenom prostoru, u srednjoj školi u gradu Kibuye, s vodom iz vodovoda, boljom hranom i pravim krevetima.

Pobrinula sam se da »moji« dječaci budu prvi koji će ići, tako da im bude udobnije. Također sam se pobrinula da se moje tetke i sestrične presele — da, bilo im je bolje, ali trebale su krov nad glavama i zidove oko sebe kako bi se osjećale sigurnijima. Planirala sam i sama ići kako bih se brinula za sve, no satnik me je preklinjao da ostanem i pomažem voditi kamp. I dalje su trebali prevoditelja, a stalno su dolazili novi preživjeli. »Pomoći ćeš da spasimo živote ako ostaneš,« rekao mi je. Kako sam mogla odbiti? Ostala sam u kampu i nikad više nisam vidjela dva mala brata. Ali nisam zaboravila na svoje obećanje da ću se brinuti za drugu djecu ostalu bez roditelja zbog nasilja, kojeg u Ruandi nikad nije nedostajalo.

U starom je kampu ostalo oko trideset izbjeglica, uključujući osmero koji su mi bili prijatelji, kao na primjer Florence i Jean Paul. U stvari, naša je veza bila toliko čvrsta da smo svih devetero odbili biti prebačeni iz kampa, osim ako nam se ne dopusti da odemo kao skupina. Nastavili smo primati tutsijske izbjeglice, no kamp je sada funkcionirao kao tranzitna postaja. Popisivala sam preživjele, a oni su za dan ili dva bili prebacivani u veći kamp u gradu. A onda sam, početkom kolovoza, doživjela nešto što nisam bila čula mjesecima:

dubok, grohotan, srdačan smijeh. Dolazio je od žene koja je stigla s novom skupinom izbjeglica. Sjedila je u svojim invalidskim kolicima, a vojnici su je spuštali s kamiona. Bila je teška žena, a noge su joj bile toliko usahnule da sam mogla vidjeti da nikada više neće moći hodati. Pitala sam se zbog čega se, za Boga miloga, imala smijati usred toliko tuge. Kako se ispostavilo, smijala se od sreće što je živa. Promatrala sam kako su vojnici pažljivo položili njena kolica na tlo te joj zatim predali njeno dvoje male djece. Djeca su je ljubila posvuda po licu, a ona se počela ponovno smijati — i odzvanjalo je čitavim kampom.

»To je Aloise,« rekao je Jean Paul. »Imamo slavnju osobu u kampu.« Doista, bila sam čula za Aloise. Dok sam bila dijete, moji su je roditelji hvalili kao primjer koliko mnogo osoba može postići u životu napornim radom i odlučnošću. Pričali su mi da je Aloise s devet godina oboljela od dječje paralize i da nikada više nije hodala, ali da je zadržala visoke ocjene u školi te da su je smatrali jednim od najnadarenijih učenika u Ruandi. To je bilo sve čega sam se mogla sjetiti da sam čula o njoj, no očito je bila postala dosta slavna u državi — mnogo ljudi u kampu bilo je čulo za nju.

Jean Paul mi je rekao da je njen suprug radio u Ujedinjenim narodima u Kigaliju te da je Aloise tako upoznala sve diplomate i veleposlanike. »Ima dobre veze posvuda i svakome može pronaći dobar posao,« rekao je s divljenjem.

»Ljudi govore da bi postala premijerka da nije hendikepirana. Znam da je Tutsi, no prije više godina je kupila hutusku osobnu iskaznicu kako bi mogla raditi za državnu upravu... Ona je vrlo pametna gospođa.«

»Pa, mislim da ću otići popisati našu slavnju gošću,« rekla sam i zaputila se sa svojom bilježnicom prema kamionu. Aloise me je pogledala iz svojih kolica.

Njeno veselje je naglo prestalo i briznula je u plač. »O moj Bože, mogu vidjeti oči tvoje majke u tvojima... i oči tvog oca također. Uvijek sam željela posjetiti tebe i tvoju obitelj, ali nisam mogla, ne s ovim nogama.« Mislila sam da je žena luda ili da me je zamijenila s nekim drugim. Nisam je nikada upoznala, kako je onda mogla znati tko sam ja? »Ne gledaj me kao da sam izgubila razum, Immaculee Ilibagiza. Jako dobro znam tko si ti. Tvoji roditelji — pokoj im duši — bili su

moji dobri prijatelji.« Aloise je spustila svoju djecu, obrisala suze i pružila ruke prema meni.

Prišla sam joj nesigurno, pružajući joj ruku da se rukujemo, no ona je zgrabila moju ruku, povukla me k sebi i vrlo snažno prigrllila. Nije me htjela pustiti. »Tvoja majka mi je spasila život — kladim se da to nisi znala! Kada sam imala osam godina, tvoja je majka čula da volim školu, no moji roditelji nisu si mogli priuštiti da me i dalje šalju u nju. Pa, ona je platila jednu čitavu godinu mog školovanja... i nastavljala je plaćati, čak i nakon što sam se razboljela i više nisam mogla hodati. Bila sam toliko zahvalna da sam obećala da ću učiniti nešto od svog života te sam učila više od ikoga koga poznajem. Sve što danas imam dugujem tvojoj majci, Immaculee. Ona je bila svetica!« Aloise me konačno oslobodila iz svog dugog zagrljaja i pomakla se sa svojim kolicima malo unatrag.

Bila sam zabezeknuta neobičnim susretom s tom neodoljivom ženom i morala sam se udaljiti da dođem k sebi. »Dajte da odem po nešto hrane i vode za vas i vašu djecu,« rekla sam. »Odmah ću se vratiti, i onda ću vas moći popisati.« Dok sam se udaljavala, Aloise je viknula za mnom, »Immaculee, mislim da me je duh tvoje majke doveo ovdje zbog tebe! Dugujem joj i odužit ću joj se tako što ću pomoći tebi. Samo da razmislim... Pronaći ću način kako da ti pomognem.«

Mahnula sam joj i nastavila hodati, pitajući se kako bi mi izbjeglica u invalidskim kolicima s dvoje male djece za koje se treba brinuti ikako mogla pomoći. Još jedanput ću naučiti da su čudni putovi Božji. Kada sam sutradan popisala Aloise, rekla mi je da je, iako je ona legalno bila Hutu, njen muž, Fari, Tutsi. To je značilo da su njena djeca Sami i Kenza također smatrana Tutsijima.

Bojala se za sigurnost djece te je pobjegla iz Kigalija u svoj rodni kraj kako bi se sakrila u kući svojih roditelja. Muž joj je bio skriven u stropu kada je otišla i nije imala saznanja je li živ ili mrtav.

»Smislila sam što mogu učiniti da se odužim za dobrotu tvoje majke,« rekla je Aloise. »Čim borbe potpuno prestanu, odvest ću te sa sobom kući u Kigali.

Možeš živjeti s nama kao moja rođena kći.« Bilo je nešto kod Aloise čemu nisam potpuno vjerovala. Nasmiješila sam joj se i zahvalila na ponudi, no rekla sam joj da imam malu obitelj prijatelja u kampu te

da smo obećali da ćemo se držati na okupu. Slegnula je ramenima i rekla da sam mudra što sam s ljudima kojima vjerujem. Mislila sam da je s tim svršeno, no sutradan je došla do mene dok sam sjedila s prijateljima.

»Immaculee, promislila sam i odlučila da ću te, ako si zabrinuta, oteti; možeš sa sobom u Kigali povesti sve svoje prijatelje. Smjestit ću vas svih devetero u svoju kuću! Napraviti ćemo mjesta i bit će udobno.«

Pogledali smo jedni druge i nasmijali se. Nismo znali kako da odgovorimo na tako neobičnu i velikodušnu ponudu. »Razmislite o tome,« rekla je Aloise odlazeći u svojim kolicima. »Ne znam što drugo mislite da biste mogli učiniti nakon rata. Zacijelo ste svi istraumatizirani... Djeco, ne mogu vjerovati da vas trebam moliti da dođete živjeti u lijepu kuću u gradu. Rat je skoro gotov — počnite razmišljati o svojoj budućnosti!«

Aloise je bila u pravu. Glavni su grad bili preuzeli pobunjenici i bilo je samo pitanje vremena kada će borbe prestati. Mi smo bili izgubili svoje obitelji, svoje domove, čak i svoju odjeću, te nismo svi skupa imali ni lipe. Nije nam trebalo dugo da odlučimo da bi bilo dobro da prihvatimo Aloisinu ponudu.

Sutradan smo, kao skupina, otišli da joj to kažemo i zahvalimo joj.

»Nemojte zahvaljivati meni, zahvalite Immaculeeinoj majci,« rekla je. »Ja to radim za Rose, ne za vas!«

Počela se smijuljiti i nastavila sve dok, još jedanput, sretan, grohotan smijeh nije odjekivao širom kampa.

Dvadeseto poglavlje

Cesta do pobunjenika

Jednog vrućeg poslijepodneva krajem kolovoza francuski me je satnik obavijestio da nas izbacuju iz kampa. Operacija »Tirkiz« privodila se kraju i Francuzi su se spremali napustiti Ruandu. »Danas zatvaramo kamp,« rekao je.

»Imaš dva sata da se svi sprema za odlazak.« »Za odlazak kamo?« upitala sam.

»Ovdje je trideset ljudi.. Što da im kažem, kamo da odu? Nemamo domova!«

Bila sam zaprepaštena iznenadnim novostima.

»Sve ćemo vas povesti do tutsijskih vojnika da budete s njima. RPF je ušao u ovo područje i postavio kamp nekoliko kilometara niza cestu. Odvest ćemo vas tamo i predati njima. To će biti bolje za vas jer ćete biti sa svojim ljudima.«

Bila sam oduševljena viješću što su se tutsijski vojnici napokon probili do nas i da protjeruju Interahamwe izvan ove zemlje. Čak sam čula da je naš junak, vođa RPF-a Paul Kagame, u Kigaliju postavio novu vladu. Hvala Bogu, napokon smo bili na sigurnom — genocid je zasigurno gotov!

Išla sam po kampu i svima govorila da odlazimo. Neki od najnovijih pridošlica bili su sumnjičavi te govorili da Francuzima ne treba vjerovati i da su postavili izbjegličke kampove kao humanitarne paravane da im pomognu prikriti njihovu pravu misiju: krijumčarenje Hutua koji su organizirali genocid u inozemstvo preko jezera Kivu. »Ne vjerujem u to,« rekla sam. »Francuzi su nam tjednima pružali sigurnost, a sada će nas odvesti u slobodu! Učinili su sve što su rekli da će učiniti.«

Nije trebalo mnogo vremena da se spremimo budući da smo već dugo bili spremni. Nitko nije ništa posjedovao, pa nismo ni imali prtljage za pakiranje.

Skupila sam svoju siromašnu imovinu — džemper i ručnik koji mi je dala kći pastora Murinzija, dvije Pierreove knjige te nešto dodatnog sapuna i vojnička majica s kratkim rukavima — i sve stavila u plastičnu vrećicu. No, dok sam to činila, sjetila sam se majke koja je pakirala svoje stvari u kovčege dok su se ubojice skupljali blizu našeg doma... i odlučila da ne želim vući stvari iz svoje prošlosti u svoj novi život. Željela sam krenuti iznova. Odnijela sam vrećicu u

školsku zgradu i ostavila je u kutu, nadajući se da će je pronaći neki drugi siromašni Tutsi bez doma.

Okrenula sam se da otiđem i naletjela na Pierrea, koji je stajao na vratima.

Gledao me je s tugom u očima i predao mi komadić papira. »Ovo je moja adresa u Francuskoj, u slučaju da se ikada predomisliš. Užasno ćeš mi nedostajati i čuvat ću te u svom srcu. Molim Boga da te čuva.«

»Zbogom Pierre, Bog te blagoslovio,« rekla sam, no on je već bio otišao.

Bila sam zadnja koja se popela u teretni dio kamiona. Stražnja ograda kamiona se zalupila, cerada je spuštena da nas sakrije i polako smo krenuli.

Izvukla sam kronicu koju mi je dao otac — jedini osobni predmet kojeg se nikada neću odreći — i izgovorila molitvu. Zamolila sam Boga da blagoslovi naš novi početak i sigurno nas odvede do tutsijskih vojnika.

Kamion je izašao iz polukruga od oklopnih vozila, spustio se prilaznim putem i — ušao u more ubojica! Kroz pukotinu na ceradi vidjela sam da se tisuće Hutua vuku glavnom cestom prema jezeru Kivu, a stotine su bili u odorama Interahamwea i nosili mačete. »O Bože,« rekla sam naslonivši se natrag u kamionu. »Ne opet!« Probijali smo se centimetar po centimetar po krcatoj cesti i trubili Hutuima da se maknu i propuste nas. Znala sam da će nas, ako nas zaustave ili ako se kamion pokvari, interahamweovci napasti u roku od nekoliko minuta. Nisam se osjećala tako prestrašeno otkako sam otišla iz kupaonice.

»Bože, molim te,« molila sam se. »Doveo si nas ovako daleko — sada nas odvedi i ostatak puta! Oslijepi ove ubojice... Ne daj da pogledaju u teretni dio ovog kamiona. Milostivi Bože, zaštiti nas od njihovih očiju punih mržnje.«

Prešli smo više od pola puta do RPF-ovog kampa kada je kamion stao.

Francuski satnik je došao straga, otvorio ceradu i rekao. »Imamo izvještaje o pucnjavi na ovom području i imamo naredbe da izbjegavamo borbu po svaku cijenu. Okrećemo se, tako da ćete

ovdje morati izaći.« Mislila sam da sam ga pogrešno čula. »Mislite, vratit ćete nas natrag sa sobom, zar ne?«

»Ne, rastavljamo kamp. Morate izaći ovdje... sada. Žao mi je, Immaculee.«

Tijekom prošlih nekoliko tjedana bila sam dosta dobro upoznala satnika.

Mrzio je Hutue i govorio da želi pomoći Tutsijima koliko god je u njegovoj moći, tako da nisam mogla vjerovati da bi nas ostavio usred skupine naoružanih interahamweovaca. Spustila sam se iz kamiona kako bih ga urazumila.

»Satniče, molim vas, vi bolje od ikoga znate što će se dogoditi ostavite li nas ovdje. Ubojice su posvuda oko nas! Molim vas, preklinjem vas! Odvezite nas još kilometar i pol do RPF-ovog kampa ili nas povedite natrag s vama... Ne ostavljajte nas ovdje da budemo ubijeni!« »Žao mi je, Immaculee, imam naredbe.« »Molim vas, satniče, samo nas povedite — « »Ne! A sada izvedi svoje ljude iz kamiona. Mi moramo ići.« Nismo mogli vjerovati što se događa. Otprilike desetak interahamweovaca stajalo je oko tri metra dalje, promatrajući nas i slušajući naš razgovor sa sve većim zanimanjem. Osjetila sam vrtoglavicu, cesta se vrtjela i na trenutak sam oko sebe mogla vidjeti samo mnoštvo gnjevnih lica.

Došla sam k sebi oslonjena na bok kamiona i po prvi put primijetila sva mrtva tijela na tlu — leševi su bili posvuda duž ceste, koliko god mi je pogled sezao.

Pogledala sam satnika, preklinjući ga očima po posljednji put. Uzaludno — bio je nepokolebljiv. Možda su pastor i ostali bili u pravu glede Francuza. Možda su oni doista bili tu da pomognu ubojicama, jer sada nije bilo sumnje da će nas prepustiti smrti.

»Izađite iz kamiona,« rekla sam svojim prijateljima. »Svi van... Francuzi nas ostavljaju ovdje.«

Jauci nevjerice i straha koji su dolazili iz stražnjeg dijela kamiona još su više privukli pozornost ubojica, koji su nam se sada počeli približavati.

Pogledala sam jednog interahamweovca ravno u oči i zadržala pogled. Srce mi je govorilo da je on osoba poput mene te da, u stvari, ne želi ubijati. Držala sam krunicu i prikupila svu svoju volju da

mu pošaljem poruku ljubavi. Molila sam se Bogu da me upotrijebi da dotaknem ubojicu snagom njegove ljubavi.

Nisam trepnula... i zurili smo jedno drugome u oči. Činilo se da traje čitavu vječnost. Na poslijetku je ubojica skrenuo pogled i pogledao u stranu. Okrenuo mi je leđa i ispustio svoju mačetu, kao da je vrag napustio njegovo tijelo. Pa ipak, bilo je mnogo drugih vragova da zauzmu njegovo mjesto. Najmanje petnaest interahamweovaca sada je stajalo na koji metar od nas, s mačetama u rukama i zlobnim osmijesima na licima. Polako su shvaćali što se zbiva i čekali da vide hoće li se koji od mojih sudrugova usuditi udaljiti od kamiona. Nismo imali izbora nego izići. Jedan po jedan, moji prijatelji su iskakali van, sve dok nas svih trideset nije stajalo tamo, oči u oči s ubojicama. Kada su svi izašli, dva su francuska vojnika spustili Aloise na cestu i stavili mlade Kenzu i Šamija kraj nje. Zatim su se vojnici popeli u kabinu i kamion se udaljio velikom brzinom, ostavljajući nas u oblaku prašine i nesigurnosti.

»Pogledaj sve te Tutsije,« rekao je jedan od ubojica u čudu. »Kako je moguće da su još živi?«

»To su žohari koje su štitili francuski vojnici,« rekao je drugi. »Tko će vas sada spasiti, žohari?«

Moji prijatelji i ja bili smo toliko preplašeni da smo se jedva mogli pomaknuti. Gurkali su me pitajući što da radimo, kao da sam ja nekakva stručnjakinja za izlaženje na kraj s bezobzirnim ubojicama. Pogledala sam na ožiljak od mačete na Florenceinom licu, prisjećajući se priče koju mi je ispričala 0 tome kako je sjedila u crkvi sa svojom obitelji i čekala na svoj red da je ubojice raskomadaju. Pa, nisam namjeravala stajati tamo i čekati da umrem.

»Hajdemo,« rekla sam. »Pješačit ćemo do RPF-ovog kampa — njihovi su vojnici blizu.«

Ubojice su čuli da spominjem RPF i postali nervozni.

Počeli smo se kretati, ali nismo dospjeli daleko. Cesta je bila toliko prekrivena kamenjem i tijelima da je bilo praktički nemoguće gurati Aloisina kolica — tako smo, kada je jedan kotač zapeo, svi stali. Također, Aloisina djeca su plakala i primila se za majčine ruke. Izvukla sam svoje prijatelje Jeana Paula i Karegu iz skupine. »Vas dvojica dođite sa mnom — vi ostali ostanite s Aloise... i molite se. Ja ću pronaći tutsijske vojnike i dovesti pomoć. Ne mičite se s ovog

mjesta jer vas inače neću moći pronaći usred svih tih hutuskih izbjeglica.«

Aloise me je zabrinuto pogledala. »Jesi li sigurna da želiš ići? Ubit će te sigurno! Pusti radije muškarce da idu,« preklinjala je. »Ne, idem... Vi se samo usredotočite na molitve.« Rekavši to, zaputila sam se u smjeru kojim su nas Francuzi vozili prije nego što su nas napustili. Dok smo hodali, molila sam krunicu i obraćala se Bogu svim svojim srcem i dušom: »Bože, ja doista kročim dolinom smrti — molim te, ostani sa mnom. Zaštiti me snagom svoje ljubavi.

Stvorio si ovo tlo po kojem hodamo, molim te, nemoj dopustiti da ove ubojice proliju krv tvoje kćeri po njemu.« Nakon što smo se odvojili od veće skupine, tri interahamweovca su nas slijedila, a jedan od njih me je prepoznao. »Poznajem ovu žoharicu,« rekao je. »To je Leonardova kći — tražili smo je mjesecima! Ne mnogu vjerovati da je još živa... Pobili smo sve ostale, ali ovaj žoharčić nam je utekao!«

»Dragi Bože,« molila sam se hodajući što sam brže mogla i držeći očevu krunicu čvrsto u ruci. »Samo me ti možeš spasiti. Bože, obećao si da ćeš se pobrinuti za mene — pa, stvarno trebam da se pobrineš za mene ovog časa.

Vragovi i lešinari su mi za petama, Gospodine... Molim te, zaštititi me. Oslobodi srca ovih ljudi od zla i zaslijepi njihovu mržnju svojom svetom ljubavlju.«

Hodala sam a da nisam gledala u svoje noge, ne znajući hoću li se spotaknuti preko kamenja ili tijela i ulažući sve svoje povjerenje u Boga da me dovede do sigurnosti. Kretali smo se vrlo žustro, no ubojice su sada bili posvuda oko nas, okružujući nas i mašući svojim mačetama po zraku. Bili smo bespomoćni, zašto su onda čekali na napad?

»Bože, ako me ubiju, molim te da im oprostiš. Njihova su srca inficirana mržnjom i oni ne znaju zašto mi žele nauditi.« Nakon što smo tako prošli više od pola kilometra, čula sam Jeana Paula kako govori, »Hej, nema ih više... nema ih više!« Osvrnula sam se oko sebe i to je bila istina — ubojice su nas ostavili.

Jean Paul je kasnije rekao da je to najvjerojatnije bilo zato što su znali da su RPF-ovi vojnici u blizini, no ja znam pravi razlog i nikada neću prestati zahvaljivati Bogu što nas je spasio na toj cesti!

Nekoliko minuta kasnije vidjeli smo RPF-ovu cestovnu blokadu i nekoliko desetaka visokih, mršavih tutsijskih vojnika nepomičnih lica kako stoje na straži. Bacila sam se u bjesomučni trk i pala na koljena pred njima. Zaklopila sam oči i ispjevala im hvalospjeve. »Hvala Bogu, hvala Bogu što smo spašeni! Hvala Bogu da ste tu. Blagoslovljeni bili, blagoslovljeni bili svi! Da samo znate kroz što smo prošli. Hvala vam na —«

Nisam uspjela završiti svoju rečenicu jer me presjekao hladni, metalni zvuk repetiranja strojnice. Otvorila sam oči samo da bih vidjela puščanu cijev što mi je bila dva centimetra od lica.

Dvadeset prvo poglavlje

Za Kigali

O Bože, kada ćeš okončati ovu noćnu moru?

Pogledala sam iznad puščane cijevi i vidjela hladne, gnjevne oči tutsijskog vojnika. Podsjetile su me na oči ubojica koje su zurile u nas dvadesetak minuta ranije.

Ako su to oni isti vojnici RPF-a za koje smo se od početka genocida nadali da će nas doći spasiti, tada je možda zbilja vrijeme da umrem. Susjedi su mi okrenuli leđa, ubojice su me progonili, Francuzi su me napustili, a sada mi se moji spasitelji Tutsiji spremaju prosuti mozak.

Bože, na tebi je, molila sam se tiho. Živjeti ili umrijeti, nije mi važno dokle god ispunjavam tvoju volju. Ti si me doveo ovdje — odluka je na tebi.

Pokušala sam se ustati, polako dižući ruke u zrak dok sam objašnjavala da smo dvojica prijatelja i ja Tutsiji: »Francuski vojnici ostavili su nas na cesti...

Drugi preživjeli iz genocida ostali su iza nas i okruženi su ubojicama. Molim vas, morate im pomoći prije nego što bude prekasno.«

»Zašuti i sjedni na tlo,« viknuo je vojnik bodući me svojom puškom.

»Ako ste Tutsiji, zašto ste još živi?!« vrisnuo je drugi, s puškom uperenom u mene. »Svi su mrtvi, svi! Vi sami ste ubojice... Vi ste hutuski špijuni! Znete li što radimo sa špijunima? Sjedite mirno — bez riječi i ni makac.«

Ljutiti vojnici su nas okružili pa nije imalo smisla govoriti. Šutjela sam i čekala što god mi je sudbina pripremila. Minute su prolazile... Misli sam na Aloise i ostale koji sjede u polju ubojica, čekajući na mene da održim svoje obećanje i pošaljem vojnike da ih spase. Bog im pomogao.

Na poslijetku je došao satnik pobunjenika da nas ispita. Vojnici koji su nas čuvali salutirali su mu i nazivali ga »major«. Bio je visok, mršav kao štap i jedan od ljudi najstaloženijeg izgleda kojeg sam ikada vidjela. Pogledao nas je kao da smo lopovi koji su provalili u njegovu kuću... i imao je isti izraz na licu kao francuski vojnici kada su uhvatili interahamweovskog špijuna. Sjetivši se što se dogodilo tom čovjeku, prekrižila sam se. Bilo je očito da major nije vjerovao da smo mi preživjeli iz genocida, pa sam se počela moliti za jadnike koje smo ostavili uz cestu.

Ali, naravno, u tom se trenutku Bog još jedanput umiješao.
»Immaculee?

Immaculee Ilibagiza?« Vojnik što je stajao pokraj majora izgovarao je moje ime i u nevjerici zurio u mene. »Immaculee! Zar si to doista ti, jesi li? To si stvarno ti?« »Bazil?«

»To jesi ti!« Bacio je svoju pušku, kleknuo na tlo i čvrsto me zagrlio. Bazil je bio susjed Hutu koji se otišao boriti s tutsijskim pobunjenicima. Poznavali smo se još od osnovne škole i bio je mamin omiljeni učenik zbog svoje velike bistrine i nadarenosti. Zvali smo ga »učiteljičin mezimac« jer ga je mama toliko voljela da ga je često pozivala u našu kuću.

»Poznajesh ovu djevojku?« major je upitao Basila kada je završio s grljenjem.

»O da, išli smo zajedno u školu. Njezini su roditelji vrlo poštovani Tutsiji u mom selu — oni su vrlo dobri ljudi. Ona je u redu, majore... Ona nije špijun.

Što god Immaculee kaže, istina je.« Na brzinu sam se zahvalila Bogu što mi je poslao Bazila baš u trenutku kada sam ga trebala. Vojnici su spustili svoje puške, a major mi je prišao i rukovao se sa mnom. »Ja sam major Ntwali,« rekao je. »Ispričavam se na zabuni, ali špijuni su posvuda. Na ovim je prostorima i dalje vrlo opasno, ali s nama ste sigurni. Za vas je rat gotov... Mi ćemo vas štiti od sada pa nadalje.«

»Hvala vam, majore, ali moji prijatelji su ti koji trebaju vašu zaštitu,« objašnjavala sam mu žurno. »Francuski vojnici su nas ostavili usred Interahamwea i oko osamsto metara niza cestu nalazi se trideset preživjelih Tutsija okruženih ubojicama. Ne znam ni jesu li još živi. Molim vas — «

Major je nekome dao znak da ode po Aloise i ostale prije nego što sam dovršila. »Ne brini se za svoje prijatelje. Mi ćemo ih pokupiti.« »Hvala vam... i Bog vas blagoslovio.«

Nakon što su vojnici otišli da pomognu drugima, Bazil je sjeo kraj mene i počeo me nestrpljivo obasipati pitanjima. »Nisam bio kod kuće mjesecima...

Imaš li novosti iz sela? Kako je učiteljica — mislim, tvoja mama? Ima li vijesti o mojim roditeljima, ili mojoj braći i sestrama? Posljednji

put kada sam ih vidio spremali su se otići iz zemlje... Jesu li se izvukli?»

Stavila sam svoj dlan na Bazilovu ruku. Poznavala sam bol koju ću mu prouzročiti pa sam pokušavala biti što je moguće nježnija. »Ne znam kako da ti ovo kažem, Bazile, osim da ti kažem istinu. Svi su mrtvi: moja obitelj, tvoja obitelj... Gotovo svi Tutsiji i umjereni Hutui iz našeg sela — svi su mrtvi.«

Pogledao me je kao da je zaboravio govoriti, a zatim se sklupčao pod mojim nogama... Prsa su mu se nadimala od grčeva dok je jecao u kundak svoje puške. Jadni Bazil... Izgubio je svoje roditelje, četiri brata i tri sestre.

Sada sam razumjela zašto su bili toliko sumnjičavi prema nama kada smo došli. Mnogi od tih vojnika probijali su se prema jugu do Ugande i putem nisu imali vijesti od kuće. Sada su se vraćali da pronađu svoje obitelji poklane od susjeda — ljudi kojima su vjerovali čitav život. U pobunjeničkom kampu nije bilo mnogo sreće. Ni ja nisam bila jako sretna u tom trenutku. Duša me je boljela od toga što sam Bazilu prenijela loše vijesti i, kako su minute prolazile, sve sam se više bojala da je Aloise i ostale zadesilo najgore. Molila sam se za njihovu sigurnost i uskoro sam čula poznati smijeh moje vesele prijateljice kako dolazi iz RPF-ovog kamiona što se približavao.

»Immaculee, kakve god molitve da si izgovarala, nastavi ih izgovarati,«

Aloise se smijuljila. »Ubojice su nas gledali kao da nas žele rasjeći na komadiće, ali nisu se mogli pomaknuti. Kao da su bili zamrznuti na mjestu! Mi smo bili poput Danijela u lavljem brlogu... Baš kao Danijel u lavljem brlogu!«

Aloise je privukla svoju djecu k sebi, čvrsto ih zagrlila te se smijala i smijala sve dok joj suze nisu potekle niz obraze. Ja sam se osmjelila i rekla,

»Nisam znala hoću li doživjeti da kažem ovo, ali nikad se više nećemo morati suočiti s ubojicama. Genocid je gotov — Bog nas je poštedio i dao nam nov život. Neka je hvala Gospodinu! Hvala ti, Bože! Hvala ti, Bože!«

Aloise mi se nasmiješila i rekla, »Amen, Immaculee... Amen!«

Aloisina vedra narav i neovisni duh šarmirali su otvrdnule vojnike. Prvih nekoliko sati u kampu provela ja zabavljajući ih pričama o

glasovitim ljudima koje je bila upoznala, a poslije toga ih je nasmijavala svojim nepristojnim vicevima. No, najviše ih je impresionirao njen nepobjedivi optimizam: nikad se nije žalila na svoju životnu sudbinu i iz svake je situacije, bez obzira na to koliko je teška bila, uvijek izvlačila maksimum.

Aloise i ja smo se tako dobro slagale da je major Ntwali pitao je li mi ona majka. »Nije,« odgovorila sam, »ali odnosi se prema meni kao prema kćeri. Moji roditelji i dva brata ubijeni su u genocidu — kao i većina mojih drugih rođaka.«

»Žao mi je,« rekao je major. »Kriviš li nas?« »Kako to mislite?« pitala sam ga zbunjena njegovim pitanjem. »Mnogo mojih vojnika krivi sebe za to što se dogodilo. Misle da smo previše vremena potrošili boreći se da zauzmemo Kigali dok su istovremeno stotine tisuća Tutsija bile ubijane, uključujući njihove vlastite obitelji. Misle da nam je predugo trebalo da stignemo dovde.« »Ne smiju tako razmišljati, majore — to nije vaša krivnja. Borili ste se da nas spasite...

Borili ste se protiv vruga. Sada se moramo pobrinuti da se nikada više ne suočimo s istom bitkom. Moramo zaustaviti ubijanje i naučiti opraštati.«

Zatresao je glavom i coknuo jezikom u znak neslaganja. »Nemoj mi govoriti o Bogu ili vragu — ja znam tko je ovo učinio. Ti možeš oprostiti kome god želiš, Immaculee, ali možda nisi pogledala u toliko masovnih grobnica kao ja. Ljudi koji su ispunili te grobnice i dalje su tamo vani i, vjeruj mi, oni ne zaslužuju tvoj oprost. Zaslužuju da ih se upuca, i ja im namjeravam dati ono što zaslužuju. Oprostit ću im kad budu mrtvi.«

Major mi je pokazao na obližnju baptističku crkvu. „Immaculee, ondje ćete pronaći druge preživjele. Ne mičite se dok ne smislimo što ćemo s vama i nemojte odlutati. Zapamti, još uvijek ste u ratnoj zoni. Ako naletite na nekog interahamweovca, on neće biti tako pun oprosta kao ti.“

Moja mala skupina i ja ostali smo u crkvi zajedno s oko sto drugih preživjelih Tutsija. Nije bilo kreveta ni pokrivača, no bili smo sretni što imamo krov nad glavom i bio je dobar osjećaj boraviti u Božjoj kući. Bazil nam je bio donio hranu, a ja sam se dobrovoljno javila da

kuham. No, dok sam vani pokušavala upaliti vatru za kuhanje, osjetila sam mučninu od odvratnog smrada.

» Što to, pobogu, tako smrdi?« upitala sam jednog od vojnika zaduženog da nas čuva. On me je uzeo za ruku i bez riječi odveo iza crkve. Bio je to prizor iz pakla: red za redom pun leševa, stotine i stotine naslagane poput drva za ogrjev. Crni tepih od muha lebdio je iznad njih, a vrane su ključale gornji sloj mrtvih. Jedan starac stajao je uz rub hrpe i štapom rastjerivao pse.

Prekrila sam usta, očiju razrogačenih od užasa. Zatim je vojnik pokazao iza hrpa, na duboku jamu široku barem trideset metara i šest metara duboku. Bila je puna tijela, možda s desecima tisuća njih. Okrenula sam glavu, povraćala i oteturala natrag ispred crkve. Vojnik me je slijedio, i dalje ništa ne govoreći.

»Jesi li iz ovog kraja?« upitala sam. Klimnuo je, a ja sam shvatila da se negdje u toj trulećoj jami čovječanstva nalazi njegova obitelj. Njegov bol bio je neopisiv.

Koliko će godina — koliko naraštaja — trebati prije nego što se Ruanda oporavi od takvog užasa? Koliko dugo će proći prije nego što naša otvrdnula srca omekšaju? Predugo za mene, odlučila sam. Gledajući u oči tog vojnika, shvatila sam da ću morati otići iz Ruande. Morat ću ostaviti tugu i patnju ove zemlje iza sebe, barem na neko vrijeme. Da bih mogla pomoći u iscjeljivanju drugih, kao što sam znala da Bog želi od mene, trebala sam perspektivu koju su mogli pružiti samo prostor i vrijeme. Morala sam najprije iscijeliti sebe kako bih mogla pomagati drugima: siročadi u francuskom kampu, majoru u čije se srce ugnijezdila osveta, ubojicama koji su i dalje imali ubojstvo u očima i vojniku čija je tuga gušila njegovu dušu. Otići ću, ali ne još. Moram mnogo toga učiniti prije, a osim toga, nisam imala ni posla, ni novca, ni mogućnosti. Sve što sam posjedovala bila je odjeća koju sam imala na sebi i očeva krunica u džepu.

Ostali smo s pobunjeničkim vojnicima nekoliko dana, provodeći većinu svog vremena pokušavajući smisliti kako da dođemo do Kigalija bez novca. Svih dvanaestoro smo mogli ostati u Aloisinoj kući kada dođemo tamo, no nismo imali načina da obavimo još uvijek opasno, petosatno putovanje. Na posljetku je Bog odgovorio i poslao majora Ntwalija s rješenjem našeg problema. Major nam je

ponudio kamion i vozača da nas odveze ravno pred Aloisina vrata. I ne samo to: kada je kamion došao po nas, major je naredio svojim vojnicima da ga natovare vrećama riže, brašna, šećera, graha, kave, konzervama mlijeka i limenkama ulja. To je bilo više hrane nego što sam vidjela mjesecima i više nego dovoljno da nam potraje mjesecima. Opetovano smo se zahvaljivali majoru na velikodušnosti dok smo mu mahali za zbogom i kretali za Kigali. Stigli smo u glavni grad usred onoga što bi nekoliko mjeseci ranije bio užurban radni dan.

Ovako smo se dovezli u grad duhova. Ulice su bile puste, izuzev ponekog kamiona Ujedinjenih naroda ili RPF-ovog džipa što su jurili praznim cestama, vijugajući kako bi izbjegli leševe na ulici... ili trupala stotina pasa koje su vojnici morali ubiti kako bi ih spriječili da se hrane ljudskim ostacima. Zrak je zaudarao na smrt i mogla sam čuti kako vjetar poput istjeranih duhova huji kroza napuštene domove. Toliko zgrada je bilo u ruševinama, spaljeno ili puno rupa od strojnica i granata. Vrata lokala bila su iščupana iz šarki, trgovine opljačkane, a svako malo čule su se eksplozije u daljini. Nisam mogla prepoznati prekrasan grad, čija su me jarka svjetla i prometni bulevari toliko oduševili kad sam bila tinejdžerica. »Pazite gdje stajete,« upozorio nas je naš vozač. »Mine su posvuda... Ne možemo se sjetiti kamo smo ih sve stavili. Mogli biste otići ovuda u šetnju i završiti bez nogu.«

Odvezli smo se ravno do sjedišta Ujedinjenih naroda da vidimo možemo li pronaći Aloisnog muža Farija. Kako je rekla, »Od kuće do UN-a ima samo petnaest minuta hoda. Ako je preživio skrivajući se u stropu kuće, sigurno je tamo otišao. To je najsigurnije mjesto u Kigaliju.« Parkirali smo ispred velikih metalnih vrata i iznijeli Aloise iz kamiona. Tresla se — to je bilo prvi put otkako sam je upoznala da sam vidjela daje posustala duhom. »Ne znam kako ću nastaviti ako je Fari ubijen,« priznala je. »On je moje srce i duša, on mi daje snagu. Tako snažno sam se molila da bude živ... Nadam se da Bog sluša moje molitve kao što sluša tvoje, Immaculee.«

Bog jest slušao Aloisine molitve. Netom nakon što je prestala govoriti, uočila je poznatu figuru kako hoda kompleksom. »O moj Bože... to je on!

Sigurna sam da je to on — prepoznala bih njegov hod bilo gdje. Zovite ga, neka ga netko pozove!«

Molile smo jednog od UN-ovih stražara da potrči i dovede čovjeka kojeg je Aloise pokazala. Muškarac je oprezno hodao prema nama sve dok nije vidio Aloise, a zatim je počeo trčati što je brže mogao. Progurao se kroz vrata, pao na koljena i počeo je ljubiti. »Draga moja, draga moja,« govorio je. Mali Kenza i Sami skočili su mu u ruke, gušeći ga zagrljajima i poljupcima. To je bilo jedno od najradosnijih ponovnih okupljanja obitelji koje sam ikada vidjela, sve dok Fari nije pitao, »Gdje je beba?«

Aloisine su se oči ispunile suzama. »Bog ju je uzeo,« hripnula je. »Imala je groznicu i nije preživjela.«

Fari je stavio glavu u Aloisino krilo i plakali su deset ili petnaest minuta, dok smo mi ostali stajali okolo, osjećajući se nelagodno i pogledavajući jedni druge. Nitko od nas nije znao da je Aloise izgubila dijete prije nego što je stigla u francuski kamp. Divili smo se njenoj snazi.

Na posljjetku je Fari pogledao prema gore i upitao tko smo mi. »Siročad koju sam posvojila u izbjegličkom kampu,« rekla mu je Aloise. »Oni će ostati kod nas.« »Svi ste dobrodošli,« rekao je Fari.

»Ova visoka je kći Rose i Leonarda... Oboje naših starih prijatelja je mrtvo.«

»Zaboga,« rekao je Fari te ustao i uzeo moju ruku. »Vidim tvoje roditelje u tebi, mlada damo. Budi snažna — tvoji mama i tata bili su prekrasni, dobri ljudi. Bog vas je poštedio s razlogom... Možete ostati kod nas sve dok ne otkrijete koji je taj razlog.« Nisam znala što bih rekla osim, »Hvala vam.«

Popeli smo se natrag u kamion i odvezli do Aloisine kuće. Putem nam je Fari rekao da je napustio njihov dom te da je prošla četiri mjeseca živio u Ujedinjenim narodima. »Da mi se Aloise nije vratila s djecom,« rekao je, »nikad se ne bih ovdje vratio. Dom bez ljubavi je zatvor.«

Kuća je bila sva u neredu: prozori su bili razneseni, zidovi načičkani rupama od metaka, a jedan dio krova urušen. Međutim, svi smo čvrsto prionuli na posao i proveli sljedećih tjedan dana popravljajući i čisteći kuću. Uz naporan rad i građevni materijal koji smo »ukrali« s nekoliko razrušenih zgrada, mjesto je uskoro nalikovalo na dom.

Jean Paul i drugi momci imali su vlastite sobe, dok smo Florence i ja postale cimerice. Po prvi put otkako sam napustila roditeljsku kuću spavala sam u pravom krevetu. Svi smo bili u nebesima!

Mada smo imali hranu s kojom nas je opskrbio major Ntwali, nismo imali novca — a nakon mjeseci neprekidnog nošenja, naša se odjeća bila izlizala gotovo do prozirnosti. Tako smo otišli do napuštenih domova i tražili cipele i novije stvari za odjenuti. U jednoj sam kući bila pronašla par zlatnih naušnica.

Uvjerila sam se da zaslužujem nešto lijepo kako bih se osjećala bolje nakon svega što sam prošla i stavila sam ih u džep. Međutim, kada sam ih isprobala pred ogledalom kod Aloise, nisam mogla podnijeti vlastiti odraz. Sve što sam vidjela bilo je lice žene koja ih je bila posjedovala. Naušnice mi nisu pripadale i nisu nosile u sebi ništa od mojih sjećanja: netko drugi je naporno radio za njih ili ih je primio kao dar ljubavi. Osjećala sam se kao uljez u tuđem životu. Nisam željela stvari koje nisam zaradila i koje ne zaslužujem pa sam sutradan vratila naušnice tamo gdje sam ih bila našla. U međuvremenu, slabašni glas šaptao je u mojoj glavi, a ja sam klimnula u znak slaganja s onime što sam čula: Vrijeme je da krenem dalje. Vrijeme je da se zaposlim.

Dvadeset drugo poglavlje

Gospodinov posao

Samo Bog je znao gdje ću pronaći posao u gradu u kojem su se ljudi bojali hodati ulicama. Po ulicama Kigalija bile su razbacane zaostale mine, ali ako sam željela raditi, morala sam gaziti pločnikom. Autobusi nisu vozili, a nisam imala novca za taksije. Upitala sam Farija zna li za kakva poduzeća do kojih se može doći pješice, a koja imaju nepopunjena radna mjesta. »Izbor ti je jako ograničen jer sada nitko ne zapošljava,« odgovorio je. »Jedina mogućnost su Ujedinjeni narodi... ali ljudi koje oni zapošljavaju obično moraju znati engleski.«

Upalila mi se žarulja. Naravno! Ujedinjeni narodi su bili razlog zbog kojeg me je Bog u kupaonici naveo da učim engleski. Čak sam bila imala viziju kako radim u UN-ovom uredu.

Te sam večeri posebno temeljito oprala svoju odjeću i intenzivno se molila da mi Bog pomogne pronaći posao u Ujedinjenim narodima. Bila sam toliko uzbuđena što ću napokon iskoristiti svoje znanje engleskog da sam većinu noći provela gledajući u ogledalo i vježbajući fraze koje sam naučila.

»Dobro jutro vam želim.« »Kako ste?« »Tražim posao.«

»Zovem se Immaculee Ilibagiza.« »Ruandanka sam.«

»Studirala sam primijenjenu znanost na sveučilištu u Butareu.«
»Tražim posao.«

O, kako uzbudljivo! Izgovarala sam prave engleske rečenice, a sutra ću imati pravi razgovor na novom jeziku... a do kraja dana radit ću na svom novom poslu! Neka je hvala Bogu!

Stajala sam ispred vrata UN-ove zgrade točno u osam sati. Stražar iz Gane srdačno me je pozdravio na jeziku koji je zvučao kao engleski. Sigurna sam da je rekao nešto poput, »Dobro jutro, kako vam mogu pomoći?« Međutim, ono što sam ja čula bilo je, »Bla, bla, bla, bla, bla?« Nisam imala pojma što je govorio, no pretvarala sam se da jesam. Držala sam glavu visoko, skupila odvažnost i rekla, »Kako ste? Ja sam Immaculee Ilibagiza. Tražim posao.«

Jao. Izraz na njegovom licu govorio mi je koliko sam smiješno zacijelo zvučala. Svejedno, pokušala sam ponovno. Nisam došla dovde da bi me odbili.

»Kako ste? Ja sam Immaculee Ilibagiza. Tražim posao.« »A! Ti si Ruandanka...

Sigurno govoriš francuski,« rekao je. Nasmiješila sam se i klimnula. Otvorio je vrata, a drugi stražar me je otpratio do male čekaonice, gdje sam ispunila mnogo obrazaca i gdje mi je rečeno da čekam. I tako sam čekala... i čekala... i čekala. Kada su zaposlenici UN-a počeli odlaziti na kraju radnog dana, upitala sam recepcionara koliko još moram čekati da bih dobila posao. »Draga, naćekat ćeš se. Nema slobodnih mjesta.« Otišla sam kući razočarana ali ne i obeshrabrena. Moja je sudbina bila da radim u UN-u — vizualizirala sam to i bila sam odlučna. Ako je Bog želio da tamo radim, ništa me neće spriječiti u ostvarenju moga cilja.

Vratila sam se sutradan, popunila iste obrasce i ponovno čekala čitavo poslijepodne. Isto sam učinila i sljedećeg dana, i dan nakon toga, i dan nakon toga. Provela sam više od dva tjedna ispunjavajući formulare i čekajući.

Recepcionar mi je svakog dana, dok sam odlazila, govorio, »Draga, da sam na tvom mjestu ne bih se trudio ponovno dolaziti. Nema slobodnih mjesta.«

Do kraja drugog tjedna bila sam pomalo obeshrabrena. Strepila sam od vraćanja Aloisi bez posla pa sam tumarala unakaženim ulicama našeg kigalijskog susjedstva žaleći samu sebe. Željela sam sjesti u tihom razgovoru s Bogom kako bih usredotočila svoje energije, no Aloisina mi je kuća bila previše bućna da bih meditirala. Vjerovali ili ne, zapravo sam ćeznula za danima u pastorovoj kupaonici, kada sam mogla satima bez prekida razgovarati s Bogom.

Sjetila sam se sreće i mira kojima je ispunjavao moje srce tijekom tih dugaćkih razdoblja tihe molitve, kao i mentalne bistrine koju sam kasnije uživala. Dva bloka od Aloisine kuće ušla sam u kostur izgorjele kuće, spustila se na koljena usred pougljenjenih krhotina opeke i stakla i počela moliti: »Dragi Bože, u Bibliji, Petar je bio obeshrabren nakon što je čitavu noć ribario i nije ništa ulovio, no ti si mu rekao da ode ponovno ribariti na istom mjestu — i uhvatio je tako mnogo ribe! Bio je tako sretan! Evo dakle, ti si me doveo do UN-a, i ja sam ovdje 'pecala' posao danima... ali ovdje nema ribe. Bože, ne znam što da radim.

Nemam novca, odjeća mi se raspada i ne žele mi dati posao. Zato trebam tvoju pomoć. Ućini da me ti ljudi iz UN-a primijete i daju mi

dobar uredski posao; ti znaš koliko ga jako trebam. Pomogni mi, i ja ću pomoći sebi! Amen.«

Očistila sam se i izašla iz uništene kuće s novim samopouzdanjem.

Zamolila sam Boga za njegovu pomoć i znala sam da je na meni da je ostvarim.

Počela sam vizualizirati da već radim u UN-u, pravim bilješke, javljam se na telefonske pozive i pomažem u donošenju važnih odluka.

Pješačeći prema kući pomislila sam na sve stvari koje će mi trebati kada mi ponude zaposlenje u UN-u. Trebala sam nabaviti neku pristojnu odjeću i definitivno sam trebala svoju srednjoškolsku diplomu i dokaz da sam tri godine pohađala fakultet. Na nesreću, sve moje osobne stvari bile su ostale u mojoj studentskoj sobi u Butareu, koji je bio udaljen četiri sata vožnje, a očigledno nisam imala novca da platim taksi da me tamo odveze.

Bila sam toliko zadubljena u misli da gotovo nisam primijetila automobil koji se zaustavio kraj mene i vozača koji je dozivao moje ime. To je bio dr. Abel, profesor s mog fakulteta u Butareu. »Immaculee, jedva sam te prepoznao,« rekao je. »Tako si mršava! Sretan sam što si preživjela... No, jedeš li, imaš li gdje živjeti?«

Dr. Abel je bio doktor medicine pa mi je postavio svakojaka pitanja o tome što sam prošla, kao i o mom zdravlju. Pozvao me da dođem živjeti s njim i njegovom ženom u Butare i tako prikupim snagu. Zahvalila sam mu i objasnila da već imam obitelj kod koje boravim. No, ukoliko će u bliskoj budućnosti ići automobilom u Butare, rado ću prihvatiti prijevoz. »Naravno. U stvari, idem sutra.«

Ponovno sam u onome što bih obično smatrala slučajnim susretom vidjela Božju ruku na djelu. Sutradan me je dr. Abel ostavio pred ulaznim vratima mog starog sveučilišta. Fakultet je bio opljačkan, a na vratima su bili vojnici. Odbili su me pustiti da odem u svoju sobu, rekavši, »Ulaz u sveučilište je zabranjen na neodređeno vrijeme.« Zatim su mi rekli da se vratim u Kigali.

Sjela sam uz rub ceste i molila s očevom krunicom, čekajući da mi Bog pokaže kako će me uvesti u sveučilišni kampus. Za manje od deset minuta pred vratima se zaustavio automobil koji je vozio vojnog pukovnika. Dok su vojnici padali jedni preko drugih nastojeći

mu salutirati, ja sam prišla automobilu i predstavila se. »A što radiš ovdje, djevojčice?« odgovorio je. »Gdje su ti roditelji?

Opasno je da sama lutaš ovuda.«

Imala sam dvadeset i četiri godine, no dosta sam izgubila na težini i izgledala sam više kao dvanaestogodišnjakinja. »Moj su roditelji mrtvi, gospodine. Ubijeni su u genocidu, zajedno s ostatkom moje obitelji. Sve što mi je ostalo na svijetu nalazi se u mojoj studentskoj sobi, no vaši vojnici me ne žele pustiti u kampus. Hoćete li mi pomoći?« upitala sam što sam dražesnije mogla.

Pukovnik mi je otvorio vrata automobila i ja sam ušla s jednim od vojnika.

Provezli smo se kroz ulazna vrata i napravili kratku, depresivnu vožnju do moje spavaonice.

Predivni kampus, u kojem sam jednom stvorila tako mnogo divnih sjećanja i srdačnih prijateljstava, više nije postojao. Smeće je bilo posvuda, a mnoge zgrade bile su spaljene i razrušene. Vjetar je razbacivao studentske bilješke po kampusu kao da su suho lišće te je, i nakon svih tih tjedana, po tlu još uvijek bilo tako mnogo mrtvih tijela. Nisam ih se usudila gledati u strahu da ne ugledam leš Sarah ili neke svoje druge dobre prijateljice. Pokušala sam prizvati sjećanja na studentske plesove na kojima sam se zabavljala, predstave u kojima sam glumila, romantične šetnje s Johnom... ali sve je to bilo zastrto razaranjem koje sam vidjela pred sobom.

Pukovnik me je ostavio pred mojom spavaonicom, a vojnik me je otpratio do moje sobe, koja je bila temeljito pokradena. Vrata su bila razvaljena sjekirom i sve što sam posjedovala bilo je nestalo — moji kovčezi, odjeća, cipele, čak je i madrac bio ukraden. Hvala Bogu, nekoliko fotografija mojih roditelja i dalje je visjelo na zidovima — moje jedine uspomene na naš zajednički život. Pokupila sam nekoliko omotnica što su bile razbacane po podu, no vojnik ih je zgrabio iz mojih ruku i počeo ih čitati. Objesio je pušku o rame i prilično prijeteći pitao,

»Tko je Aimable?«

Na njegovo iznenađenje, ja sam se počela smijati. Učinilo mi se smiješnim što sam bila preživjela genocid, a sada me je zbog pljačkanja vlastite, prazne studentske sobe mogao upucati tutsijski vojnik. »Aimable je moj brat. To mi je pismo poslao iz Senegala, gdje

studira,« rekla sam. Vojnik je gundajući izašao na hodnik da nastavi čitati moja privatna pisma. Posložila sam neke druge papire na podu i nisam mogla vjerovati što sam tada ugledala. Tamo, u jednoj velikoj omotnici, bila je moja srednjoškolska diploma, moj izvještaj o napredovanju na fakultetu i gotovo trideset američkih dolara mog novca od stipendije, koji sam bila spremila. Odjednom sam bila bogata... i mogla sam dokazati da sam obrazovana!

Odmah sam otišla iz kampusa i upotrijebila jedan od svojih dolara da platim taksi za put natrag u Kigali. Čitavim putem prema kući zahvaljivala sam Bogu što mi je odgovorio na još jednu molitvu. Doista je održavao svoje obećanje i pazio na mene kao da sam mu vlastita kći.

U gradu se bilo nanovo otvorilo nekoliko trgovina te sam kupila nešto rabljene odjeće, nove cipele, parfem i dezodorans. A zatim sam, po prvi put u pet mjeseci, otišla kod frizera. Vratila sam se kući ponovno se osjećajući kao žena. Aloisi je skoro otkazalo srce kada me je vidjela kako izlazim iz svoje sobe sva sređena i lijepa. »Za što god da si se molila, moli da i ja dobijem malo,« rekla je Aloise smijući se svojim grohotnim smijehom iz svega srca. A još jače se smijala kad sam joj pokazala sve namirnice što sam ih bila kupila s novcem koji je preostao — dovoljno da nam potraje još jedan mjesec!

Sutradan sam se zaputila prema UN-u da nastavim svoj lov na posao.

Izgledala sam dobro, mirisala dobro, imala sam svoju diplomu i osjećala sam se sposobno i samopouzdana — bila sam samostalna mlada žena spremna da zauzme svoje mjesto u svijetu. Ganski me stražar ovaj put nije ispitivao na vratima: u stvari, mislim da me čak nije ni prepoznao jer me samo pustio unutra bez pitanja, smiješeći se dok sam prolazila. Čim sam se našla u zgradi, otišla sam do ureda direktora za ljudske resurse i pokucala na vrata, prekidajući direktora usred razgovora.

»Kako vam mogu pomoći, gospođice?« upitao me na francuskom.

»Gospodine, trebam posao,« rekla sam na engleskom... ili sam barem tako mislila.

Izgledao je zbunjeno. »Pokušavate li reći da tražite posao?« »Da, gospodine, točno — trebam posao,« odgovorila sam na francuskom. Bilo je bjelodano da će na mom engleskom trebati malo poraditi.

»Shvaćam... Pričekajte ovdje,« rekao je i nestao u svom uredu. Nekoliko minuta kasnije njegova je tajnica došla razgovarati sa mnom i temeljito me promotrila od glave do pete. Bila je Ruandanka i iz nekog razloga odmah joj se nisam sviđala. »Kako ste ušli u zgradu? Što želite?« pitala me je na kinjaruandiju. »Tražim posao.« »Kakvog iskustva imate?«

»Bila sam na sveučilištu, gdje sam studirala elektrotehniku i matematiku.«

»Ovdje su poslovi tajnički — to jest, ako imamo slobodnih poslova. Znaš li se služiti računalom ili govoriti engleski.« »Nikad nisam radila tajnički posao, ali znam malo engleskog.« »Aha,« rekla je oštro. »Pa, nemamo ništa — možda za tri ili četiri mjeseca. Ali s vještinama koje vi posjedujete, sumnjam da ćete išta naći. Molim vas, zatvorite vrata na izlasku.«

Kada sam izašla iz ureda bila sam tako uzrujana da sam se strčala niza stražnje stepenice kako nitko ne bi vidio da plačem. Na pola puta niza stepenice jedan sredovječni gospodin obratio mi se na francuskom: »Stanite! Stanite na trenutak, mlada damo! Mogu li razgovarati s vama?« Željela sam nastaviti trčati, no moje poštovanje prema starijima prisililo me da odgovorim. Brzo sam obrisala suze. »Da, gospodine?« Čovjek me je pogledao kao da je vidio duha.

»Hm... hm... pitao sam se, zašto ste ovdje?«

Brinula sam se da ne pozove osiguranje, no ipak sam odgovorila: »Posao, gospodine... Tražim posao.« »O, jeste li se našli s direktorom ljudskih resursa?«

Ispitivanje na stepenicama me je živciralo, no opet sam odgovorila iz poštovanja. »Da, gospodine, jesam. No rečeno mi je da nema posla.« »O, dobro onda.« Načrčkao je nešto na posjetnicu i predao mi je. »Pokažite ovo na vratima sutra ujutro,« rekao je. »Očekujem vas u svom uredu sutra u deset. Vidjet ćemo što možemo učiniti oko toga da vam damo posao.«

Nisam znala što da kažem, pa sam samo gledala u posjetnicu dok se on nastavio penjati stepenicama. Pisalo je: pierre mehu

Glasnogovornik, UNAMIR

Misija Ujedinjenih naroda za pomoć Ruandi

Nisam znala što je glasnogovornik, ali zvučalo je važno. A misija UNAMIR je bila utemeljena prije rata kako bi pomogla da Ruanda dobije pošteniju vladu.

Možda ću ja postati njen dio!

Kada sam se sljedećeg jutra sastala s g. Mehuom, rekao mi je da me je, kada me je ugledao na stepenicama, zamijenio za mladu Ruandanku koja je radila za njega prije rata. Bila mu je vrlo draga, no tijekom genocida je ubijena zajedno sa svojom obitelji. Zatim me je zamolio da mu ispričam svoju priču, što sam i učinila. »Koliko su vaši mjesečni prihodi?« »Moji što?«

»Koliko novca zaradite mjesečno?« »Ništa, nula. Zato sam ovdje.«

»Pa, ne može to tako! Pomoći ću vam da dobijete posao. Vaši su roditelji očito obavili dobar posao odgajajući vas, i želim da znate da ćete biti siročić samo ako to želite. Od sada pa nadalje UN će biti vaš dom, a sa mnom možete razgovarati kao da sam vaš tata.« Smijala sam se dok me nije zaboljelo — Bog je stvarno ispunjavao svoje obećanje i slao anđele da paze na mene. »Morat ćete obaviti sve testove, naravno,« nastavio je g. Mehu, »no s vašim obrazovanjem to ne bi trebao biti problem. Kakvi ste u tipkanju i engleskom jeziku?«

»Zapravo ne znam tipkati, a engleski sam učila sama dok sam se skrivala u kupaonici.«

»Dobro, dakle... Zvuči kao da trebate ubrzani tečaj.« G. Mehu me je upoznao sa svojom tajnicom Jeanneom i ona je provela dan pokazujući mi kako da se služim računalom i pišem dopise, kao i sve detalje njihovog sustava arhiviranja. Upamtila sam funkcije svih tipaka na računalu, a zatim sam na komadu kartona nacrtala točnu repliku tipkovnice. Provela sam tri dana radeći na računalu te ostajala budna tri noći vježbajući tipkanje na svojoj rukom nacrtanoj tipkovnici.

Bog je zacijelo vodio moje prste, jer sam četvrtog dana prošla UN-ov daktilografski test s odličnim uspjehom. Nekoliko dana kasnije prošla sam engleski test te sam bila proglašena kvalificiranom da radim u Ujedinjenim narodima. Vizualizirala sam to, sanjala sam to, molila sam se za to, a sada sam to i imala!

Nisam se ni snašla, a već sam radila kao službenica te sam uskoro bila odgovorna za praćenje svih UN-ovih pošiljki što su iz inozemstva

stizale u Ruandu — od novih terenskih vozila do teretnih kontejnera s hranom. To je bio važan posao i nikako nisam mogla probaviti činjenicu da sam samo nekoliko mjeseci ranije čučala u nečijoj kupaonici, ne znajući hoću li živjeti ili umrijeti.

Bila sam živi dokaz snage molitve i pozitivnog razmišljanja, koji su zapravo gotovo ista stvar. Bog je izvor svekolike pozitivne energije, a molitva je najbolji način da se dođe u dodir s njegovom moći. Bog me je odveo daleko od kupaonice i bio je uz mene na svakom koraku tog puta: spašavajući me od ubojica; ispunjavajući moje srce opraštanjem; pomažući mi da naučim engleski; isporučujući me u sigurnost; priskrbljujući mi prijateljstvo, krov nad glavom i hranu te, na posljetku, upoznavajući me s g. Mehuom i mojim poslom iz snova.

Bez obzira na to što sam prolazila proteklih nekoliko mjeseci, Bog me nikada nije napustio, nikada nisam bila sama.

Voljela sam svoj novi posao; svaki je dan bio uzbudljiviji od prethodnog. U

UN-u je bilo tako mnogo nacionalnosti da sam se osjećala kao turist u vlastitoj zemlji. Neprekidno sam učila nove vještine, upoznavala nove ljude i usavršavala svoj engleski. I ne samo da sam bila bogata Božjim blagoslovima nego sam dobivala i plaću! Uskoro sam mogla slati novac svojim tetkama te kupiti hranu i novu odjeću za Aloise i njenu djecu kako bih im zahvalila za sve što su učinili za mene. Pružili su mi dom i obitelj kada sam ih najviše trebala... No, znala sam i da je došlo vrijeme da odem.

Do početka listopada svi moji prijatelji iz francuskog kampa bili su napustili Aloisinu kuću i sve oko mene počelo se mijenjati. Preko milijun tutsijskih izbjeglica počelo se vraćati u Ruandu iz čitavog svijeta, dovodeći sa sobom djecu, unuke te raznorazna nova kulturna nasljeđa i strane jezike.

Mijenjali su zvuk i izgled naše države. Vratili su se milijuni emigranata, a to je ujedno bio i broj Tutsija ubijenih u genocidu — broj izvan mog poimanja. Dok su se Tutsiji vraćali, više od dva milijuna Hutua pobjeglo je iz Ruande bojeći se osvetničkih ubijanja. Većina ih je završila živeći u bijednim izbjegličkim kampovima u drugim zemljama, pri čemu su mnogi umirali od bolesti i pothranjenosti. Patnja je bila posvuda. Jednog dana, razmišljala sam, kada naučim više i uštedim dovoljno novca, ostavit ću tugu

svoje zemlje daleko iza sebe. Međutim, za sada sam morala provoditi male promjene. Život u Ruandi se mijenjao, i ja sam se mijenjala s njim. Zamolila sam Boga da mi pronađe novi dom u kojem ću biti okružena ljubavlju i pozitivnim osjećajima. Ovoga puta dao mi je odgovor na moje molitve kada sam otvorila ulazna vrata Aloisine kuće. Na pragu je stajala, plačući od sreće što me je pronašla, Sarah, moja draga prijateljica s kojom sam dijelila sobu na koledžu Lycee. Uspjela je saznati gdje sam, i obje smo vrištale i bacale ruke jedna oko druge. Provele smo sate nadoknađujući propušteno i lijevajući nebrojene suze. Srce mi se ponovno raspuklo kada sam joj ispričala kako je pastor poslao našu braću Augustina i Vianneyja u noć - i kako su umrli zajedno. Plakale smo za našim dečkima koje smo tako mnogo voljele, kao i za ostatkom moje obitelji - Sarah ih je sve poznavala i voljela. »Kod nas ćeš uvijek imati obitelj,« rekla je Sarah. »Dođi živjeti u moju kuću... Ponovno ćemo biti sestre!«

Sarah mi je tako puno značila, a njezina ponuda bila je tako velikodušna i primamljiva da sam je smjesta prihvatila. Spakirala sam svoje stvari i preselila u kuću njenih roditelja još istog dana. Aloisi to nije previše smetalo budući da je Sarina kuća bila samo pet minuta dalje, a i obećala sam joj da ću je često posjećivati.

Nisam mogla dobiti dom koji bi bio ispunjeniji mirom i ljubavlju od Sarinog. Njeni vremešni roditelji bili su u braku pedeset pet godina, no još uvijek su se zadirkivali i voljeli poput tinejdžera. Bili su predani kršćani, odlazili su u crkvu svakog jutra i zajedno molili svake večeri. To je za mene bilo savršeno mjesto da ponovno uspostavim svoju tijesnu osobnu vezu s Bogom... i savršeno mjesto da žalujem za svojom obitelji i počnem zacjeljivati srce.

Kod Sarah je moje ranjeno srce polako postalo dovoljno snažno da riječi koje i dalje gotovo nisam mogla izgovoriti stavim na papir. Došlo je vrijeme da pišem svom bratu Aimablu, koji je još uvijek bio u Senegalu i nije znao jesam li živa. Bila sam odgađala taj bolni zadatak, djelomično zbog toga što nije bilo poštanske službe, no više zbog svojih nada da se, ako ne budem vidjela riječi, bolni događaji kao nisu ni dogodili. Međutim, jesu, dogodili su se - bili su stvarni, a ja sam to napokon počinjala prihvaćati.

Stavila sam očevu krunicu na stol pokraj sebe i počela pisati:
Najdraži Aimable, ovo je najtužnije pismo koje sam ikada napisala i
najtužnije pismo koje ćeš ikada primiti...

Dvadeset treće poglavlje

Pokapanje mrtvih

»Gdje žive tvoji roditelji?« To mi je pitanje bilo postavljeno nekoliko mjeseci nakon što sam započela s radom u Ujedinjenim narodima. »Ne žive, osim u mojem srcu,« odgovorila sam strpljivo. »Ubijeni su u genocidu.«

UN nije bio najpogodnije mjesto za ignoriranje moje tuge. Većina ljudi koji su tamo radili bilo je iz inozemstva i kada bi saznali za sudbinu moje obitelji, bili su vrlo znatiželjni glede toga kako sam ja preživjela kada je golema većina mojih suplemenika ubijena. »Tako mi je žao,« govorila je osoba koja me je to pitala. »Nisam znao. Nadam se da vas nisam uzrujao.« Njegovo ime bilo je pukovnik Gueye i bio je senegalski časnik, odgovoran za velik broj UN-ovih mirovnjaka koji su došli u Ruandu da pomognu stabilizirati zemlju. Rekla sam pukovniku da ne brine oko toga je li me uzrujao. Nakon svega što sam prošla, pitanja su mi bila najmanja briga. Rekla sam mu da i dalje imam tetke i strica koji žive u mojoj rodnoj pokrajini Kibuye, iako ih nisam bila vidjela od rata.

»Ah, Kibuye... Tamo imam stacionirano dosta vojnika,« rekao je. »Poželite li ikada posjetiti svoje rođake, rado ću vam omogućiti prijevoz i osobno vas otpratiti. Možete čak povesti i prijateljicu.« To je bila velika ponuda, budući da je putovanje po zemlji još uvijek bilo teško i nesigurno.

»Zaista? Onda mi samo recite kada i ja ću biti spremna, pukovniče.«

Dva tjedna kasnije Sarah i ja bile smo vezane sigurnosnim pojasevima u helikopteru i letjele iznad zelenih ruandskih brežuljaka, držeći jedna drugu za ruku i hihoćući se u divljem uzbuđenju. Nijedna od nas nikad prije nije letjela i nismo imale pojma da je pukovnik, kad nam je ponudio da nas poveze/podigne (igra riječi na engleskom, to give a lift znači i »povesti« i »podići«; nap. prev.), mislio doslovno! Gledajući na moju lijepu zemlju iz visine, bilo je teško povjerovati u mučnu istinu genocida. Koliko sam puta tijekom tih crnih dana poželjela da sam se rodila kao ptica? Koliko sam puta bila sanjala da sam odletjela iz svoje kupaonske ćelije i uzdigla se iznad neumoljivog užasa? I eto me sada, letjela sam natrag posjetiti mjesto zločina. Trebala mi je čitava vječnost da pobjegnem iz Matabe i dospijem do Kigalija — povratak je trajao samo trideset

minuta. Poželjela sam da Aimable može biti sa mnom, ali to je bilo nemoguće. Pošta je i dalje bila spora i bili su prošli tjedni prije nego što sam od njega napokon dobila povratno pismo. Napisao je da je sretan što sam mu se javila te da ne pronalazi riječi kojima bi izrazio svoje osjećaje. Tijekom genocida bio je gledao vijesti i pomirio se s činjenicom da je cijela naša obitelj mrtva, zajedno s gotovo svim drugim Tutsijima u Ruandi. Tijekom genocida nikako se nije mogao vratiti u zemlju jer bi to bilo sigurno samoubojstvo.

Na žalost, trenutačno si jednostavno nije mogao priuštiti povratak kući.

Bio je student, nije imao prihoda i živio je u pet tisuća kilometara udaljenom Senegal. Samo zrakoplovna karta bi stajala dvije tisuće američkih dolara, što je bila nezamisliva svota! Europska organizacija koja ga je stipendirala odbila mu je platiti povratak, tvrdeći da je Ruanda i dalje ratna zona i da bi to bilo krajnje opasno. Moj brat je želio prekinuti fakultet i doći živjeti sa mnom, no ja sam mu odgovorila da je najbolji način da iskaže svoje poštovanje mami i tati ako završi svoj studij s najvišim ocjenama. Dogovorili smo se da ćemo si pisati svakog tjedna i štedjeti za buduće posjete. I tako sam sada, zahvaljujući besplatnom letu do Matabe, išla posjetiti naš stari dom bez jedinog preostalog brata.

Nakon što je helikopter sletio, Pukovnik Gueye nas je ostavio u vojnoj bazi, u sposobnim rukama mladog satnika po imenu Treore, koji nas je svima predstavio kao kćeri pukovnika Gueye. Za razliku od svojih prijašnjih boravaka u vojnim kampovima, ovdje smo Sarah i ja imale vlastitu sobu, krevete u kojima smo spavale, odličnu hranu te poštovanje i naklonost svakog pojedinog vojnika. Čak smo bile sjedile s njima do sitnih sati dok su oni pjevali tradicionalne senegalske pjesme i šalili se jedni s drugima. Sarah se osjećala dobrodošlom i sigurnom, a ja sam bila sretna što sam došla kući. Sutradan smo se bile spremale otići na osamkilometarsko pješaćenje do mog sela kada je satnik Traore izrazio zabrinutost za našu sigurnost. Genocid je bio okončan, no opipljiva struja neprijateljstva tekla je zemljom i ubijanje je i dalje bilo uobičajena pojava. Satnik je inzistirao da nas pošalje s naoružanom pratnjom

— koja se sastojala od čak dvadesetak vojnika i pet oklopnih vozila. Nećemo se ušuljati u Matabu kao izbjeglice koje se vraćaju; umjesto

toga, ući ćemo s ponosom ratnika. Bila sam predugo strepila u tom selu i bio je dobar osjećaj vratiti se uzdignute glave.

Dok smo se vozili ispod poznatog neba mojeg djetinjstva moje se dobro raspoloženje brzo rasplinulo u morbidnu tugu. Počela sam plakati čim smo skrenuli na cestu kojom smo tako često kročili moja braća i ja, zatim smo prošli kraj majčine, sada napuštene škole, te se provezli pokraj puta po kojem sam slijedila svog tatu kada smo išli na svoja jutarnja kupanja na jezero Kivu. Sarah mi je stavila ruku oko ramena ne bi li me utješila, ali nije bilo koristi — bila sam neutješna. Vidjela sam i zasjenjena lica koja su nas promatrala kroz prozore spuštenih žaluzina i zatvorena vrata... Lica koja su pripadala ekstremističkim Hutuima koji su progonili i poubijali tolike mnoge pripadnike mog naroda. Nakon što su spalili većinu tutsijskih domova, njihove su kuće bile jedine koje su još stajale.

A zatim smo stigli do moje obiteljske kuće. Bila je potpuno uništena: nije imala krova, prozora ni vrata. Nekoliko napola uništenih zidova čuvalo je stražu nad sprženom zemljom gdje smo proveli dane slušajući radio dok su ubojice pripremali svoj masakr. Tumarala sam kroz kameni skelet, posjećujući prazne sobe koje su jednom sačinjavale dom snova mojih roditelja. Nije bilo ostataka uništenog namještaja ni izgorjele odjeće — naša imovina očito je bila pokradena prije nego što je kuća spaljena.

Nekoliko naših susjeda Tutsija vidjeli su našu vojnu pratnju i došli me pozdraviti. Izvijestili su me o mučnim događajima koji su se zbili dok sam se skrivala i rekli mi kako je moja majka ubijena te gdje su joj pokopani ostaci.

Nekoliko Damascenovih prijatelja odvelo me je do plitkog groba, gdje su bili na brzinu zakopali ono što je bilo ostalo od njega. Karubu, naš domar, svjedočio je pogubljenju mog voljenog brata te mi je dao potpun, detaljan izvještaj o tome.

Bolna sjećanja i krvavi, jezivi detalji bili su previše za mene. Bila sam tek počela zacjeljivati, a sada sam osjetila da su se pod navalom brutalne stvarnosti moje rane ponovno otvorile. Željela sam zamoliti svoje susjede i vojnike da mi pomognu obaviti dostojan pokop moje majke i brata, ali nisam mogla govoriti.

Knedla što mi je rasla u grlu prekinula mi je glas, pa sam mahnula vojnicima da me odvezu natrag u kamp.

Dok smo se udaljavali od mog doma mimo neobilježenih humaka zemlje koja je prekrivala majku i Damascena, u svojim sam ustima osjećala gorki, prljavi okus mržnje. Na putu prema natrag gledala sam lica koja su virila kroz žaluzine dok smo prolazili i znala sam svim srcem da su ti ljudi imali krv na svojim rukama — krv svojih susjeda... krv moje obitelji. Željela sam da vojnici natope Matabu benzinom i dopuste mi da upalim šibicu koja će je pretvoriti u prah i pepeo.

Kada smo se vratili u bazu, otišla sam ravno u krevet bez da sam s ikime razgovarala. Duša mi je bila u ratu sama sa sobom. Bila sam se tako žestoko borila da oprostim, no sada sam se osjećala prevarenom što sam to činila; u meni više nije bilo milostivosti. Viđenje mog doma u ruševinama i zaboravljenih grobova mojih bližnjih ubilo je moj duh opraštanja. Kada su mi susjedi u uho šaptali priče o sadističkim ubojstvima moje obitelji, osjećaji mržnje, za koje sam mislila da su protjerani iz moje duše, divlje su iskočili iz dubine mog bića s obnovljenom žestinom. Moje srce je žedalo za osvetom i ja sam bješnjela u sebi.

Te proklete životinje! To su životinje, životinje, životinje! Prevrtala sam se u krevetu satima. Znala sam da me vrag iskušava — da me odvodi od Božje svjetlosti, od slobode njegova opraštanja.

Osjetila sam kako me težina mojih negativnih misli odvlači od svjetla koje me je bilo vodilo kroz tamu. Nikad se nisam osjećala usamljenije nego te noći.

Bog je bio moj najvjerniji prijatelj, a ti osjećaji bili su zid između nas. Znala sam da mu moji osjećaji nanose bol i ta spoznaja me je razdirala.

Izvukla sam se iz kreveta i spustila se na koljena. »Bože, oprosti mi na zlim mislima,« molila sam se. »Molim te... kao što si uvijek činio, oslobodi me ove boli i pročisti moje srce. Ispuni me snagom svoje ljubavi i praštanja. Oni koji su činili te užasne stvari ipak su tvoja djeca, daj mi da im pomognem i pomози mi da im oprostim. O, Bože, pomози mi da ih volim.«

Iznenadni nalet zraka ispunio mi je pluća. Ispustila sam težak uzdah olakšanja i glava mi je pala natrag na jastuk. Ponovno sam bila u miru sama sa sobom. Da, bila sam tužna — jako tužna — ali ta je tuga nekako bila dobra.

Pustila sam da me prožme i otkrila da je čista, bez trunke ogorčenosti ili mržnje. Užasno mi je nedostajala moja obitelj, no ljutnja koja me je bila obuzela poput povratka zloćudnog tumora nestala je. Ljudi koji su nautili mojoj obitelji još više su nautili samima sebi i zasluđuju moje sađualjenje. Nije bilo sumnje da će ih se morati kazniti za njihove zločine protiv čovječanstva i protiv Boga. U

UN-u se već govorilo o uspostavljanju međunarodnog suda koji će privesti odgovorne, i molila sam se da se to dogodi. Molila sam se i za suosjećanje.

Zamolila sam Boga za opraštanje koje će okončati krug mržnje — mržnje koja je uvijek bila opasno blizu površine.

Znala sam da će moji srce i um uvijek biti u kušnji da osjećaju ljutnju — da okrivljavaju i mrze. No, odlučila sam: kada dođu, neću čekati da rastu i zatruju me. Uvijek ću se odmah okrenuti izvoru svekolike istinske moći: okrenut ću se Bogu i dati njegovoj ljubavi i opraštanju da me zaštite i spase.

Kada sam pridigla glavu, vidjela sam da je Mjesec već visoko. Čula sam vojnice kako se smiju i pjevaju pa sam otišla van. Sarah i ja nasmiješile smo se jedna drugoj, a zatim sam se nasmiješila svima prisutnima. Vojnici su imali zabavu i bili su iznenađeni što sam im se pridružila izgledajući tako sretno.

Plesali su čitavu noć, a ja i Sarah smo ih gledale i bodrile.

Sutradan sam zamolila satnika da me ponovno odvede u selo tako da mogu dostojno sahraniti svoju majku i brata. Bio je zabrinut zbog moje reakcije dan prije te me upitao jesam li dovoljno snažna za to. Uvjerila sam ga da jesam i dao mi je istu vojnu pratnju do sela. Na putu smo se zaustavili da posjetim svoje tetke Jeanne i Esperancu, koje su živjele blizu moje stare kuće. Nisam ih bila vidjela otkako su otišle iz francuskog kampa. Nijedna se nije dokraja oporavila od svoje kalvarije i vjerojatno nikad neće, no sada su barem bile u mnogo boljem stanju. Imale smo ponovno emocionalno okupljanje uza cestu, no držala sam svoje srce pod kontrolom kako bih bila spremna za ozbiljnu dužnost koja je preda mnom. Rekla sam im da pronađu sve koji se žele oprostiti s mamom i Damascenom te da se sastanu sa mnom kod mojeg starog doma.

Došla je većina Tutsija iz mog sela koji su preživjeli genocid, a pridružila nam se i nekolicina hutuskih drugova. Jedan stari obiteljski

prijatelj, Kayitare, donio je sa sobom dva lijesa; netko drugi donio je lopatu i Bibliju; i zatim smo svi zajedno otišli po ostatke. Najprije smo išli iskopati Damascena: neki susjedi su se nagurali oko mene kako bi mi zapriječili pogled, nježno me gurajući natrag da bi me zaštitili od gledanja onoga što je ostalo od njega. Progurala sam se mimo njih. »On je moj brat — moram ga vidjeti,« inzistirala sam. Mislím da nikad ne bih mogla prihvatiti činjenicu da je Damascene doista mrtav da nisam vidjela njegovo tijelo vlastitim očima. Zatim sam čula kako je lopata udarila o kost, i vidjela sam ga... vidjela sam njegov prsni koš. Prva stvar koju sam uočila je da nije imao odjeće na sebi te sam se sjetila kako su ga pokušali lišiti dostojanstva prije nego što su ga pogubili.

»Nemoj gledati,« rekla je Esperance. Ali morala sam — vidjela sam prsni koš, ali ništa osim toga. Raskomadali su ga — njegove ruke, njegova glava... O, moj dragi Damascene, što su ti učinili? Ispustila sam nešto slično životinjskom cviljenju.

Netko se sagnuo do groba, a zatim se uspravio i okrenuo prema meni držeći lubanju mog brata u ruci. Vilična kost je stršila, a onda sam vidjela zube... prepoznala sam zube. Sve što je preostalo od njegovog prekrasnog osmijeha bilo je tamo preda mnom, groteskno iskešeno zureći u mene.

»O, ne... O, Damascene... O, blagoslovljena Marijo, Majko Božja!« Tlo je nasrnulo na mene, moja glava je pogodila kamen, a zatim je bila samo tama.

Nisam očekivala da ću se onesvijestiti, ali kada je moj um napokon nekako prihvatio bratovu smrt, osjetila sam kao da je sav kisik odjednom isisan iz svijeta. Moji rođaci i susjedi vratili su me k svijesti i podigli na noge, nakon čega smo stavili Damascenove ostatke u lijes i ponijeli ga sa sobom da potražimo mamu. Ovaj su put inzistirali na tome da ne gledam tijelo, tvrdeći da je previše raspadnuto i da bi me prizor previše pogodio. Poslušala sam ih jer sam bila dosegnula svoju granicu boli. Bez obzira na to koliko sam čeličila svoje srce, viđenje moje voljene majke u takvom stanju bilo bi previše za moje oči. Umjesto toga, upamtila sam je onakvu kakva je bila za života... kakva će zauvijek ostati u mom srcu i mojim snovima.

Dok je netko zabijalo čavle u poklopac majčinog lijesa, pogledala sam lica svojih prijatelja i rođaka — razorena lica koja odražavaju

razorene živote. Tu je bila moja rođakinja, koja je bila primorana gledati kako pred njom ubijaju njena tri sina; moj stric Paul, koji je nekoć imao željeznu volju, a sada je sa smrću svoje voljene žene i sedmero djece bio sjena od čovjeka; i moje tete, čiji su muževi bili ubijeni i čija su djeca bila bolesna, bez nade za oporavak. Svi smo dijelili čemer koji se bio spustio na selo, no znala sam da su ljudi koji su se okupili oko mene izgubili mnogo više nego ja. Izgubili su svoju vjeru — a pritom, izgubili su i nadu. Zurila sam u ljesove svoje majke i Damascena te mislila na tatu i Vianneyja, čija tijela nikad neću pronaći... i zahvalila Bogu.

Možda sam izgubila sve, ali očuvala sam svoju vjeru, i ona me činila snažnom.

Također, ona me je tješila i javljala mi da život još uvijek ima svrhu. »Gdje ćemo ih staviti? Gdje ćemo ih pokopati?« upitao je stric Paul jecajući dok je prelazio rukama preko grubih mrtvačkih sanduka od borovine.

»Kod kuće,« rekla sam. »Odnijet ćemo ih kući i sahraniti.«

Unijeli smo tijela moje majke i brata u ruševine našeg doma i u središtu jedne od soba, u kojima su nekada odjekivali smijeh i ljubav, iskopali velik grob. U selu nije bilo svećenika, pa smo sami izveli pogrebni obred. Pjevali smo neke od omiljenih crkvenih pjesama moje majke i izmolili mnoge molitve.

Zamolila sam Boga da drži moju obitelj blizu sebe i čuva njihove predivne duše u raj... a zatim sam se oprostila.

»Sarah, vrijeme je da idemo — vrijeme je da se vratimo u Kigali,« prošapnula sam svojoj dragoj prijateljici, svojoj posvojenoj sestri koja me je primila k sebi i dala mi novu obitelj. Uskoro smo ponovno bile u oblacima i letjele visoko iznad mog sela, visoko iznad tuga koje su ukaljale naše živote...

Tako visoko da sam osjetila da mogu dodirnuti lice Boga.

Dvadeset četvrto poglavlje

Opraštanje živima

Znala sam da je moja obitelj spokojna, no to nije ublažilo bol zbog njihova gubitka. I nisam se mogla otresti paralizirajuće tuge koja bi obuzela moje srce svaki put kad bih pomislila na to kako su bili ubijeni. Svake sam se večeri molila da budem oslobođena od svoje osobne agonije, od noćnih mora koje su me proganjale u snu i

mučile tijekom dana. Trebalo je proći stanovito vrijeme, no kao i uvijek, Bog je uslišio moje molitve. Ovaj je put to učinio poslavši mi san drukčiji od bilo kojeg što sam ga ikada imala.

Bila sam u helikopteru i letjela iznad svoje obiteljske kuće, no onda me zarobio taman oblak. Vidjela sam mamu, tatu, Vianneyja i Damascena visoko iznad sebe kako stoje u nebu i kupaju se u toploj, bijeloj svjetlosti koja je isijavala smirenost. Svjetlost se pojačavala i širila cijelim nebom sve dok nije prožela tamni oblak koji me je skrivao. I odjednom sam ponovno bila sa svojom obitelji. San je bio toliko stvaran da sam mogla osjetiti toplinu njihove kože i nježnost njihova dodira. Bila sam tako sretna da sam plesala u zraku.

Damascene je bio odjeven u snježnobijelu majicu i plave hlače. Pogledao me je s veselim sjajem u očima i uputio mi svoj blistavi osmijeh. Moja majka, otac i Vianney stajali su iza njega, držeći se za ruke i smiješeći mi se. »Hej, Immaculee, drago mi je što vidim da te još uvijek možemo razveseliti,« rekao je moj divni brat. »Već si predugo potištena i moraš prestati sa svim tim plakanjem. Pogledaj na kakvom se prelijepom mjestu mi nalazimo... Vidiš li kako smo sretni? Nastaviš li vjerovati da patimo, bit ćemo prisiljeni vratiti se boli koju smo ostavili iza sebe. Znam koliko ti nedostajemo, ali zar doista želiš da se vratimo i patimo?«

»Ne, ne, Damascene!« povikala sam dok su mi suze radosnice tekle niz oči.

»Ne vraćajte se ovdje! Čekajte me tamo, i ja ću vam se uskoro doći pridružiti.

Kada Bog završi sa mnom u ovom životu, doći ću k vama.«

»Bit ćemo ovdje i čekati te, draga sestro. A sada iscijeli svoje srce. Moraš voljeti, i moraš oprostiti onima koji su sagriješili protiv nas.« Moja obitelj se polagano povukla u nebo sve dok nisu nestali u svjetlosti. Ja sam i dalje lebdjela iznad svoje kuće, no više nisam bila u tamnom oblaku... a ni u helikopteru. Letjela sam poput ptice iznad svog sela, iznad pastorove kuće i francuskog kampa, iznad svih šuma i rijeka i vodopada moje predivne zemlje — uzdizala sam se visoko iznad Ruande.

Osjetila sam se toliko slobodnom od žalosti i težine da sam počela pjevati od sreće. Pjevala sam iz dna duše, riječi su se sretno kotrljale iz mojih usta.

Pjesma je bila »Mwami Shimirwa,« što prevedeno sa kinjaruandskog znači,

»Hvala ti, Bože, na ljubavi koja nadilazi naše shvaćanje.«

Kako je bilo gluho doba noći, moje pjevanje probudilo je čitavu kuću.

Sarina mama dotrčala je u moju sobu zabrinuta da sam se razboljela te da buncam u groznici.

Od te noći pa nadalje, moje su suze počele presušivati i bol se počela smanjivati. Nikada se više nisam lomila nad sudbinom svoje obitelji. Prihvatila sam činjenicu da ću uvijek tugovati za njima i da će mi uvijek nedostajati, ali nikada više nisam provela nijedan trenutak grizući se zbog muke koju su pretrpjeli. Poslavši mi taj san, Bog mi je pokazao da je moja obitelj na mjestu onkraj patnje. Također, pokazao mi je da moram još jednom posjetiti svoje selo.

Nekoliko tjedana kasnije, pukovnik Gueye me je još jednom odbacio do kuće, no ovaj smo se put vozili. Krajolik moje mladosti više me nije rastuživao; umjesto toga, bila sam razdragana lijepim uspomnama što su ih pobuđivali zvukovi i vidici oko mene. Lutala sam s prijateljima kroz majčinu plantažu banana i očeve nasade kave na obroncima brda. Rekla sam svojim tetkama da se, ukoliko se ne boje kretati po vani, mogu uzdržavati ubiranjem uroda.

Tetka Jeanne rekla mi je da se ne brinem za to da bi se ona bojala: nabavljala si je pušku i naučit će pucati. »Sljedeći put bit ću spremna,« rekla je.

Sljedeći put, pomislila sam uz teški uzdah. Otišla sam do svoje stare kuće posjetiti mamu i Damascena. Kleknula sam pored njihovih grobova i ispričala im sve što se dogodilo otkako sam ih posljednji put vidjela. Ispričala sam im o svom poslu u UN-u i onome što planiram učiniti u budućnosti. Nedostajalo mi je da vidim njihova lica i čujem njihove glasove, i plakala sam. Ali, ovaj put, to su bile suze otpuštanja, a ne tuge. A zatim je došlo vrijeme da učinim ono za što sam došla.

Došla sam u zatvor kasno poslijepodne i tamo me je dočekao Semana, novi načelnik pokrajine Kibuye. Semana je prije genocida bio učitelj, kao i kolega i dobar prijatelj mog tate — bio mi je poput strica. U pokolju je ubijeno četvoro od njegovih šestoro djece i rekla sam mu da mora imati vjeru da su njegovi maleni s Bogom.

»Vidim koliko se svijet promijenio: sada djeca tješe roditelje,« tužno je odgovorio. Kao načelnik pokrajine, Semana je bio moćan političar koji je vodio uhićivanje i pritvaranje ubojica koji su terorizirali našu regiju. Ispitao je na stotine interahamweovaca i znao je bolje od ikoga tko je ubio koga.

I znao je zašto sam ga došla posjetiti. »Želiš li vidjeti vođu skupine koja je ubila tvoju majku i Damascena?« »Da, gospodine, želim.«

Gledala sam kroz prozor Semaninog ureda dok je preko dvorišta išao do zatvorskih ćelija i zatim dok se vraćao, gurajući ispred sebe raskuštranog, šepavog starca. Prenuto sam skočila dok su se približavali, odmah prepoznavši čovjeka. Ime mu je bilo Felicien i bio je uspješni hutuski poslovni čovjek s čijom sam se djecom igrala u osnovnoj školi. Prije genocida je bio visok, naočit muškarac koji je uvijek nosio skupa odijela i imao besprijeorne manire.

Zadrhtala sam prisjetivši se da je njegov glas bio taj koji sam čula kako zaziva moje ime dok smo se skrivali kod pastora.

Semana je gurnuo Felicijena u ured, a on je posrnuo i završio na koljenima.

Kad je pogledao s poda prema gore i vidio da sam ja ta koja ga čekam, probljedio je. Brzo je skrenuo pogled i zagledao se u pod. »Ustani, ubojico!« viknuo je Semana. »Ustani i objasni ovoj djevojci zašto je njena obitelj mrtva.

Objasni joj zašto si ubio njenu majku i zaklao njena brata. Ustaj, rekao sam!

Ustaj i reci joj!« još jače je zavikao Semana, no izubijani je čovjek ostao pogrbljeno klečati, previše posramljen da ustane i suoči se sa mnom.

Njegova prljava odjeća visjela je u krpama s njegovog omršavjelog tijela.

Koža mu je bila žućkasta, puna modrica i ispućala, a oči su mu bile prekrivene sluzi i skorene. Njegovo nekoć naočito lice bilo je skriveno ispod prljave, neuredne brade, a njegova bosa stopala bila su prekrivena otvorenim, gnojnim ranama.

Zaplakala sam vidjevši njegovu patnju. Felicien je bio pustio vruga u svoje srce, a sada je zlo upropastilo njegov život poput raka u njegovoj duši. Sada je bio žrtva svojih žrtava, određen da živi u mucu i kajanju. Preplavilo me sažaljenje nad tim čovjekom. »On je pokrao

tvoj roditeljski dom i opljačkao vašu obiteljsku plantažu, Immaculee. Pronašli smo poljoprivredne strojeve tvog tate kod njegove kuće, nismo li?« Semana je zavikao na Felicijenu. »Nakon što je ubio Rose i Damascenu, stalno je tražio tebe... Želio te ubiti kako bi mogao preuzeti tvoje imanje. Zar ne, svinjo?« ponovo se zaderao Semana.

Trznula sam se i nehotice ispustila glasan uzdah. Semana me je pogledao zapanjen zbog moje reakcije i zbunjen suzama što su tekle niz moje lice.

Zgrabio je Felicijenu za ovratnik košulje i povukao ga na noge. »Što joj imaš reći?

Što imaš reći Immaculee?« Felicijenu je jecao. Mogla sam osjetiti njegov sram.

Pogledao me je samo na trenutak, ali oči su nam se susrele. Posegnula sam za njegovim rukama, lagano ih dotaknula i tiho rekla što sam došla reći.

Ja, opraštam ti,"—

Odmah mi je bilo lakše u srcu, a vidjela sam i popuštanje napetosti u Felicijenovim ramenima prije nego što ga je Semana izgurao kroz vrata u dvorište. Dva vojnika zgrabili su ga pod pazuhe i odvucli natrag prema njegovoj ćeliji. Semana je bio bijesan kada se vratio.

»Što je ovo trebalo značiti, Immaculee? To je bio čovjek koji je ubio tvoju obitelj. Doveo sam ti ga da ga ispitaš... da pljuneš na njega ako poželiš. A ti si mu oprostila! Kako si mogla to učiniti? Zašto si mu oprostila?«

Odgovorila sam mu istinom: »Oprost je sve što mogu ponuditi.«

Epilog

Nova ljubav, novi život

Nemoguće je predvidjeti koliko će mom slomljenom srcu trebati da zacijeli.

Ipak, bila sam blagoslovljena: Uz Božju pomoć, moje srce je nakon dvije godine bilo dovoljno snažno da ponovno voli. No dok sam zacjeljivala, vodila sam tih, refleksivan život. Nastavila sam raditi u UN-u i živjeti sa Sarinom obitelji, a u slobodno vrijeme volontirala sam u kigalijskom sirotištu, služeći kao starija sestra desetaka traumatizirane, usamljene djece. Uvijek sam bila u potrazi za braćom o kojoj sam se brinula u francuskom kampu — nikad ih nisam

pronašla, no pronašla sam mnoštvo drugih mališana koji su trebali ljubav.

Krajem 1995. napokon sam se sastala s Aimablom. Upravitelji njegove stipendije su odlučili da je Ruanda dovoljno stabilna da otputuje u nju i platili mu kartu za put kući. Često smo si pisali te nekoliko puta u godini razgovarali preko telefona, međutim nismo bili spremni za stvaran susret lice u lice. Nikad neću zaboraviti naš sastanak na aerodromu. Umjesto golemog izljeva emocija, naš ponovni susret bio je rezerviran, kao da smo štitili svoja srca. Grlili smo se i ljubili, ali oprezno, jer ja sam se bojala njegove boli, a on moje. Bilo nam je teško pogledati se u oči, znajući da nećemo moći kontrolirati naše prave osjećaje ako izađu na površinu — da se, ako počnemo plakati, nećemo moći nikad zaustaviti.

Brat i ja otišli smo u restoran s nekim mojim prijateljicama i tokom večere glumili svoje, razgovarajući o njegovim studijima i mom poslu, čak se smijući na šale mojih prijateljica. No, kasnije te večeri, kada sam bila sama u svom krevetu, isplakala sam oči od žalosti. Sigurna sam da je i kod njega bilo jednako.

Sutradan nam je bilo lakše biti zajedno. Toliko smo voljeli jedno drugo da smo pronašli utjehu u uzajamnom društvu, premda nam je viđenje jedno drugog bio bolan podsjetnik na tragediju naše obitelji. Željela sam mu reći da sam dovoljno jaka da se nosim s boli i željela sam ga utješiti, no instinktivno sam znala da je on neutješan. Nakon nekog vremena, bilo je jasno da smo se bez riječi složili da ne govorimo o onome što se dogodilo našoj obitelji.

Spominjali smo svakoga po imenu, međutim govorili smo o njima kao da su još živi — to je bio jedini način na koji smo mogli izaći na kraj s tim. Viđali smo jedno drugo svakog dana, ali spominjali bi genocid samo u vrlo općenitom smislu, kao da se dogodio nekom drugom. Kada je otišao posjetiti grobove mame i Damascena u Matabu, nije tražio da idem s njim.

Između nas je tako sve odonda. Aimable i dalje živi u Kigaliju, uspješan je liječnik i ima krasne ženu i dijete. Jako volimo jedno drugog i bliskiji smo no ikada, često razgovaramo i pišemo si barem jednom tjedno. Pa ipak, nakon više od desetljeća, nikad nismo o našoj obitelji razgovarali u prošlom vremenu.

Pretpostavljam da je to naš način da održimo sjećanje na njih živim.

Mnoge sam večeri provela povučena u molitvi i meditaciji u obližnjem jezuitskom centru koji mi je postao drugi dom. U tom sam tihom okružju mogla ponovno doživjeti snažnu, prisnu povezanost s Bogom koja me je spasila tokom dugih mjeseci skrivanja. Dok se moje srce polako oporavljalo, počela sam sanjati o tome da dijelim svoj život s nekim posebnim, da imam vlastitu obitelj o kojoj se skrbim i ljubav. No, bila sam nervozna... Sjetila sam se iskustva s Johnom i bila sam nespremna svoje krhko srce izložiti odnosu koji bi mogao biti jalov i završiti bolno. Stoga sam se, kao što sam se naučila činiti kad god sam suočena s problemom ili izazovom, obratila Bogu. Doista, ako sam željela savršeni spoj, tko je mogao biti bolji bračni posrednik od njega?

Biblija nam kaže da ako tražimo, dat će nam se, pa sam točno to i učinila: zamolila sam Boga da mi dovede muškarca mojih snova. Nisam se željela prevariti — željela sam biti vrlo jasna glede toga kakvu osobu mi Bog treba poslati. Tako sam sjela s komadom papira i skicirala lice osobe za koju se želim udati, a zatim sam navela njegovu visinu i druge fizičke značajke. Zamolila sam za čovjeka sa snažnim karakterom i srdačnom osobnošću; koji je dobar, pun ljubavi i nježan; ima dobar smisao za humor i čvrsta moralna načela; koji će me voljeti zbog toga što jesam; koji uživa u djeci jednako koliko i ja; i, iznad svega, koji voli Boga.

Nisam željela Bogu postavljati krajnji rok, međutim, budući da nisam postavila nikakva ograničenja u pogledu rase, nacionalnosti i boje puti — i s obzirom da je na planetu bilo više od pet milijardi ljudi — mislila sam da bi šest mjeseci bila razumna količina vremena tokom kojeg ću čekati da mi Bog pošalje moju srodnu dušu. Uključila sam, doduše, i jedno upozorenje: budući da toliko volim krunicu i djevicu Mariju te da mi je važno tako mnogo drugih aspekata katoličanstva, rekla sam Bogu da je bolje da mi pošalje katolika. Željela sam biti sigurna da u mom braku neće biti napetosti zbog religije te da će moj suprug štovati Boga na isti način kao i ja.

Jednom kada sam bila sigurna što točno želim, počela sam to vizualizirati i u duši vjerovati da se već dogodilo. Stavila sam sve u Božje ruke i znala sam da je samo pitanje vremena kada će me on blagosloviti onim što sam poželjela.

Ipak, da požurim stvari, uzela sam očevu crvenobijelu krunicu i počela moliti da se moj muž pojavi. Tri mjeseca kasnije se i pojavio: g. Bryan Black, kojeg su Bog i dobrotu UN doveli čak iz Amerike!

Ironično, Bryan je došao u zemlju kako bi pomogao osnovati Međunarodni kazneni sud za Ruandu, UN-ovo sudsko tijelo za krivično gonjenje odgovornih za planiranje genocida. Bryan je bio radio za UN već mnogo godina i bio je uzbuđen što je dio misije koja će privesti ubojice k pravdi. Što se mene tiče, osjećala sam da je on na misiji od Boga. Kada sam Bryana prvi put vidjela u sjedištu UN-a, pomislila sam da izgleda točno kao čovjek za kojeg sam molila Boga da mi ga pošalje. Kasnije, kada smo se mimoišli u hodniku i kada sam uočila duboku blagost u njegovim očima, bila sam sigurna da je on »taj«. No, budući da sam se pouzdala u Boga, čekala sam da on Bryana dovede k meni... i doveo ga je.

Bryan me je pozvao na izlazak i izvrsno smo se proveli. Na završetku večeri, bila sam sigurna da smo savršeni spoj i da je on osoba s kojom ću provesti ostatak života... kad bi samo bio katolik! Skupila sam hrabrost i postavila mu veliko pitanje: »Koje si vjere?« »Katolik sam.«

Željela sam mu se baciti u naručje i zavikati, »Neka je slava Bogu!

Dobrodošao u moj život — tu si da ostaneš!« No bojala sam se da bi time otjerala jasnog momka. Tako sam, umjesto toga, uzela njegove ruke u svoje, nasmiješila se, i rekla: »Ja također.«

Nikad nisam Bryana opterećivala s čitavom pričom o onome što sam prošla za trajanja genocida, međutim slušao me je kad god mi je u srcu bilo teško i pustio da plačem na njegovom ramenu kad god sam osjetila potrebu.

Dvije godine kasnije Bryan i ja smo se vjenčali u tradicionalnoj ruandskoj ceremoniji, a nedugo zatim, 1998. godine, smo došli u Ameriku. Imamo brak pun ljubavi i razumijevanja i Bog nas je blagoslovio s dvoje prekrasne djece: kćerkom Nikeishom i sinom Bryanom Jr. Svakog jutra kada probudim svoja dva mala anđela, u njihovim licima vidim ljepotu i snagu Boga. Nikad mu nisam prestala zahvaljivati za sve njegove dragocjene darove.

Bog je ostao dio mog života svakog dana i na svaki način; on mi daje snagu, štiti me i ispunjava me. Čini me boljom suprugom, boljom majkom i boljom osobom. Osim toga, pomogao mi je i da si

stvorim karijeru. Nakon što su se moja djeca rodila, željela sam nastaviti svoj radni život, međutim pronalaženje dobrog posla u New Yorku bilo je čak još izazovnije nego što je to bilo u Kigaliju nakon genocida — bilo je tako mnogo ljudi, a tako malo poslova!

No, molila sam se da me Bog vodi, a zatim sam potražila zaposlenje koje sam željela — u Ujedinjenim narodima na Manhattanu. Jednom kada sam znala gdje želim raditi, vizualizirala sam da već imam posao tamo, koristeći istu metodu pozitivnog razmišljanja koju sam uvijek koristila: vjeruj i dobit ćeš!

Otišla sam na UN-ovo web-sjedište, ispisala stranicu s popisom zaposlenika i njihovih naslova te dodala sebe na popis. Čak sam si napisala i telefonski broj!

Pribila sam popis čavlicima na zid i gledala ga svakog dana. Naravno, također sam ispunila zamolbu, predala životopis i naknadno se telefonski raspitala — ali to su učinile i tisuće drugih ljudi. Nastavila sam gledati na svoj popis vjerujući da sam dobila posao i molila sam se svakog dana sve dok mi nije zazvonio telefon. Doista, ušla sam u uži krug između stotina drugih kandidata i nakon što sam otišla na razgovor ponuđen mi je posao. Nikad me ne prestaje iznenađivati viđenje Božje moći na djelu! To je ista moć za koju osjećam kako me tjera prema sljedećem razdoblju mog života. Bog je spasio moju dušu i poštediti moj život s razlogom. Ostavio me je da ispričam svoju priču drugima i što većem broju ljudi pokažem ljekovitu moć njegove ljubavi i praštanja. Postoje ljudi što sam ih ostavila iza sebe kojima moram pomoći. Planiram se vraćati u Ruandu što češće mogu kako bih pomogla u obnavljanju nade u srcima preživjelih iz genocida, posebno osirotjele djece. Trenutno osnivam zakladu koja će žrtvama genocida i rata posvuda pomoći da iscijele svoje tijelo, um i duh.

Božja poruka širi se preko svih granica: Svatko u svijetu može naučiti oprostiti onima koji su im nanijeli zlo, ma koliko veliko ili malo to zlo bilo.

Svjedočim toj istini svakog dana. Na primjer, nedavno sam podijelila svoju priču s jednom novom prijateljicom, i nekoliko dana kasnije ona me je nazvala i rekla da su je moja iskustva nadahnula da se javi ujaku s kojim je nekada bila bliska ali nisu godinama razgovarali.

»Bili smo se jako posvađali i bila sam tako ljuta da sam se zaklela da nikad više neću razgovarati s njim,« povjerila mi se.

»Međutim, nakon što sam čula kako si ti uspjela oprostiti ljudima koji su ti ubili obitelj, uzela sam telefon i nazvala ga. Nisam ga tražila ispriku — samo sam otvorila svoje srce i oprostila mu. Uskoro smo razgovarali kao što smo znali prije, s tako mnogo ljubavi. Nismo mogli vjerovati da smo potratili tolike godine.«

Slično tome, nedavno me je nazvala jedna žena koja je preživjela genocid i čija je obitelj bila ubijena, plačući preko telefona i moleći me da joj objasnim korake koje sam poduzela da oprostim ubojicama. »Mislila sam da si luda što si im oprostila, Immaculee — da ih puštaš da se izvuku. No bol i ogorčenje koje jedanaest godina nosim u srcu me ubijaju. Toliko dugo sam toliko nesretna da mi ponestaje energije za život. No stalno slušam ljude kako govore o tome kako si ti oprostila ubojicama svoje obitelji i nastavila sa svojim životom... da si sretna i da imaš muža, djecu i karijeru! Moram naučiti i kako da se oslobodim mržnje, također. Moram ponovno živjeti.«

Ispričala sam joj kako sam se pouzdala u Boga i prenijela sve što sam učinila da oprostim i krenem dalje... sve što sam zapisala u ovoj knjizi.

Zahvalila mi je te kasnije javila da je i ona zamolila Boga da joj pomogne da oprostimo ubojicama.

Zatim je tu bila jedna žena u Atlanti koja mi je sa suzama na očima prišla na kraju jednog govora koji sam održala. Ispričala mi je da su njezini roditelji ubijeni u nacističkom holokaustu kada je ona bila dijete: »Srce mi je čitav život bilo puno ljutnje... patila sam i plakala nad svojim roditeljima tolike mnoge godine. Ali vaša priča o onome što ste prošli i kako ste bili spremni oprostiti me je nadahnula. Čitav život sam pokušavala oprostiti ljudima koji su mi ubili roditelje, a sada mislim da to mogu učiniti. Mogu otpustiti sav gnjev i biti sretna.« Na istom seminaru, jedna devedesetdvostrana gospođa stavila je svoje ruke oko mene i čvrsto me zagrlila. Toliko su je obuzele emocije da je jedva mogla govoriti, no smogla je ponovo riječi. Nikad neću zaboraviti što je rekla: »Mislila sam da je za mene prekasno da oprostim. Čekala sam da mi netko kaže to što ste vi rekli — morala sam znati da je moguće oprostiti neoprostivo. Sada

sam spokojna.« Što se tiče zemlje mog rođenja, znam da Ruanda može iscijeliti samu sebe ukoliko svako srce nauči pouku opraštanja.

Deseci tisuća koji su bili zatvoreni zbog ubijanja tokom genocida počinju se oslobađati i vraćati u svoje stare gradove i sela. Stoga, ako je ikada bilo vrijeme za opraštanje, ono je sada. Ruanda može ponovno biti raj, međutim da se moja domovina iscijeli bit će potrebna ljubav čitavog svijeta. A tako i treba biti, jer ono što se dogodilo u Ruandi dogodilo se svima nama — taj genocid je ranio čovječanstvo.

Ljubav jednog srca može učiniti golemu razliku. Vjerujem da možemo iscijeliti Ruandu — i naš svijet — iscjeljujući jedno po jedno srce. Nadam se da moja priča pomaže.

Table of Contents

[Start](#)

Table of Contents

[Start](#)